

**İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ VE AHLAKİ
TUTUMLARININ OLUŞMASINDA ANNE VE
BABANIN ROLÜ (ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**

Muhyettin ÖZEN

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Abbas ÇELİK**

2014

Her hakkı saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Muhyettin ÖZEN

**İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ VE AHLAKİ
TUTUMLARININ OLUŞMASINDA ANNE VE BABANIN ROLÜ
(ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abbas ÇELİK**

ERZURUM - 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

10/02/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İlkokul Öğrencilerinin Dini ve Ahlaki Tutumlarının Oluşmasında Anne ve Babanın Rolü (Şırnak Örneği) " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10.02.2014

Muhyettin ÖZEN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abbas ÇELİK danışmanlığında, Muhyettin ÖZEN tarafından hazırlanan bu çalışma 10/02/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Abbas ÇELİK

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yard. Doç. Dr. İsmail ARICI

İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. .... / ..... / .....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XIV

GİRİŞ

A. Araştırmanın Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı.....	3
C. Araştırmanın Önemi	3
D. Araştırmanın Denenceleri	4
E. Sınırlılıklar	6
F. İlgili Araştırmalar.....	6
G. Araştırmanın Modeli	8
H. Evren ve Örneklem	8
I. Veri Toplama Araçlarının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları	9
İ. Uygulama.....	16
J. Verilerin Çözümlemesi	16

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1. TEMEL KAVRAMLAR	17
1.1.1. Din.....	17
1.1.2. Dini Tutum.....	19
1.1.3. Ahlak.....	20
1.1.4. Gelişim ve Gelişimle İlgili Kavramlar	21
1.1.4.1. Kalıtım/Çevre.....	22
1.1.4.2. Büyüme	23
1.1.4.3. Olgunlaşma.....	23
1.1.4.4. Hazır Bulunuşluk.....	23
1.1.4.5. Öğrenme	24
1.1.4.6. Gelişim İlkeleri.....	24

1.1.4.7. Gelişimin Kritik Dönemleri	25
1.1.4.8. Gelişim Dönemleri ve Alanları	26
1.1.5. Çocukluk Dönemi	27
1.2. ÇOCUĞUN FİZİKSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	28
1.2.1. Bebeklik Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri	28
1.2.2. İlk Çocukluk Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri	30
1.2.3. Son Çocukluk Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri	31
1.3. ÇOCUĞUN ZİHİNSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	32
1.3.1. Bebeklik Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri.....	33
1.3.2. İlk Çocukluk Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri	35
1.3.3. Son Çocukluk Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri.....	37
1.4. ÇOCUĞUN DİLSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	39
1.4.1. Bebeklik Dönemi Dilsel Gelişim Özellikleri	40
1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi Dilsel Gelişim Özellikleri	41
1.5. ÇOCUĞUN DUYGUSAL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	43
1.5.1. Bebeklik Dönemi Duygusal Gelişim Özellikleri	44
1.5.2. İlk Çocukluk Dönemi Duygusal Gelişim Özellikleri	46
1.6. ÇOCUKLUK DÖNEMİ SOSYAL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	48
1.6.1. İlk Çocukluk Dönemi Sosyal Gelişim Özellikleri	49
1.6.2. Son Çocukluk Dönemi Sosyal Gelişim Özellikleri.....	51
1.7. ÇOCUĞUN AHLAKİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	53
1.7.1. Freud ve Psiko-Analitik Kuramı.....	56
1.7.2. Piaget ve Ahlaki Gelişim Kuramı	58
1.7.3. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramı	62
1.7.3.1. Gelenek Öncesi Düzey	64
1.7.3.2. Geleneksel Düzey	65
1.7.3.3. Gelenek Sonrası Düzey	66
1.8. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİNİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	68
1.8.1. Çocukluk Dönemi Dini Gelişimin Temel Özellikleri.....	70
1.8.2. İlk Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri.....	73
1.8.3. Son Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri	76

İKİNCİ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUMLAR

2.1. ÖĞRENCİLERİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ.....	79
2.1.1. Öğrencilerin Yaşları.....	79
2.1.2. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri.....	80
2.1.3. Öğrencilerin Cinsiyetleri	80
2.1.4. Öğrencilerin Annelerinin Yaş Dağılımları.....	81
2.1.5. Öğrencilerin Babalarının Yaş Dağılımları.....	81
2.1.6. Öğrencilerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları	82
2.1.7. Öğrencilerin Kardeş Sayıları	83
2.1.8. Öğrencilerin Doğum Sıralarına Göre Dağılımları	84
2.1.9. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeyi	85
2.1.10. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeyi	85
2.1.11. Öğrencilerin Evde Bir Yakının Kalmasına Göre Dağılımları.....	86
2.1.12. Öğrencilerin En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları	87
2.1.13. Öğrencilerin Yerleşim Yerine Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları.....	88
2.1.14. Öğrencilerin Sınıflara Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları	88
2.2. ÖĞRENCİLERİN İNANÇ TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR	89
2.2.1. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma	89
2.2.2. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma	90
2.2.3. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farklılaşma	91
2.2.4. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma	92
2.2.5. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Farklılaşma	92
2.2.6. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma	93

2.2.7. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma	94
2.2.8. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma	95
2.2.9. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma	96
2.2.10. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma	96
2.2.11. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşaması Arasındaki Farklılaşma.....	97
2.2.12. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma	98
2.2.13. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	99
2.2.14. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	100
2.3. ÖĞRENCİLERİN İBADET TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR.....	100
2.3.1. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeleri Arasındaki Farklılaşma	101
2.3.2. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma	102
2.3.3. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farklılaşma	103
2.3.4. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma	104
2.3.6. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma	105
2.3.7. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma	106
2.3.8. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma	107

2.3.9. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma	108
2.3.10. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma	109
2.3.12. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma	110
2.3.13. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	111
2.3.14. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	112
2.4. ÖĞRENCİLERİN AHLAKİ TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR	113
2.4.1. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma	113
2.4.2. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma	115
2.4.4. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma	116
2.4.5. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Farklılaşma	117
2.4.6. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma	118
2.4.7. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma	118
2.4.8. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma	120
2.4.9. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma	121
2.4.11. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşaması Arasındaki Farklılaşma.....	122
2.4.12. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma	123

2.4.13. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	124
2.4.14. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki.....	124
2.5. ANNE BABANIN ÇOCUĞUNA DİNİ VE AHLAKİ EĞİTİM VERME	125
2.5.1. Yerleşim Yeri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Farklılaşma.....	125
2.5.2. Yerleşim Yeri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Farklılaşma.....	126
2.5.3. Anne Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Farklılaşma	127
2.5.4. Baba Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Farklılaşma	128
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	130
KAYNAKÇA	137
EKLER.....	146
EK 1. Anket Formu	146
ÖZGEÇMİŞ.....	151

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ VE AHLAKİ TUTUMLARININ
OLUŞMASINDA ANNE VE BABANIN ROLÜ
(ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**

Muhyettin ÖZEN

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abbas ÇELİK

2014, 151 Sayfa

Jüri : Prof. Dr. Abbas ÇELİK

Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Yrd. Doç. Dr. İsmail ARICI

Bu araştırma, ilkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolünü ortaya koymak amacıyla, 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Şırnak ilinde tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 10 farklı ilkokulda öğrenim gören toplam 500, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşan örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiş betimsel bir çalışmadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu 62 maddeden oluşmaktadır. Bunların 12 tanesi öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarını etkilediği düşünülen bağımsız değişkenlerden, geri kalan diğer maddeler ise öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutumları ile anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyini belirleyen değişkenlerden meydana gelmektedir. Anketten elde edilen veriler, SPSS 15.0 İstatistik Programı ile analiz edilmiştir.

Çalışma; Giriş, Teorik Çerçeve, Bulgular ve Yorumlar, Sonuç ve Öneriler olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, denenceleri, sınırlılıkları, modeli, evren ve örnekleme hakkında bilgiler verilmektedir. Teorik çerçeve bölümünde araştırmanın temel kavramları olan din, dini tutum, ahlak, gelişim ve çocukluk kavramları ele alınmış, çocukluk dönemi gelişim özellikleri incelenmiştir. Bulgular ve yorumlar bölümünde, araştırma sonucu elde edilen bulgular ve bunlara bağlı olarak yapılan yorumlar bulunmaktadır. Sonuç ve öneriler bölümünde ise çalışmanın denenceleri değerlendirilmiş, bazı öneriler getirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına bakarak, öğrencilerin kişisel özelliklerinin dini ve ahlaki tutumlarında çok fazla etkili olmadığını; anne, baba ve yerleşim yeri gibi çevresel faktörlerin öğrenciler üzerinde daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle anne babanın çocuğun din eğitimiyle ilgilenmesinin, öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarında en etkili faktör olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Ahlak, Dini Tutum, Ahlaki Tutum, Din Eğitim

ABSTRACT

MASTER THESIS

**THE ROLE OF MOTHER AND FATHER IN FORMING THE RELIGIOUS AND
MORAL ATTITUDES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS
(ŞIRNAK EXAMPLE)**

Muhyettin ÖZEN

Advisor: Prof. Dr. Abbas ÇELİK

2014, 151 Pages

Jury: Prof. Dr. Abbas ÇELİK

Assoc. Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Assist. Prof. Dr. İsmail ARICI

This study is a descriptive research implemented on a sample group consisting of third and fourth class students which are in total five hundred and study in ten different primary schools chosen through random sample in 2013-2014 school year in Şırnak to present the roles of parents in forming the religious and moral attitudes of primary school students.

In this study, questionnaire technique has been used as data collection tool. Questionnaire form consists of sixty-two items. Twelve of these consist of independent variables thought that they affect religious and moral attitudes of students and the rest items include the students' belief, worship and moral attitudes and variables determining that parents train the child in terms of religious and moral. Data acquired from survey have been analyzed with SPSS 15.0 statistic programme.

The study consists of four parts with introduction, theoretical framework, findings and comments, conclusion and suggestions. In introduction part, information about the problem, the aim, the importance, the hypothesis, the limitations, the model, the universe and the sample of survey is given. In theoretical framework part, religious, religious attitude, moral, growing and childhood which are basic concepts are come up and growing features in childhood period have been analyzed. In findings and comments, there are findings acquired in research result and comments depending on these ones. In conclusion and suggestions part, the hypothesis of study has been evaluated and some proposals have been brought forward.

By looking at the study's results, we can say that students' personal characteristics don't influence on forming the religious and moral attitudes very much, but environmental factors like parents and settlement influence on students much more. Especially it is seen that the dealing with religious education of parents is the most important factor on religious and moral attitudes.

Key Words: Religion, Moral, Religious Attitude, Moral Attitude, Religion Education.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÖF	: Açık Öğretim Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Ed.	: Editör
F	: F Değeri
Fak.	: Fakülte
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.E.G.E.P	: Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirilmesi Projesi
N	: Frekans
P	: Anlamlılık Puanı
S	: Sayı
s	: Sayfa
ss	: Sayfa sayısı
SPSS	: (Statistical Package For Social Sciences) veri analizi programı
Std. Sp.	: Standart Sapma
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Üniv.	: Üniversite
Vb.	: Ve benzeri
vd	: Ve devamı
X	: Ortalama
Yay.	: Yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Araştırma Anketinden Oluşan Ölçeğin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları.....	10
Tablo 2. Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumuna Göre Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri	11
Tablo 3. Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumuna Göre Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri	12
Tablo 4. Öğrencilerin İnanç Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri	13
Tablo 5. Öğrencilerin İbadet Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri	13
Tablo 6. Öğrencilerin Ahlaki Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri	14
Tablo 7. Değişkenlere Ait Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayıları	15
Tablo 8. Kolmogorov – Smirnov Normal Dağılım Testi	15
Tablo 1.1. Piaget'in Ahlaki Gelişim Dönemleri ve Özellikleri.....	62
Tablo 1.2. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramına Göre Bireylerin Ahlaki Yargıları ...	67
Tablo 2.1. Öğrencilerin Yaş Düzeylerine Göre Dağılımları	79
Tablo 2.2. Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları.....	80
Tablo 2.3. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları.....	80
Tablo 2.4. Öğrencilerin Annelerinin Yaş Dağılımları.....	81
Tablo 2.5. Öğrencilerin Babalarının Yaş Dağılımları	82
Tablo 2.6. Öğrencilerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları	82
Tablo 2.7. Öğrencilerin Kardeş Sayılarına Göre Dağılımları.....	83
Tablo 2.8. Öğrencilerin Doğum Sıralarına Göre Dağılımları.....	84
Tablo 2.9. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.....	85
Tablo 2.10. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları	86
Tablo 2.11. Öğrencilerin Evde Bir Yakınının Kalmasına Göre Dağılımları.....	86
Tablo 2.12. Öğrencilerin En çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları	87
Tablo 2.13. Öğrencilerin Yerleşim Yerine Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları	88
Tablo 2.14. Öğrencilerin Sınıflara Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları	89

Tablo 2.15. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Fark ..	90
Tablo 2.16. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark.	90
Tablo 2.17. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark.....	91
Tablo 2.18. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark	92
Tablo 2.19. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark.....	92
Tablo 2.20. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark.....	93
Tablo 2.21. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark.....	94
Tablo 2.22. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.....	95
Tablo 2.23. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark	96
Tablo 2.24. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark	97
Tablo 2.25. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamı Arasındaki Fark	97
Tablo 2.26. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark	98
Tablo 2.27. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).....	99
Tablo 2.28. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).....	100
Tablo 2.29. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeleri Arasındaki Fark .	101
Tablo 2.30. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	102
Tablo 2.31. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark.....	103
Tablo 2.33. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark.	104
Tablo 2.34. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark.....	104

Tablo 2.35. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark.....	105
Tablo 2.36. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark.....	106
Tablo 2.37. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.....	107
Tablo 2.38. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark	108
Tablo 2.39. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark	109
Tablo 2.40. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Fark.	110
Tablo 2.41. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark.	110
Tablo 2.42. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).	111
Tablo 2.43. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).	112
Tablo 2.44. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Fark.....	113
Tablo 2.45. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	114
Tablo 2.46. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark.....	115
Tablo 2.47. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark...	116
Tablo 2.48. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark. ...	116
Tablo 2.49. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark....	117
Tablo 2.50. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark.....	118

Tablo 2.51. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark.....	119
Tablo 2.52. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.....	120
Tablo 2.53. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark.	121
Tablo 2.54. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark	122
Tablo 2.55. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamı Arasındaki Fark	122
Tablo 2.56. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark.	123
Tablo 2.57. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).	124
Tablo 2.58. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).	124
Tablo 2.59. Yerleşim Yeri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Fark.....	125
Tablo 2.60. Yerleşim Yeri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Fark.....	126
Tablo 2.61. Anne Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Fark	127
Tablo 2.62. Baba Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Fark.	128
Tablo 2.63. Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Baba Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	129

ÖNSÖZ

Hayatın ileri dönemlerinde görülen pek çok problemin çocukluk evresindeki yaşantının bir yansıması olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuştur. Allah'ın gizil güçlerle donatıp anne ve babalara emanet ettiği çocuklar eğitime muhtaç varlıklardır. Kendilerine verilen iyi bir eğitim sayesinde bu gizil güçler, ortaya çıkarak çocuğun kendisine, ailesine, toplum ve milletine hayırlı bir insan olmasını sağlayabileceği gibi kendilerine verilen yanlış eğitim yüzünden de bu gizil güçler, çocuğun kendisine ve topluma zarar vermesine sebep olabilir.

İnsan kişiliğinin şekillendiği çocukluk dönemi, anne baba etkisinin en fazla olduğu dönemdir. Bu dönemde çocuğun gelişim görevlerini yerine getirmesi, önemli ölçüde anne baba tutumlarına bağlıdır. Çünkü çocuk için her türlü bilginin kaynağı anne ve babasıdır. Çocuk yaşama dair her şeyi ailesinden öğrenir. Çocuğun olumlu bir kişilik geliştirmesi, büyük ölçüde anne babanın rehberlik görevlerini yerine getirmesine bağlıdır. Çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmesi anne baba ya da eğitimcilerin çocuğa karşı tutumlarını olumlu yönde etkileyecektir. Bizde bu çalışmamızda ilkökul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolü araştırdık. Çalışmada öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerinde; anne-baba yaşının, eğitimlerinin ve çocuklarına dini ve ahlaki eğitim vermelerinin etkileri ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu maddelerden özellikle anne-babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışma, çocuk eğiten herkese, özellikle anne ve babalara, çocukların yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet vb. özelliklerinin inanç, ibadet ve ahlaki tutumlarına etkilerini göstererek çocuğun daha iyi tanınmasına yardımcı olacaktır.

Bu araştırmanın her aşamasında beni destekleyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Abbas ÇELİK'e, farklı bakış açıları kazandıran Doç. Dr. Eyup ŞİMŞEK ve Yar. Doç. Dr. İsmail ARICI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Bu bölümde; araştırmanın problemi, amacı, önemi, denenceleri, sınırlıkları, modeli, ilgili araştırmalar, verilerin elde edildiği evren ve örneklem, veri toplama araçlarının güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları, anketin uygulanması ve verilerin çözümlenmesine ilişkin açıklamalar yapılmıştır.

A. Araştırmanın Problemi

İnsanın gelişimi ve yaşantı özellikleri incelendiğinde, dört temel gelişim evresi geçirdiği gözlenmektedir: Çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık.¹ İnsanın yaşam döngüsünü oluşturan bu evreleri kesin yaş sınırları ile birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi bu gelişim evrelerini birbirinden bağımsız düşünmek de mümkün değildir. Her evre bir önceki evrenin etkisiyle oluşup bir sonraki evreyi de etkilemektedir. Bu nedenle, bir gelişim evresinde bireyin geçirdiği olumlu yaşantılar bir sonraki evreye geçişi kolaylaştıracağı gibi; bireyin geçirdiği olumsuz yaşantılar da bir sonraki evreyi olumsuz etkileyecektir.²

Yaşamın ilk yıllarında alınan eğitimin ve geçirilen yaşantıların daha sonraki yaşlarda öğrenme yeteneği ve duygusal gelişimleri üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Çocukluk dönemi, gelişim için kritik yaşlardır. Bu dönemde, çocuğun doğuştan getirmiş olduğu gizil güçleri en üst düzeye çıkarabilmesini sağlayacak uyarıcılara gereksinim vardır.³ “Bunların yeterince sağlanamaması ileriki yıllarda bunlar verilse bile, çocuğun eriştiği düzeyde eksiklikler yaratabilir. Buna karşın erken yaşlarda nitelikli ve yeterli deneyimler, elde edilen temel bilgi ve beceriler, bireyin daha sonraki öğrenmelerinde başarı şansı yanında onun duygusal ve sosyal yaşamını da olumlu yönde etkilemektedir.”⁴ Erken yaşlarda çocuğun içinde bulunduğu çevre ve sağlanan eğitimin niteliği onun gelecekteki başarılarını ve dolayısıyla da yaşam kalitesini büyük ölçüde belirlemektedir. Yapılan bilimsel araştırmalar, ilk çocukluk yıllarındaki uyarıcı ortam ve

---

¹ Sevim Asıngil, *Yaşamın Dört Kritik Dönemi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2010, s. 14.

² Hasan Dam, “*Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*”, (Ed. Mustafa Köylü), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 13; Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitapevi, İstanbul 2011, s. 19.

³ Berrin Dinç, *Okul Öncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2002, s. 3.

⁴ Dinç, s. 3.

yaşantı yetersizliklerinin daha sonraki yıllarda öğrenme ve gelişim düzeyini sınırlandırdığını; zengin uyarıcı çevrenin ise, okul öğrenmelerinin temelini oluşturan anadilini kullanma yeterliliğini, sayısal, uzaysal yeteneklerini, başarıma güdüsünü, iyi çalışma alışkanlıklarını, sonuç olarak öğrenme düzeyini artırdığını göstermektedir.⁵

Bireyin en yoğun yaşantı geçirdiği evre çocukluk evresidir. Bu nedenle çocukluk döneminin gelişimsel özelliklerinin bilinmesi, çocuğa verilecek eğitimin niteliğini belirleyecektir. Çünkü sağlıklı bir eğitimin temel şartı çocuğu tanımaktan geçer. Çocuğu tanımak, onun beden ve ruh gelişimini doğru tespit etmekle mümkündür. Bunun için de çocuğun fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal ve dinî gelişim gibi tüm gelişim alanlarını ve özelliklerini bilmek gerekmektedir. Gelişim alanları da gelişim evrelerinde olduğu gibi birbirini etkilemektedir. Çocuğun duygusal gelişimini, fiziksel, zihinsel, sosyal, ahlaki ya da dini gelişiminden ayırmak doğru değildir. Her gelişim alanının diğer gelişim alanlarıyla etkileşimi vardır. Bundan dolayı çocuğun tüm gelişim özelliklerinin tanınması ve bilinmesi önemlidir. Böylece çocuklara kazandırılacak bilgi ve becerilerin içinde buldukları yaş grubunun gelişim alanı özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun düşmesi sağlanmış olacaktır.⁶

Çocuğun gelişimini etkileyen önemli bir husus da, çocuğun yaşantı özelliklerinin bilinmesidir. Çocuk, çevresiyle ne kadar çok etkileşimde bulunursa çocuğun gelişimi de o kadar hızlanır. Zengin yaşantı geçiren çocukların diğerlerinden daha hızlı gelişim gösterdikleri ve daha hızlı öğrendikleri bilinen bir gerçektir.

Gelişim geleceğe yön veren bir süreçtir. Gelişme sırasında meydana gelen değişimler yalnızca bugünü değil, aynı zamanda yarını da etkilemektedir. Çocuk, doğduğu andan başlayarak çeşitli davranışlar kazanarak yetişkinliğe hazırlanmaktadır. Çocuğun geleceğe yönelmesinde eğitimin rolü vardır.⁷ “Çağdaş eğitim anlayışının temelinde, çocuğa ve onun geleceğine ilişkin sorumlulukla birlikte, çocuğu tanımak, anlamak, gelişim özelliklerini bilmek ve ona birey olarak saygı duymak vardır.”⁸

⁵ Nuray Senemoğlu, “Çocuk hakları, *Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları*,” Milli Eğitim Dergisi, 151, Temmuz-Ağustos-Eylül 2011, s. 1.

⁶ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 14.

⁷ Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme*, Alkım Yayıncılık, Ankara 1997, s. 54.

⁸ Dinç, s. 7.

“Çocuğun ruhunda ve zihninde doğan gereksinimleri karşılamak, çocuk eğiten herkesin bir sorumluluğudur.”⁹ Çocuğun tutumlarında, davranışlarında, bilgi ve becerilerinde olumlu izlenim bırakmayı hedefleyen bir öğretim etkinliği çocuğun gelişim ve öğrenme özelliklerini dikkate almalıdır. Çocuğun gelişim ve öğrenme özelliklerini dikkate almayan bir öğretim sürecinin başarılı olması beklenemez. Bunun için başta anne ve baba olmak üzere çocuğun eğitim sürecinde sorumlu olan herkesin çocuğun gelişim ve öğrenme özelliklerini iyi bilmesi ve eğitim ortamını buna göre düzenlemesi gerekmektedir. Çocuğun gelişim özelliklerini dikkate alarak yapılacak dini ve ahlaki eğitim, onların olumlu bir kişilik geliştirmelerine, doğuştan gelen yetenek ve becerilerini ortaya çıkarmalarına ve potansiyellerini en üst seviyede kullanmalarına yardımcı olacaktır.

Yukarıda ifade edilenler çerçevesinde araştırmanın temel problemi:

İlkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolü nedir? sorusudur.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, ilkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolünü ortaya koymaktır.

Bu temel amaç çerçevesinde araştırmanın alt amaçları da, bağımlı değişken olan öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerinin; bağımsız değişkenler olan yaş düzeylerine, sınıf düzeylerine, cinsiyetlerine, kardeş sayılarına, doğum sıralamalarına, anne ve babalarının yaş düzeylerine, anne ve babalarının eğitim seviyelerine, yerleşim yeri özelliklerine, evde bir yakınlarının kalmalarına ve en çok dini bilgi aldıkları kişiye göre anlamlı olup olmadığının ortaya konmasıdır.

C. Araştırmanın Önemi

“Çocukluk dönemi, bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması açısından oldukça önemlidir. Birey, kendisini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenir ve bu

---

⁹ Yurdağül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 19.

öğrenmeler onda derin izler bırakır.”¹⁰ “Araştırmalar, çocukluk döneminde yaşanan tecrübelerin ve kazanılan davranışların yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, alışkanlıklarını, tutumlarını, değer yargılarını şekillendirdiği ve sağlam bir kişiliğin temelini çocukluk döneminde atıldığını ortaya koymuştur.”¹¹

Bu gerekçeyle, İlkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolünü etkileyen çeşitli faktörlerin alan çalışmasıyla araştırılması önem kazanmaktadır.

Ülkemizde ilkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki gelişimlerini ortaya koyan bilimsel araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Çocukluk dönemi dini gelişim özelliklerini belirlemeye çalışan az sayıdaki çalışmanın çoğu, kuramsal çalışmalardır.

Din eğitimi alanında yeterli verinin bulunmadığı ve alan araştırmalarının yeni yeni başladığı göz önüne alındığında; bu araştırmanın, din öğretimi yapan öğretmenlere ve çocuğunu eğitmek isteyen anne babalara konuyla ilgili bilimsel bir ürün ortaya koymayı hedeflenmektedir.

D. Araştırmanın Denenceleri

- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

¹⁰ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *AÜİFD*, 11, 2004, s. 137.

¹¹ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 13.

- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ Annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi, anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ Babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi, baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- ❖ İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

E. Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1.Şırnakta 2012-2013 öğretim yılında 6'sı şehirde, 4'ü ise köyde olmak üzere toplam 10 ilkokulda öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencileri ile

2. Öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarını etkileyen faktörler olarak; yaş, sınıf, cinsiyet, kardeş sayısı, kardeş sıralaması, anne baba yaşı, yerleşim yeri, evde bir yakının yaşaması, anne babanın eğitim durumu, en çok dini bilgi alınan kişi ve anne babanın eğitim verme düzeyi ile sınırlandırılmıştır.

F. İlgili Araştırmalar

İlgili literatür tarandığında, din eğitimi alanında öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarında anne ve babanın rolünü inceleyen çok sayıda araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak bu alanda, farklı amaçlarla gerçekleştirilen çalışmalarda, kısmen de olsa, öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarında ailenin önemiyle ilgili bulgular yer almaktadır.

Eğitim alanında konumuzla ilişkili olarak yapılmış araştırmalardan bazıları şunlardır:

1. Süleyman Abanoz tarafından yapılan, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü*, adlı araştırma.¹² Araştırmada, anne, baba ve yerleşim yeri gibi çevresel faktörlerin çocuk üzerinde etkili olduğu gözlenmiş, anne babanın çocuğun dini ve ahlaki eğitimiyle ilgilenmesinin çocuk üzerinde en fazla etki yapan faktör olduğu tespit edilmiştir.

2. Dilek Ünal tarafından yapılan, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini*, adlı araştırma.¹³ Araştırmada, anne babanın ibadet etme durumu, çocuğa din eğitimi sunma ve çocuğu teşvik etmesi arasında aynı yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca anne babanın çocuğa din eğitimi sunma ve teşvik etme tutumu değiştikçe çocuğun verilen eğitimi uygulama tutumu da aynı yönde değiştiği

¹² Bkz., Süleyman Abanoz, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babanın Rolü, İzmir ve Sakarya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

¹³ Bkz., Dilek Ünal, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini, Bilecik Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

gözlenmiştir. Yani anne babanın çocuğuna din eğitimi sunma ve çocuğu bu konuda teşvik etme oranı arttıkça çocuğun, sunulanları uygulama düzeyinin de arttığı kanıtlanmıştır.

3. Eyup Şimşek tarafından yapılan, *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*, adlı araştırma.¹⁴ Araştırmada, çocukların büyük bölümünün dini eğitimlerini anne ve babalarından aldıkları gözlenmiş, anne babanın ibadetleri yerine getirme durumu ile çocuklarını ibadetlere teşvik etme durumları arasında ilişki bulunmuştur. Ayrıca anne babanın ibadetleri yerine getirme durumu ile çocukların ibadetlerin yapılışı hakkında bilgi sahibi olmaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

4. Rukiye Türküz tarafından yapılan, *Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi*, adlı araştırma.¹⁵ Araştırmada çocuğun dini gelişiminde ailenin en etkili faktörlerden biri olduğu tespit edilmiş, ilk dini tecrübelerin aktarımında ebeveynlere büyük sorumlulukların düştüğüne vurgu yapılmıştır.

5. Hatice Acar tarafından yapılan, *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi*, adlı araştırma.¹⁶ Araştırmada, aile ve dini geleneğin çocukların inanç gelişiminde en etkili faktör olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın tüm boyutlarında, çocuğun uygulamalarında ailesinin dini ve ahlaki değerlerine yer verdiği ortaya konmuştur.

6. Fatma Oluğ tarafından yapılan, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar*, adlı araştırma.¹⁷ Araştırmada, babanın eğitim seviyesi ile öğrencilerin dini tutum ve davranışları arasında anlamlı düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Babanın eğitim seviyesi yükseldikçe öğrencilerin dini tutum ve davranışlarının da yükseldiği gözlenmiştir.

¹⁴ Bkz., Eyup Şimşek, *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

¹⁵ Bkz., Rukiye Türküz, *Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi, (James W. Fowler'ın İnanç Gelişimi Bağlamında Bir Araştırma)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

¹⁶ Bkz., Hatice Acar, *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi, Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.

¹⁷ Bkz., Fatma Oluğ, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar, Sakarya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.

7. Aylin Sözer Çapan tarafından yapılan, *3-11 Yaş Çocuklarının Ahlak Gelişimlerinin Piaget'in Ahlaki Gelişim Kuramı'na Göre İncelenmesi*, adlı araştırma.¹⁸ Araştırmada, çocukların ahlaki yargı düzeyleri ile anne eğitim seviyesi arasında anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Annenin eğitim seviyesi yükseldikçe çocukların ahlaki yargı düzeylerinin de yükseldiği ortaya konulmuştur.

8. Esmenur Gümüş tarafından yapılan, *7-12 Yaşları Arasında İnanç Gelişimi* adlı araştırma.¹⁹ Araştırmada, çocukların inanç gelişiminde aile ve dini geleneğin önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Aile içinde özellikle annenin, çocuğun inanç gelişiminde en etkili faktör olduğu ortaya konulmuştur.

G. Araştırmanın Modeli

Araştırma, bağımlı değişken olan ilkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının; yaş, sınıf, cinsiyet, kardeş sayısı, kardeş sıralaması, anne baba yaşı, yerleşim yeri, evde bir yakınının yaşaması, anne babanın eğitim durumu, en çok dini bilgi alınan kişi şeklindeki bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını, yine bağımlı değişken olan anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumu ile bağımlı değişken olan öğrencilerin dini ve ahlaki tutum düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını incelediği için, “İlişkisel Tarama” modeline uygundur.²⁰

H. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2012-1013 öğretim yılında Şırnak ilinde öğrenim gören bütün ilkokul 3. ve 4. sınıf öğrencileridir. Araştırmanın örneklemine, “Basit Tesadüfi Örneklem”²¹ yöntemiyle seçilen 6’sı şehirde, 4’ü ise köyde olmak üzere toplam 10 ilkokulda öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Anket belirlenen 10 ilkokulda, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşan 500 kişiye uygulanmıştır. 1. ve 2. sınıf

¹⁸ Bkz., Aylin Sözer Çapan, *3-11 Yaş Çocuklarının Ahlaki Gelişimlerinin Piaget'in Ahlaki Gelişim Kuramı'na Göre İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005.

¹⁹ Bkz., Esmenur Gümüş, *7-12 Yaşları Arasında İnanç Gelişimi, (James W. Fowler'a Göre İnanç Gelişimi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

²⁰ İlişkisel Tarama modeli hakkında bkz.; Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2013, s.81-86.

²¹ Basit Tesadüfi Örneklem Yöntemi için bkz.; Ayhan Ural-İbrahim Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Detay Yayınları, Ankara 2013, s. 36.

öğrencileri soyut düşünme becerisine sahip olmadıkları gözönüne alınarak değerlendirmeye alınmamıştır.

I. Veri Toplama Araçlarının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Çalışma kapsamında veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken daha önce yapılmış benzer araştırmalar incelenmiş ve Abanoz²² tarafından geliştirilen anket formundan yararlanılmıştır. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, öğrencilerin kişisel ve demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 12 soru içermektedir. İkinci bölüm ise anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi ile öğrencilerin dini ve ahlaki tutum düzeylerini belirlemeye yönelik 50 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 11'i annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyini, 12'si babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyini; 8'i öğrencilerin inanç tutum düzeyini, 10'u öğrencilerin ibadet tutum düzeyini; 9'u ise öğrencilerin ahlaki tutum düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim vermeleri tek boyutta incelenmiş, alt boyutlara ayrılmamıştır. Çocuğun dini ve ahlaki tutumları alt boyutlara ayrılırken Glock'un dini beş boyutta ele alan tanımı esas alınmıştır. Glock'a göre dinin alt boyutları şunlardır: İnanç, ibadet, bilgi, duygu ve etki.²³ Çalışmamızda ibadet ve bilgi boyutları ibadet başlığı altında, duygu ve etki boyutları ahlak başlığı altında, inanç boyutu ise müstakil olarak ele alınmıştır.

Öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında etkili olan faktörlere yönelik sorular, katılanların düşüncelerini tespit edilmesi için "beşli likert ölçeği"²⁴ kullanılarak oluşturulmuştur. Bu ifadeler olumludan olumsuz olma üzere "Tamamen Katılıyorum", "Oldukça Katılıyorum", "Kararsızım", "Pek Katılmıyorum" ve "Hiç Katılmıyorum" şeklinde beş aralıkta belirlenerek sınıflandırılmıştır. Çalışmada kullanılmış olan anket formu Ek-1'de yer almaktadır.

²² Anket formu hakkında geniş bilgi için bkz., Süleyman Abanoz, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babanın Rolü, İzmir ve Sakarya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

²³ Charles Y. Glock, *Dindarlığı Boyutları Üzerine*, (Derleyen Yasin Aktay-M. Emin Aktaş, *Din Sosyolojisi İçinde*), Ankara 2007, s. 252-253.

²⁴ Likert tipi ölçeklerle ilgili daha geniş bilgi için bkz., Karasar, s. 141-142.

Araştırma anketinden oluşan ölçeğin alt boyutlarını tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör yapısını belirlemek amacıyla, 500 öğrencinin ölçeğe verdiği tepkilerden elde edilen puanlara, temel bileşenler “faktör analizi”²⁵ uygulanmıştır. Veri setinin faktör analizine uygunluğunun test edilmesi için, Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır.²⁶

Araştırma anketinden oluşan ölçeğin Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Anketinden Oluşan Ölçeğin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser - Meyer – Olkin Ölçek Geçerliliği		0.943
Bartlett’s Küresellik Testi	Ki Kare	8394,623
	p değeri	0.000

KMO değeri kabul edilebilir sınır olan 0.70’in üzerinde 0.94 olarak tespit edilmiş, Bartlett küresellik testi de 0,50’nin üzerinde olduğu ve 0,05 önem derecesinde anlamlı olduğundan veri seti faktör analizine uygun bulunmuştur. Bulunan KMO katsayısı verilerin analize uygun olduğunu göstermektedir. Varyansı açıklama oranının 0.60 ve üzerinde olması ölçütü esas alınmıştır.²⁷

“Temel bileşenler yöntemi” ve “Varimax döndürme tekniği”²⁸ kullanılarak sorular analiz edilmiştir. Örneklem yeterliliği ölçüsü 0,50 değerinin altında kalan, faktör altında tek kalan, birbirine yakın faktör ağırlıkları olan ve faktör ağırlığı 0,50’nin altında olan sorular analizden çıkarılarak yapılan faktör analizinde, özdeğerleri 1 ve üzerinde olan 5 faktör elde edilmiştir. Toplam açıklanan varyans % 84,192 olarak bulunmuştur. Faktörler sırasıyla “Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu”,

²⁵ Faktör Analizi hakkında geniş bilgi için bkz., bkz.; Ural- Kılıç, s. 275.

²⁶ Şener Büyüköztürk, *Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s. 126.

²⁷ Bkz., Büyüköztürk, s. 126.

²⁸ Temel bileşenler yöntemi ve Varimax döndürme tekniği ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz.; Ural- Kılıç, s. 275-279.

“Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu”, “Öğrencilerin İnanç Tutumları”, “Öğrencilerin İbadet Tutumları” ve “Öğrencilerin Ahlaki Tutumları” olarak adlandırılmıştır.

Tablo 2 Annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

Tablo 2. Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumuna Göre Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri

Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Annem her zaman Allah’a dua eder.	0.972	32,763
Annem iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.	0.945	
Annem peygamberimizin davranışlarını örnek almamız gerektiğini söylüyor.	0.896	
Annem bana dini bilgiler öğretir.	0.860	
Annem yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.	0.840	
Annem çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.	0.803	
Annem benim namaz kılmamı ister.	0.800	
Annem küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.	0.793	
Annem Allah’ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.	0.783	
Annem ibadetlerini (namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.	0.766	
Annem her zaman Allah’a şükür (teşekkür) eder.	0.745	

Tablo 3 Babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

Tablo 3. Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumuna Göre Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri.

Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açık. (%)
Babam her zaman Allah'a dua eder.	0.895	17,059
Babam iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.	0.887	
Babam peygamberimizin davranışlarını örnek almamız gerektiğini söylüyor.	0.861	
Babam bana dini bilgiler öğretir.	0.829	
Babam yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.	0.814	
Babam çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.	0.803	
Babam benim namaz kılmamı ister.	0.796	
Babam küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.	0.781	
Babam Allah'ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.	0.769	
Babam ibadetlerini (namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.	0.755	
Babam ara sıra içki içiyor.	0.740	
Babam her zaman Allah'a şükür (teşekkür) eder.	0.732	

Öğrencilerin inanç ve ibadet tutumları faktör analizi sonuçları, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanışları Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin İnanç Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri

Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açık. (%)
Allah birdir, O'ndan başka tanrı yoktur.	0.856	15,732
Allah her şeyi işitir, bilir ve görür.	0.836	
Allah bizi (insanları) sever.	0.758	
Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir (elçisidir).	0.705	
Allah doğmamış ve doğurmamıştır; eşi ve benzeri yoktur.	0.699	
Kur'an'da yazan her şey doğrudur.	0.683	
Dualarımın bir gün kabul edileceğine inanıyorum.	0.674	
Bütün insanlar öldükten sonra kıyamet günü tekrar dirileceklerdir.	0.660	

Tablo 5. Öğrencilerin İbadet Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri.

Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açık. (%)
Namaz kılmak insana huzur verir.	0.979	10,382
Her işe başlarken 'besmele' çekilmelidir.	0.954	
İbadetler insanlar için yararlıdır.	0.813	
Bazı dua ve ibadetleri yapmayı seviyorum.	0.806	
Büyüyünce oruç tutmayı istiyorum.	0.800	
Sadece başımıza kötü bir şey geldiğinde Allah'a dua etmemiz gerekir.	0.784	
Her müslümanın ibadet etmesi gerekir.	0.771	
Her zaman Allah'a dua edilebilir.	0.752	
Allah'a her zaman şükür(teşekkür) etmek gerekir.	0.735	
İbadetlerin (namaz, oruç, zekat) nasıl yapılacağını biliyorum.	0.703	

Tablo 6 Öğrencilerin ahlaki tutumları faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Ahlaki Tutumları Faktör Analizi ve Ortaya Çıkan Faktör Yükleri

Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açıklayıcılığı (%)
Başkasının bahçesinden izinsiz meyve almak yanlıştır.	0.887	8,256
Günlük hayatımda Allah'ın beğeneceği davranışları yapmaya çalışırım.	0.862	
Öfkelendiğimiz zaman, öfkemize hakim olmamız gerekir.	0.850	
İnsanlara hoşlanmayacağı lakaplar takmak doğru değildir.	0.835	
İyi malı öne koyup göstererek arkasından kötü mal satmak yanlış değildir.	0.829	
Birisinin arkasından hoşlanmayacağı şekilde konuşmak kesinlikle doğru değildir.	0.781	
İnsan zor bir durumdan kurtulmak için yalan söyleyebilir.	0.763	
Birine yardım etmek beni mutlu eder.	0.759	
Hata yapan birini gördüğümde onu kırmadan uyarmak gerektiğini düşünüyorum.	0.735	

Faktör analizi neticesinde gruplandırılma biçimleri kesinleşen sorular elde edilen sonuçlara göre birleştirilerek güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Faktörlerin içsel tutarlılıklarının hesaplanmasında Cronbach Alpha değerleri kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayıları.

Değişkenin Adı	Soru Sayısı	Güvenir. Katsayısı
Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu	11	0,825
Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu	12	0,774
Öğrencilerin İnanç Tutumları	8	0,790
Öğrencilerin İbadet Tutumları	10	0,785
Öğrencilerin Ahlaki Tutumları	9	0,896

Faktörlerin güvenilirlik katsayılarının 0,77 ile 0,89 arasında oldukları görülmektedir. Bu değerler literatürde öngörülen 0,60 ve 0,70 gibi alt limit kriterlerini sağlamaktadır.²⁹ Dolayısıyla, Tablo 7. araştırmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında etkili olan boyutlara ait görüşlerin dağılımının normalliği SPSS programı yardımıyla “Kolmogorov – Smirnov Testi” ile test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Kolmogorov – Smirnov Normal Dağılım Testi

<i>Kolmogorov-Smirnov Testi</i>	<i>Dini ve Ahlaki Tutumlar</i>
N	500
Kolmogorov-Smirnov Z	0,764
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,445

Test sonucuna göre yetenek yönetimi boyutları bakımından grupların normal dağılım gösterdiği ($p > 0,05$) görülmektedir. Çözümlemeler “parametrik test teknikleri kullanılarak yapılmıştır.

²⁹ Güvenirlik konusu için bkz., Ural-Kılıç, s. 280.

İ. Uygulama

Anket formu, Mayıs – Haziran 2013 tarihleri arasında Şırnak ilindeki 10 ilkokulda bizzat araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Anketin uygulanması esnasında sınıf öğretmenlerinden yardım alınmıştır.

Ölçeklerin içsel tutarlılıklarına ilişkin fikir edinmek, soruların açıklıklarını ve anlaşılabilirliklerini kontrol etmek ve dolayısıyla anket formunun araştırma amaçlarına uygun olup – olmadığını tespit etmek gayesiyle bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Uygulama, 4 ilkokuldan 54 öğrencinin araştırma anketini yanıtlamasıyla elde edilen verilere dayalı olarak yürütülmüştür.

Ön uygulama sürecinde, katılımcılardan araştırma sorularına ilişkin görüşleri alınmıştır. Gerek ifade gerekse içerik bakımından dile getirilen eleştiri, öneri ve değerlendirmeler göz önünde bulundurularak ankette gerekli değişiklikler yapılmıştır. Böylelikle anket sorularının net bir şekilde belirlenmesi sağlanarak ankete son şekli verilmiş, şekilsel gerekliliklere ilişkin değerlendirmeler de göz önünde bulundurularak nihai anket formu oluşturulmuştur.

J. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma bulguları, öğrencilerden elde edilen veriler üzerinde SPSS 15.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilen analizlerin sonucunda elde edilmiştir. Anket verileri 500 öğrencinin verdiği cevaplar üzerinden analiz edilmiştir.

Anketin değerlendirilmesinde yan yana dağılımlarda frekans ve yüzdelerden, iki grup arasında farklılaşma olup olmadığını test etmek için “Bağımsız Gruplar t Testinden”³⁰, ikiden fazla alt kategoriye sahip değişkenler arasındaki farklılaşma “Tek Yönlü Anova Analizi”³¹nden faydalanılmış, $p < .05$ anlamlılık (manidarlık) düzeyi olarak kabul edilmiştir. İki bağımsız grup arasındaki ilişki “Korelasyon Analizi”³² ile ortaya konulmuş, $p < .01$ anlamlılık (manidarlık) düzeyi olarak kabul edilmiştir. Sonuçlar tablolar halinde değerlendirilmiş ve tablolar sırayla verilmiştir.

³⁰ Bağımsız Gruplar t Testi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz.; Karasar, s. 336.

³¹ Tek Yönlü Anova Analizi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz.; Ural-Kılıç, s. 209-215.

³² Korelasyon Analizi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz.; Karasar, s. 220-221.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

Bu kısımda din, dini tutum, ahlak, gelişim ve çocukluk dönemi kavramları açıklanacaktır. Gelişim kavramına bağlı olarak kalıtım/çevre, büyüme, olgunlaşma, hazır bulunuşluk, öğrenme, gelişim ilkeleri, gelişimin kritik dönemleri ve gelişim alanları ele alınacaktır.

1.1.1. Din

Din Arapça bir kelime olup “deyn” kökünden gelmektedir.³³ Kelime olarak bağlanma, hüküm, itaat, ceza, mükâfat, gidilen yol, boyun eğmek, itaat etmek, kulluk, örf ve adet gibi farklı manalara gelmektedir.³⁴ Latince de din kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “religion” bağlanmak anlamını taşımaktadır.³⁵

“Kutsalın tecrübesi ya da kutsalla kurulan bağ olan”³⁶ din, bilginlerce farklı şekillerde tanımlanmıştır. Allport: dini, “İnsanın mükemmelliğe doğru gidişi”³⁷ olarak açıklamakta, Jastres : “Bizim dışımızda manevi ve ahlaki güç diyebileceğimiz bir güce karşı olan bağlılık duygusunun çeşitli şekilde anlatımı”³⁸ olarak görmektedir.

İslami perspektiften yapılan bir tanıma göre ise din, “İnsanın içinden gelen aşk, ta’zim ve güven ile Allah’a onun koyduğu prensip ve gayelere karşı bütün varlık yanlarıyla bağlanmaya mecbur olduğunu kabul etmesi, ayrıca bu kabulünü harici fiil ve hareketleriyle ifade etmesidir.”³⁹

³³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 14.

³⁴ Tevfik Yücedoğru, (Ed. Mehmet Sait Özervarlı), *İslamın İnanç Esasları*, Web-Ofset Yayınları, Eskişehir 2012, s. 4.

³⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, s. 14.

³⁶ İsa Tekin Çimen, *İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersi Öğretim Programında Ahlak Öğretimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007, s. 65.

³⁷ Recep Yaparel, *Yirmili ve kırklı yaşlar arası kişilerde dini hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s. 32.

³⁸ Abbas Çelik, *Din Eğitimi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2013, s.34.

³⁹ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitime Giriş*, Marmara üniversitesi ilahiyat Fak. Vakfı, İstanbul 1989, s. 52-53

Glock dini 1) Dindar bir kişinin inanç ilkelerine inanması (inanç boyutu) 2) Dinsel bir faaliyet geçirmede dini kaynaklı duygusal bir tecrübe geçirmesi (duygu boyutu) 3) Emir ve yasaklara uyması(davranış-ibadet boyutu) 4) inancın öğretilerine ve kutsal metinleriyle ilgili bilgilere sahip olması (bilgi boyutu) 5) İnancını günlük hayatına aksettirmesi (etki boyutu)⁴⁰ olmak üzere 5 kategoriye ayırmaktadır.

“Derin duygusal bir tecrübenin kaynağı”⁴¹ olan dinin ortak bir tanımı olmadığı halde bütün insanlar evrensel bir uyum ve bağlılık sistemine ihtiyaç duymaları bakımından dindardırlar.⁴² Gerçekliğine inanmadığı halde Freud dinin insan hayatında etkin rol oynadığını, hayatın tehlikelerine karşı insanın dine sığınarak korkularını bir tarafa attığını iddia etmektedir.⁴³ Dinin tamamen içgüdüsel bir durum olduğunu savunan Jung, insanların dini konuları anlamamalarına rağmen onu bir kenara atmamalarını, dinin içgüdüsellüğünün göstergesi olarak görmektedir.⁴⁴

İlk insan ile birlikte ortaya çıkıp “kendine has başkalığı olan”⁴⁵ din, tarihi süreç içerisinde insanlar tarafından farklı boyutlarda yaşanmıştır. Ancak ister batıl denilsin ister ilahi denilsin bütün insanlar ömürlerini bir dine mensup olarak devam ettirmişlerdir. Esasında inançsız bir insan tasavvur edilemez çünkü insan, kendi özünü anlamak ve yaratıcı gücünü ortaya koymak için herhangi bir varlığa inanma ihtiyacı hisseder.⁴⁶

“Din kâinatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve toplumsal ilişkilere bağlı olarak istenen ve istenmeyen şeyler hakkında gelişen kurumsal bir yapıdır.”⁴⁷ Dini inanç ve uygulamalar birey ve kurumlar için kimlik kalıpları meydana getirirler. Bu kimlik kalıpları insanın hayatına bir anlam kazandırır; insan hayatının anlamını kavramasına, hedefini anlamasına ve niçin var olduğunun bilincine varmasına

⁴⁰ Glock, s. 252-253.

⁴¹ Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 25.

⁴² Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 78.

⁴³ Ali Köse-Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 32.

⁴⁴ Köse-Ayten, s. 37.

⁴⁵ Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, (1925), (Çev. Selahattin Odabaş), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 16.

⁴⁶ Abbas Çelik, *Din Görevlilerinin Eğitim Etkinlikleri, Erzurum Örneği*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2010, s. 25.

⁴⁷ Zeki Aslantürk, *Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 1998, s. 43.

vesile olur.⁴⁸ Din, “Evrenin tamamının insan açısından anlamlı bir varlık olarak kavramanın cesurane bir girişimidir.”⁴⁹

Din çok boyutlu bir olgu olup bir yönüyle iman, bir yönüyle bilgi, bir yönüyle amel bir yönüyle de duyguyu içine alan, bütünlük arz eden bir yapıya iptir. Çocuğun dini eğitiminde bunlardan birini esas alarak diğerlerini ihmal etmek olumsuz dini tutumların oluşmasına sebep olacaktır. Bunun için çalışmamızda Glock’un yaptığı sınıflama esas alınmıştır.

1.1.2. Dini Tutum

Dini Tutum, Kişinin, lehte veya aleyhte olsun, din ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır.⁵⁰ Kişinin dine, dinin öğretilerine ya da dinin sembollerine karşı gösterdiği reaksiyon olan dini tutum, kişinin din ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirler.

Dini tutumların ilk ortaya çıkışı öğrenmeye bağlı olup sosyalleşme sonucu kültürel yolla kazanılır.⁵¹ Dini tutumlar ilk önce aile ortamında, daha sonra ise okul ya da arkadaş çevresinde kazanılır. Dini tutumlar, diğer tüm davranışlar gibi kişide belirli bir dönemde varlığını devam ettirir. Tutumların kalıcılığı, gücüne ve sağlamlığına bağlıdır. Sağlam bir şekilde yerleşen tutumlar uzun bir süre varlığını devam ettirir. Çünkü dini tutumun gücü dini bilgi, dini inanç, dini duygu ve davranış öğelerinin gücüne bağlıdır. Dini tutumu oluşturan öğeler ne kadar güçlü ise kişinin dini tutumu da o kadar güçlü olur.⁵²

Dini eğitimin ilk basamağı olan çocukluk dönemi olumsuz dini tutumların oluşması açısından Reusseau’nun ifadesiyle “insan hayatının en tehlikeli anlarıdır.”⁵³ Yaratılış gereği çocuk iyiye ve kötüye yönelme eğiliminde olduğu için dini tutumların çoğunu bu dönemde kazanır. “Çocuk iyi ve kötü şeylerden hangisiyle daha önce

⁴⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 110-111; Halil Yıldız, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatının Dini Sosyalleşme Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 52.

⁴⁹ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, (Çev. Ali Coşkun), İstanbul 2000, s. 73.

⁵⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010, s. 146.

⁵¹ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 53.

⁵² Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, s. 53-54.

⁵³ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 21.

karşılaşır ise onu kabul eder, diğerinden uzaklaşır, uzaklaştığı şeyi kabul etmek insan iradesine ağır gelir.”⁵⁴ Çünkü Gazali'nin ifadesiyle kalbe ilk nakşedilenlerin söküp atılması zordur.

1.1.3. Ahlak

Ahlak da, din gibi âlimlerce farklı şekillerde anlamlandırılan bir kavramdır. Arapça'da “seciye, tabiat, huy” gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğulu olup insanın fiziki yapısı için “halk”, manevi yapısı için “hulk” kelimeleri kullanılmaktadır.⁵⁵ Batıda ahlak kelimesinin yerine Yunanca “ethos-etik (Karakter-Huy) ve mos-moral (Töre –Karakter) sözcükleri kullanılmaktadır.⁵⁶

“Ahlak, insan hareketlerini idare eden ideal kanunların (kuralların) ilmi ve bunları hayatın çeşitli durumlarına en uygun şekilde uygulayabilmek sanatıdır.”⁵⁷ “Ahlak bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarıdır.”⁵⁸ “İnsanın iyi ya da kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür.”⁵⁹ “Ahlak, kişiler arası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli kılınmış çeşitli değer yargılarıdır.”⁶⁰ “Ahlak, bir kültür çevresi içinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış değerler manzumesi ve amaçlarla, bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını, söz konusu amaçlara nasıl ulaşılacağını ortaya koyan kurallar öbeğidir.”⁶¹

İslam dinine göre, dünyada yaratılan yegane sorumlu varlık insandır. Allah, insanı en güzel biçimde yaratmış,⁶² ona kendi ruhundan üflemiştir.⁶³ Bu ruhi güçler vasıtasıyla onu diğer varlıklardan üstün kılmıştır.⁶⁴ Ancak, insanın topraktan yaratılan fiziki, diğer bir deyişle biyolojik bir yönü vardır ki bu güçler tamamen birbirine terstir.

⁵⁴ Adem Gün, *İbni Haldun'un Mukaddime'deki Din Eğitimiyle İlgili Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002, s. 120, (İbni Haldun, *Mukaddime*, s.309'dan naklen)

⁵⁵ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, s. 1.

⁵⁶ Sevgi İyi, Harun Tepe, (Ed. İoanna Kuçuradi-Demet Taşdelen), *Etik*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 5.

⁵⁷ Osman Pazarlı, *İslamda Ahlak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1980, s. 12.

⁵⁸ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 1.

⁵⁹ Çağrı, *Ahlak*, s. 1.

⁶⁰ İyi-Tepe, s. 7.

⁶¹ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Pradigma Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 3.

⁶² Et-Tin, 95/4.

⁶³ El-Hicr, 15/29.

⁶⁴ İsra, 17/70.

Yani “Allah, insan nefesine fücürünü da takvasını da ilham etmiş”⁶⁵ ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir.⁶⁶ Çocuğun doğuştan ahlaklı olduğu söylenemez. Ancak ahlaki güzellikleri gerçekleştirebilecek istidat ve kabiliyetlerle dünyaya geldiği ifade edilebilir. O vicdanlı doğmasa da vicdanlı olma duygu ve yeteneğine sahiptir. Çocukta hem güzel ahlaka hem de kötüye yönelebilecek tohumlar vardır.⁶⁷

Gazzali’ye göre ahlak, “nefiste yerleşmiş bir melekedir ve fikri bir zorlama olmaksızın insan eylemlerinde(bu meleke sebebiyle) kolaylıkla meydana gelir.”⁶⁸ “insanın ahlaklığı meydana getirecek bir tinsel yaşama sahip olmasını mümkün kılan meleke, ondaki duygusallıktır.”⁶⁹ İnsanın duygusal boyutu kendisine, yaratılan ya da miras alınan değerlere uygun yaşamasına, değerlerin alımlayıcısı ve taşıyıcısı olmasına ve böylelikle de, hayatına anlam katmasına imkan sağlar. Böylece insan belirli ahlaki değerler temeli üzerinde, kendisine ahlaki bir hayat kurma imkânı bulur.⁷⁰ İyi ve kötü davranışlar için bir standart sistemi olan ahlak, insan hayatı için gerekli olup onun evrensel bir parçasıdır.⁷¹

Çocuğun duygusal özelliklerini esas aldığından çalışmamızda Gazzali’nin yaptığı tanım tercih edilmiştir. Buna göre:

- 1) İnsanda ahlaki bir yapı (meleke) vardır.
- 2) İnsandaki meleke çift kutuplu olup iyiye ya da kötüye meyledilebilecek niteliktedir.
- 3) İnsanın ahlaki olmasını sağlayan meleke insanın duygularıdır.

1.1.4. Gelişim ve Gelişimle İlgili Kavramlar

“Gelişim; büyüme, olgunlaşma, hazır bulunuşluk ve öğrenme kavramlarını da kapsamına alan genel bir kavramdır. Bu kavramda düzenli, uyumlu ve sürekli bir

⁶⁵ Eş-Şems, 91/8.

⁶⁶ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 31-32.

⁶⁷ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları İstanbul 2005, s. 50.

⁶⁸ Kevser Çelik-Mevlüt Albayrak, “Gazzali ve Tamamlayıcı Ahlak Felsefesi”, (Ed. Yüksel Salman), *Diyanet İlmî Dergisi*, Cilt: 3, 2011, s. 82.

⁶⁹ Cevizci, s. 3.

⁷⁰ Cevizci, s. 3.

⁷¹ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”, (Ed. Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, 2003, s. 71.

ilerleme anlamı vardır.”⁷² Bir insanın gelişiminden söz edildiği zaman onun bedence büyümesinin yanı sıra niteliksel değişiklikleri de kastedilir. “Gelişme, organizmadaki büyüme, olgunlaşma ve öğrenmenin etkileşimi sonucu bireyde meydana gelen değişimlerdir.”⁷³ Olgunlaşma ve öğrenme olmadan gelişim sağlanamaz. Örneğin, kas ve kemik yapısı yeterli bir büyüklüğe ve olgunluğa erişmeyen bir çocuk bisiklete binemez. Kas ve kemik yapısı yeterli olgunluğa eriştikten sonra çocuk, bisiklete binmeyi hala öğrenmemişse bisiklete binme davranışını göstermez.

“İnsanın bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal, ahlaki, cinsel ve dini açıdan hayat boyu geçirdiği evreler gelişim kavramıyla açıklanmaktadır.”⁷⁴ “Gelişim doğum öncesinden başlayıp doğumla fiilen ortaya çıkan ve sürekli devam eden dinamik bir süreçtir.”⁷⁵ “Gelişim, sadece sayısal ölçümlerle açıklanamayan, birçok yapı ve işlevi bütünleştiren karmaşık bir olgudur. Bu bütünleşme nedeniyle gelişimin her evresi kendinden bir sonraki evreyi doğrudan etkiler. Böylelikle hiyerarşi, bütünleşme ve yapısal bağıntı, gelişim evrelerinin temel özellikleri arasındadır.”⁷⁶

1.1.4.1. Kalıtım/Çevre

Bazı psikologlar, insan hayatının şekillenmesinde ve gelişmesinde, çocuğun dünyaya gelirken beraberinde getirdiği istidat ve kabiliyetlerin, yani kalıtımın bazıları ise bunun tam aksine çevrenin çok daha ağır bastığını iddia etmişlerdir. Fakat tecrübî çalışmalar şunu göstermişlerdir ki fert yalnız başına ne doğuştan gelen istidat vb. kabiliyetlerinin ürünüdür, ne de yalnız başına toplumunun mahsulüdür. Çocuğun şahsiyet ve karakterinin oluşmasında istidat ve kabiliyetlerin olduğu kadar, çevresinden gelen dış faktörlerin de önemi inkâr edilemez.⁷⁷

“Bir kere çocuğun istidat ve kabiliyetleri, büyük ölçüde onun temel özelliklerini ortaya çıkaracak güçtedir. Çünkü bu ruhi güçler, oluş halindeki insana önceden farklı ölçülerde verilmiş olup ferdi, ruhi ve bedeni yapısı içinde onu belirli yönlere doğru

⁷² Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1990 s. 24; Asımgil, s.15.

⁷³ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010, s. 3.

⁷⁴ Münire Erden-Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 41.

⁷⁵ Türküz, s. 7.

⁷⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2010, s. 27.

⁷⁷ Kerim Yavuz, “Dini İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”, s. 129, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013, <http://www.google/akademik.com>.

itmeye hazır durumda beklemektedirler.”⁷⁸ “Çocuk fitratında potansiyel olarak bulunan iyi özelliklerini geliştirmek ve oluşumunu tamamlamak için eğitime ihtiyacı hisseder.”⁷⁹ Ancak bu ruhi güçlerin canlanıp ortaya çıkması için destekleyici, uyarıcı ve eğitici bir çevre son derece önemlidir.

1.1.4.2. Büyüme

“Vücudun sadece boy, kilo ve hacim olarak artmasıdır.”⁸⁰ Büyüme, vücudun değişik organlarında farklı hızda gerçekleşmektedir.⁸¹ Çoğu kez gelişimle karıştırılan büyüme kavramı, vücuttaki niceliksel değişiklikleri içermektedir. Oysaki gelişim, vücuttaki sayısal değişikliklerin yanında vücutta meydana gelen niteliksel değişimleri de içeren daha geniş bir kavramdır.⁸²

1.1.4.3. Olgunlaşma

“Olgunlaşma, vücut organlarının kendilerinden beklenen fonksiyonu yerine getirebilecek düzeye gelmesi için, öğrenme yaşantılarından bağımsız olarak kalıtımın etkisiyle geçirdiği biyolojik bir değişimdir.”⁸³ Olgunlaşma, öğrenme yaşantılarından bağımsız, biyolojik olarak kalıtım tarafından kontrol edilen bir değişimdir. Olgunlaşmanın fiziksel gelişime etkisi büyüktür. Psiko-motor davranışlarının çoğunun yerine getirilmesi olgunlaşmaya bağlıdır. Örneğin el kasları yeterince gelişmeyen beş yaş çocuğunun düzgün bir geometrik şekli çizmesi beklenemez.⁸⁴

1.1.4.4. Hazır Bulunuşluk

“Hazır bulunuşluk, bireyin olgunlaşma düzeyiyle birlikte, bireyin önceki öğrenmelerini, ilgilerini, tutumlarını, güdülenmişlik düzeyini, yeteneklerini, genel

⁷⁸ Yavuz, “Dini İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”, s. 129.

⁷⁹ Jesse H. Ziegler, “Din Psikolojisi ve Din Eğitimi”, (1960), (Çev. Hüseyin Yılmaz), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1), 2003, s. 419.

⁸⁰ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 3.

⁸¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 3.

⁸² Selçuk, s. 24.

⁸³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 3.

⁸⁴ Berrin Eylene Özyurt, “Gelişim Konularına Genel Bakış”, (Ed. Alim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009, s. 4; Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 3.

sağlık durumunu kapsayan bir kavramdır.”⁸⁵ Örneğin gitar çalmak için yeterli hazır bulunuşluk düzeyinde olan bir çocuk; gitar çalmaya isteklidir, gitar çalmak için gerekli olan kaslar ve diğer organları yeterli olgunluğa erişmiştir, gitarın nasıl çalınacağı ile ilgili ön koşul öğrenmelere sahiptir, genel sağlık durumu ve uyarılmışlık hali gitar çalmasına uygundur. Kısacası hazır bulunuşluk, bireyin herhangi bir davranışı yerine getirebilmesi için fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönden gelişmiş ve uyarılmış olmasını ifade eder.⁸⁶

1.1.4.5. Öğrenme

“Öğrenme, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucu bireyde meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişiklikleridir.”⁸⁷ Örneğin el kasları yeterince gelişen bir çocuğun düzgün bir geometrik şekli çizebilmesi için çocuğun şekli görmesi, şekille ilgili alıştırmalar yapması, doğru çizgiler çizdiğinde geri dönüt verilmesi, pekiştirilmesi gerekir. Öğrenilmiş davranışların temel özelliği nispeten kalıcı izli olmalarıdır. Süreklilik göstermeyen davranışlar ve refleksi davranışlar öğrenme ürünü olarak kabul edilmezler. Öğrenme, programlı eğitim şeklinde meydana geldiği gibi amaçsız eğitim etkinlikleriyle de ortaya çıkabilmektedir. Ancak “insanlara içten şekil veren, insanları eğiten ilk kuvvetler daha çok amaçsız eğitim faktörleridir.”⁸⁸

1.1.4.6. Gelişim İlkeleri

Gelişimde bazı evrensel ilkeler vardır. Her insanın gelişimi bu ilkelerle gerçekleşmektedir. Bu ilkelerden bazıları şunlardır:

- “Gelişim kalıtım ve çevre etkileşiminin ortak ürünüdür.”⁸⁹ Herhangi birinin rolü göz ardı edilemez.
- Gelişim süreklidir ve belli aşamalarda gerçekleşir. Gelişim, ilerleme gösteren birikimli bir süreçtir. Her aşama kendinden önceki aşamaya bağlı olduğu gibi kendinden sonraki aşamayı da etkiler. Bu aşamaları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü

⁸⁵ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 5.

⁸⁶ Özyurt, s. 4.

⁸⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 4.

⁸⁸ H. Fikret Kanad, *Pedagoji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 2.

⁸⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 6; Özyurt, s.10.

bu aşamalar birbirinin içine girmiştir. Çocuk gelişim psikolojisinin verilerine göre; çocukların gelişimlerinin %50'si söylenen yaş döneminde, %25'i bir önceki dönemde, %25'i de bir sonraki dönemde ortaya çıkmaktadır.⁹⁰

- Gelişim bir bütündür. Gelişim alanları birbiriyle etkileşim halindedir. Bir gelişim alanında meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir durum, diğer gelişim alanlarını da etkilemektedir.⁹¹

- “Gelişim, nöbetleşe devam eder.”⁹² Çeşitli gelişim dönemlerinde farklı gelişim alanları ön plana çıkabilir. Bir gelişim alanının hızlandığı bir dönemde diğer gelişim alanları duraksayabilir.

- “Gelişimde bireysel ayrılıklar vardır.”⁹³ Her bireyin genetik yapısı ve etkileşimde bulunduğu fiziki ve sosyal çevresinin farklı olması nedeniyle gelişimleri de farklıdır. “Gelişim süresi içinde tüm çocuklar aynı gelişim yolu izler. Çocuk, koşmadan önce yürür, yürümeden önce emekler.”⁹⁴ Ancak çocukların gelişim hızlarıyla bu davranışları gerçekleştirme süreleri bireyden bireye değişir. Nitekim aynı yumurta ikizlerinin bile gelişimleri birbirinden farklıdır.

1.1.4.7. Gelişimin Kritik Dönemleri

“Çocuklar, bazı gelişim dönemlerinde ve yaşlarda belli tür öğrenmelere karşı yüksek duyarlılık göstermeye eğilimindedirler, çevre etkilerine karşı daha duyarlıdırlar ve çevrede düzenlenen öğrenme yaşantılarını diğer dönemlerden daha hızlı kazanabilirler. Psikologlar bu dönemlere “kritik gelişim dönemleri” adını vermektedirler.”⁹⁵ Örneğin Eric Ericsona göre, 0-1 yaş arası çocuğun temel güven duygusunu kazanması için kritik bir dönemdir. Bu dönemde temel güven duygusu kazanılmadığı takdirde ileriki yıllarda kazanılması güç olur.⁹⁶

“Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta zamanlamadır. Çocuklara yaşamlarının belirli zamanlarında gelişmeleri için gerekli yaşantı olanakları

⁹⁰ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 230.

⁹¹ Özyurt, s. 11.

⁹² Semenoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 6.

⁹³ Erden-Akman, s. 38.

⁹⁴ Yavuzer, s. 28.

⁹⁵ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 9.

⁹⁶ Hasan Can Oktaylar, *Gelişim Psikolojisi*, Yargı Yayınları, Ankara 2014, s. 171.

sağlanmazsa gelişim yavaşlayabilir ya da tamamen durabilir.”⁹⁷ Okul öncesi yıllar çocuklar için fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal ve dinsel gelişim alanları bakımından kritik dönemlerle doludur.

Öğrenme yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bu uzun sürecin en önemli evresini insan beyninin ve sinir sisteminin en hızlı geliştiği ilk beş yaş dönemi oluşturur. En yoğun öğrenme bu dönemde görülür. Yapılan araştırmalar, okul öncesi dönemde kazanılan tecrübelerin, bireyin sağlıklı bir kişilik yapısı oluşturmasında, yeteneklerini en verimli şekilde geliştirebilmesinde, inanç ve değer yargılarının şekillenmesinde ve toplumda sorumluluk sahibi olabilmesinde etkili olduğunu göstermiştir. İnsanın hayatı boyunca öğreneceği şeylerin üçte ikisini 3-6 yaş arasında öğrendiği bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur.⁹⁸ İbni Haldun, bu dönemin gelişim açısından önemini şu cümlelerle ifade eder: “Küçüklükten verilen eğitim, çok daha köklü, sağlam ve kalıcıdır. Bu, daha sonra verilecek eğitimin de temelini oluşturur. Çünkü kalplere ilk yerleşenler sanki kazanılacak diğer melekelerin esası gibidir.”⁹⁹

1.1.4.8. Gelişim Dönemleri ve Alanları

“Bireyin gelişimini, gelişim çağlarına göre ya da duygu, zihin gibi gelişim alanlarına ayırmak, onun daha iyi tanınmasını kolaylaştırmak içindir.”¹⁰⁰ Gelişim çok yönlü, karmaşık bir süreçtir. Sürecin sağlıklı olarak devam etmesini sağlamak için gelişimin tüm yönlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemeyi kolaylaştırmak için psikologlar gelişimi belirli alan ve dönemlere ayırmışlardır. Bu gelişim alanları Fiziksel, dilsel, zihinsel, sosyal, duygusal, ahlaksal ve dinsel olmak üzere yedi başlıkta toplanabilir. Gelişim dönemleri ise yaş aralıklarıyla ifade edilmiş olup, değişik psikologlar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu dönemler: Doğum öncesi dönem, bebeklik dönemi (0-2 yaş), ilk çocukluk dönemi (2-6 yaş), son çocukluk dönemi (6-12 yaş), ergenlik dönemi (12-18 yaş), gençlik dönemi (18-35 yaş), yetişkinlik dönemi (35-60 yaş) ve yaşlılık dönemi (60 yaş ve üzeri) ‘dir.

⁹⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 5.

⁹⁸ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 15.

⁹⁹ Cemil Oruç, *İmam-ı Gazzalinin Eğitim Anlayışı*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 77, (İbni Haldun, *Mukaddime*, s. 790’ dan naklen).

¹⁰⁰ Selçuk, s. 25.

1.1.5. Çocukluk Dönemi

Çocukluk kavramının kesin yaş sınırlarını çizmek gelişim ilkeleri gereği mümkün değildir. Ancak araştırmacılar yaptıkları çalışmalarla çocukluk döneminin üst sınırı ve bu dönemin temel özellikleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

“Bazı araştırmacılar çocukluk çağını, oyun ve öğrenim yıllarını kapsayan dönem olarak belirlemiş, bazıları ise beden ve zihin gelişimini ölçü olarak almış, ergenlik belirtilerinin başlamasını çocukluğun bitimi olarak değerlendirmişlerdir.”¹⁰¹

Çocuğun gelişim evreleri de psikologlar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. “Çocuğun fizyolojik gelişimi için yapılan bir sınıflama şöyledir:”¹⁰²

İlk çocukluk (1-4 yaş)

İkinci çocukluk (4-8 yaş)

Üçüncü çocukluk (8-12 yaş)

Çocuğun gelişimini doğum öncesi dönemle başlatan başka bir sınıflama şöyledir:¹⁰³

Doğum Öncesi Dönem

- 1) Ovum Dönemi: Döllenme anından ikinci haftanın sonuna kadar.
- 2) Embriyo Dönemi: Üçüncü haftadan sekizinci haftanın sonuna kadar.
- 3) Fetüs Dönemi: Üçüncü aydan doğuma kadar olan dönem.

Doğum Sonrası Dönem

- 1) Yeni Doğan Bebek: 0-4 hafta.
- 2) Bebeklik: 4 hafta-2 yıl.
- 3) İlk Çocukluk: 2-6 yıl.
- 4) Son Çocukluk: 6-11 yıl (kızlarda); 6-13 yıl (erkeklerde).

Çocuğun zihinsel gelişimi esas alarak yapılan farklı bir sınıflama şöyledir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Selçuk, s. 26.

¹⁰² Rasim Adasal, Medikal Psikoloji, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 51-52; Selçuk, s. 27

¹⁰³ Yavuzer, s. 29.

¹⁰⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 39.

- 1) 0-2 yaş: Duyusal motor dönemi
- 2) 2-7 yaş : İşlem öncesi dönem
- 3) 7-11 yaş: Somut işlemler dönemi
- 4) 11 yaş ve üzeri: Soyut işlemler dönemi

Çocukluk dönemini dini açıdan ele alarak, çocukların din ile ilgili duygularının ve eğilimlerinin hangi tezahürlerle ortaya çıktığı konusunda yapılan bir sınıflama ise şöyledir:¹⁰⁵

- İlk çocukluk (4-6 yaş)
- Orta çocukluk (7-9 yaş)
- İleri çocukluk (10-12 yaş)

Bu çalışmada, çocukluk dönemi gelişim özelliklerini ilk yılların önemine binaen bebeklik döneminden başlatıp, Yavuzer'in yaptığı sınıflamayı temel almayı uygun gördük. Dönemlerle ilgili verilen yaş sınırları kesin olmayıp, ortalama değerlerdir. Bireysel ayrılıklar her zaman vardır. Ancak her çocuk gelişimi boyunca bu evreleri takip eder.

1.2. ÇOCUĞUN FİZİKSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Bebeklik Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri

“Çocuğun, doğum öncesinde başlayan biyolojik gelişimi doğumdan sonra hızlı bir şekilde devam eder.”¹⁰⁶ Doğum öncesi dönemden sonra, fiziksel gelişimin en hızlı olduğu dönemin, yaşamın ilk yılı olduğu bilimsel araştırmalarla tespit edilmiştir.

“Yeni doğmuş bebek ortalama 50 cm. boyunda, 3400 gr. ağırlığındadır. Yaşamın ilk 12 ayı süresince büyüme büyük bir hızla devam eder. 4 aylıkken bebeğin ağırlığı doğum ağırlığının iki katına, bir yaşın sonunda ise üç katına çıkar, boyu 76 cm'ye ulaşır.”¹⁰⁷

¹⁰⁵ Selçuk, s. 28.

¹⁰⁶ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 15.

¹⁰⁷ Erden-Akman, s. 44.

“Yeni doğan bebeklerin başın vücut organlarına olan oranı yetişkinlerden farklılık göstermektedir.”¹⁰⁸ Bebeklerin başları yetişkinlere oranla diğer organlarından daha büyüktür. Bu dönemden itibaren bebeklerin kolları ve bacakları daha hızlı gelişmektedir. Çocukluk döneminin bitiminde vücut organlarının uyumu dengelenmiş olmaktadır.

Bebekleri büyüklerin kopyası olarak düşünmek yanlıştır. Ancak bebekler, büyümek ve yaşamak için gerekli olan becerilerle donatılmış bir biçimde dünyaya gelirler. Bu becerilerin ortaya çıkması için biyolojik olgunlaşmanın yanı sıra fizyolojik ve duygusal ihtiyaçlarının da karşılanması gerekir.

“Bebeğin dolaşım sisteminin gelişimi incelendiğinde; bebeğin kan basıncı doğuştan çok düşüktür, altıncı haftadan sonra artmaya başlar. Kalp, vücuda göre daha büyüktür. Kalp atışı bebekte, yetişkinlerin yaklaşık iki katı kadardır. Bebeklerin solunum sistemi de yetişkinlerden farklıdır. Bebeklerde solunum sayısı ortalama dakikada 40’tır. Oysa yetişkinin solunum sayısı 16’dır.”¹⁰⁹

Bebeklerin iskelet gelişimi doğumla birlikte tamamlanmıştır; doğumdan sonra kemiklerdeki gelişme boyutlarının büyümesi biçiminde olur.¹¹⁰ Bebeklerin kemikleri henüz sertleşmediğinden kolay kırılmazlar.¹¹¹ Fakat yanlış duruş veya tutmayla, biçimleri bozulabilir.

Yeni doğan bebeğin görme, işitme, koku ve tat alma duyuları oldukça gelişmiştir.

“Görme duyusu ilk altı aya kadar hızlı bir gelişim gösterir. Bebekler altı aylık kadar olduklarında yabancı yüzleri fark edebilmekte, annelerinin görüntüsünü yabancıların görüntüsüne tercih etmektedirler.”¹¹²

“Bebekler doğar doğmaz işitmeye başlarlar.”¹¹³ İşitsel bir uyarıcıyla karşılaştıklarında sesin geldiği yere doğru yönelerek tepki verirler. Kısa süre içerisinde aşına olunan sesle yabancı sesleri birbirinden ayırt edebilirler.

¹⁰⁸ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 21.

¹⁰⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 22.

¹¹⁰ Erden-Akman, s. 45.

¹¹¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 22-23.

¹¹² Erden-Akman, s. 47.; Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 24-25.

¹¹³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 24; Erden-Akman, s. 47.

“Yeni doğmuş bebekler dört temel tat (tatlı, acı, ekşi, tuzlu) arasındaki farkları ayırt edebilirler. Özellikle tatlı yiyecekleri tercih ederler. Bebekler farklı tatları ayırt ettikleri gibi farklı kokuları da birbirinden ayırt ederler. Henüz altı günlük bebeklerin annelerinin kokularını diğer kokulara tercih ettikleri bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur.”¹¹⁴

Doğumla birlikte anne rahmindeki fiziki ortamdan çıkan bebek, birdenbire farklı bir fiziki ve sosyal çevreye geçmektedir. Yeni ortam bebeğin sağlıklı gelişimi için oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde bebeğin beden yapısında, dolaşım sisteminde, sinir sisteminde, iskelet sisteminde, özellikle de solunum ve sindirim sisteminde hızlı gelişmeler meydana gelir. Yaşamın ilk yıllarında geçirilen bu yaşantılar insanın kişiliğine atılan ilk tohumlardır.

“Bazı çocukların, gelişimlerinde büyüme ritmi açısından farklılaştıkları, beklenen ortalamanın altında bir gelişim seyri izledikleri görülür. Başlangıçta “küçük çocuk” izlenimi veren bu bebekler, çocukluk döneminin herhangi bir evresinde hızlı bir büyüme grafiği göstererek akranlarına yetişirler.”¹¹⁵

1.2.2. İlk Çocukluk Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri

Okul öncesi dönem olarak adlandırılan bu dönemde bedensel gelişim hızı, bebeklik dönemine oranla yavaşlar. Ancak sürekli bir artış gösterir. Üç yaşlarında kızlar ortalama 94 cm. uzunluğunda, 13 kg. ağırlığındadırlar. Altı yaşına geldiklerinde boyları 115 cm.yi ağırlıkları ise 15 kg.ı bulur. Erkek çocukları ise kızlardan biraz daha uzun ve ağırdırlar. Vücut organlarının orantılarında önemli değişiklikler yaşanır. Bebeklik döneminde orantısız olan vücut organları, altı yaşında gelindiğinde bir yetişkininkini andıracak düzeye ulaşmıştır.¹¹⁶

(2–6) yaş dönemindeki bireyler bedensel gelişimlerinin bir uzantısı olarak kendi başlarına hareket edebilmek, yürümeyi öğrenmek durumundadırlar. Kaynaklar

¹¹⁴ Erden-Akman, s. 48.

¹¹⁵ Yavuzer, s. 53.

¹¹⁶ Erden-Akman, s. 48.

yürümeyi öğrenmenin dokuz ay civarında, ayakta durma çalışmaları ile başlayıp iki yaş civarında yürümede ustalaşma şeklinde geliştiğini belirtir.¹¹⁷

Bu dönemde bedensel gelişim yavaşlamış olmasına rağmen, kaslardaki hızlı gelişme dikkat çekmektedir. Kaba motor hareketleri sağlayan kaslardaki gelişme, ince motor hareketleri sağlayan oranla daha fazladır; buna bağlı olarak da çocuklar rahatlıkla koşup zıplayabilmelerine karşın, dar bir tahta üzerinde denge sağlamak gibi daha üst düzeyde motor koordinasyon gerektiren hareketleri yapmakta güçlük çekerler. İnce motor kaslarının tam koordinasyonu ancak ergenlik döneminde gerçekleşebilir. Gelişimsel olarak çocuklar, henüz gözlerini küçük nesnelere ya da ayrıntılar üzerinde odaklayabilmek için, yeterli olgunluğa ulaşmamışlardır, bu nedenle el-göz uyumları yetersizdir. Bu dönemde erkek çocukların kızlardan daha uzun ve ağır olmalarına karşılık, kız çocuklarının ince motor kaslarının gelişimi erkek çocuklara göre daha ileridir.¹¹⁸

Kaba motor kaslarındaki hızlı gelişme nedeniyle bu dönemdeki çocukların etkinlik düzeyleri çok yüksektir. İlgiyi çok çeken bir etkinlik yapmadıkça, uzun süre bir yerde oturamazlar. Koşmak, atlamak, zıplamak, tırmanmak, kaymak, sürünmek ihtiyacını hissederler. Çocuğun hareketlerinin sayısında ve niteliğinde bir artma gözlenir. Çocuk ayak parmakları üstünde yürüyebilir. Üç tekerlekli bisiklete binebilir. Bir adım atarak merdiven çıkabilir.¹¹⁹

Çocuğun bu tür etkinliklerde bulunması doğal gelişiminin bir parçasıdır. Yaptığı etkinliklerin desteklenmesi, sahip olduğu becerilerin ortaya çıkmasını sağlayarak, kendisini tanımasına imkan sağlayacaktır.

1.2.3. Son Çocukluk Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri

Vücut ölçüleri 6 yaşından itibaren yetişkinleri andıran çocukların, bedensel büyüme hızı bir önceki döneme göre yavaşlamıştır. Bu düşüş bir sonraki dönem olan ergenliğe kadar devam eder. Bununla beraber kas dokularının gelişimi çok hızlıdır. İlk çocukluk döneminde temel becerileri kazanan çocuk, bu evrede artık ustalık gerektiren becerileri de yerine getirebilmektedir.

¹¹⁷ Semenoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 23-24.

¹¹⁸ Erden-Akman, s. 48.

¹¹⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 26.

“Bu dönemde motor becerilerinin gelişiminde cinsiyet farklılıkları dikkat çekmektedir. Erkekler, zıplama, koşma, atlama gibi becerileri kızlara göre daha iyi yaparlarken kızlar da ince motor becerileri erkeklere göre daha iyi yaparlar.”¹²⁰

Okul çağı çocuğu hem kaba hem de ince motor becerilerini sergileyebileceği etkinliklere katılmak için oldukça isteklidir. Bu nedenle çocuğun fiziksel aktiviteler içinde yer alması beden sağlığı, kendini yeterli hissetme, bilişsel ve sosyal becerilerinin gelişimi gibi çocuğun gelişimini pek çok açıdan olumlu yönden etkilemektedir.¹²¹

Çocuğun fiziksel gelişiminin yavaş olmasının temel sebebi, bedeninin bir sonraki evre olan ergenlik dönemine hazırlık yapmasıdır. Bu dönemde sosyal ve zihinsel gelişim ön planda olup, fiziksel ve duygusal gelişim yavaş bir seyir göstermektedir.

“Çocuğun bedenine olan tutumu benlik gelişimini etkileyen önemli bir faktördür. Kendine güvenen çocuğun bedenine karşı olumlu tavır takınmasını sağlayacaktır.”¹²² Çocuk katıldığı oyun, sanat ve sportif faaliyetlerle fiziksel varlığının farkına vararak, güç ve becerilerindeki gelişmeleri algılamaktadır.

Çocuk, vücut organlarının sahip olduğu işlevleri bu dönemde kavrar. İnce motor becerilerdeki gelişim özellikle ilkökul öğrencilerinin el yazısını yazabilmesine olanak sağlar.¹²³ Gelişen ince motor kasları sayesinde iki tekerlekli bisiklete binme, makasla düzgün kesme, dikiş dikme, piyano çalma gibi uğraşları rahatlıkla yapabilirler.

1.3. ÇOCUĞUN ZİHİNSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“Bireyin çevresindeki dünyayı anlamasını ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişime bilişsel gelişim adı verilmektedir. Bilişsel gelişim, bebeklikten yetişkinliğe kadar, bireyin çevreyi, dünyayı anlama yollarının daha kompleks ve etkili hale gelmesi sürecidir.”¹²⁴

¹²⁰ Didem Müge Siyez, “Fiziksel Gelişim”, (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009, s. 50.

¹²¹ Siyez, s. 50.

¹²² Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 33.

¹²³ Siyez, s. 51.

¹²⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 32.

Bilişsel gelişim ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışma Jean Piaget'e aittir. "Piaget'e göre bilişsel gelişim, kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür. Birey, olgunlaşma ve geçirdiği yaşantılarla bilişsel olarak gelişir. O, bilişsel gelişimin aşamalı olduğunu, bir aşamadan diğerine geçişin olgunlaşma ve öğrenme ile olduğunu ileri sürer."¹²⁵ Çocuğun çevresiyle etkileşime geçmesiyle birlikte bilişsel gelişimi de başlar. Çocuk etkileşimde bulunduğu kişi ya da nesnelere bunlar yokken de hayalinde canlandırmaya çalışarak bazı zihinsel semboller geliştirir. Piaget, bu bilişsel sembolleri şema(schema) kavramıyla açıklamaktadır. Şema, çocuğun zihninde oluşturduğu ve yeni gelen bilgilerin yerleştirileceği bir çerçevedir. Bu bilişsel yapılar veya şema yoluyla çocuk, çevresine uyum sağlar ve çevreyi organize eder. Piaget, çocuğun dünya hakkındaki bilgisi şekillendikçe birbirine bağlı zihinsel gelişim evrelerinden geçtiğini savunur. Ona göre yaşamın ilk 18 ayında bebeğin öğrenmesi, algı ve hareketlerini organize hareket şeması ya da duyu-hareket şeması biçiminde düzenleme ve geliştirmekten ibarettir.¹²⁶

Piaget, bilişsel gelişimi dört temel evreye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla; duyuusal-motor, işlem öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler dönemleridir. Piaget'e göre çocuk, bir dönemde kazanması gereken tüm bilişsel yapılara sahip olup, gerekli biliş yapılarını oluşturduğunda o dönemdeki gelişimini tamamlamaktadır. Piaget, tüm çocukların bu gelişim aşamalarını sırasıyla geçirmesi gerektiğine inanmaktadır. Bir gelişim dönemini atlayarak geçemez. Ancak çocukların gelişim dönemlerine girme ya da tamamlama yaşları birbirinden farklılık gösterebilir.¹²⁷

1.3.1. Bebeklik Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri

Bebekler, dış dünyayı keşfetmede, çevresinde olup bitenleri algılamada duyularını ve motor becerilerini kullandığından bu döneme duyuusal-motor adı verilmektedir.¹²⁸ Dönem boyunca bebekler duyu-hareket şemalarından birine sahiptirler.

¹²⁵ Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 55.

¹²⁶ Yavuzer, s. 59.

¹²⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 39.

¹²⁸ Zeynep Deniz Yöndem-Aslı Taylı, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009, s. 76; Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 40.

Bebek nesnelere iter, vurur, düşürür ve farklı bir nesne ile karşılaştığında sahip olduğu şemalardan birini kullanır.

“Yeni doğmuş bir bebek çevreden gelen uyarıcılara sadece reflekslerle tepki verir. Ancak iki aylık kadar olduğunda sistemli hareketler göstermeye başlar.”¹²⁹ “Piaget’ye göre doğumla sahip olunan reflekslerin bazıları yaşamı sürdürmek için önemlidir. Bazıları da daha sonraki temel hareket becerilerine öncülük eder.”¹³⁰ Yeni doğan bebeğin dudaklarına dokunduğumuzda emmeye başlar; elimizi avucuna koyduğumuzda yakalar. Bu refleksler, çocuğun ilk biliş şemalarını oluşturur. Bebeğin, çevresiyle etkileşimi sonucu edindiği yaşantılarla oluşturduğu yeni bilişsel yapılar(şema), refleksif davranışlardan amaçlı davranışlara doğru ilerlemesini sağlar. Artık bebek bazı davranışları sadece tekrar etmez aynı zamanda basit problemleri de çözmeye çalışır. Bebeğin, bilişsel davranışları zaman içerisinde bilinçli tepkilere dönüştüğünden reflekslerin çoğu bir yaşına doğru kaybolur.

Bu dönemde kazanılan en önemli zihinsel işlem nesne devamlılığının kazanılmasıdır. Nesne devamlılığının kazanılması ile bebekler, görüş alanlarının dışına çıkan nesne ya da kişilerin aslında yok olmadıklarını kavramaktadırlar.¹³¹ Nesne devamlılığının kazanılmasından önce, bebekler gözlerinin önünden yok olan şeylerin kaybolduğunu sanırlar. Nesne devamlılığının kazanılmasıyla birlikte gözlerinin önünde oyuncakları bir örtüyle gizlenen bebekler, oyuncaklarının yok olduğuna inanmazlar. Gelişen zihin yapıları sayesinde oyuncakları aramaya başlarlar.

“Bu dönemde kazanılan diğer önemli bir zihinsel gelişme de deneme-yanılma öğrenmenin oluşumudur.”¹³² Örneğin çocuğun istediği bir oyuncakçı çocuktan uzağa bir battaniyenin üstüne koyduğumuzda, bebek oyuncakçı ulaşmaya çalışacaktır. Birkaç deneme sonunda bunu başarmazsa gelişen zihin yapısı sayesinde farklı yollarla (battaniyeyi kendisine çekerek) oyuncakçı ulaşmaya çalışacaktır.

“Çocuklar, duyuşsal-motor döneminin sonlarına doğru başlangıçtaki deneme-yanılma problem çözme davranışlarından, daha planlı bir yaklaşımla zihinsel olarak problem çözmeye doğru ilerlerler. Çocuklar öncelikle, nesne ve olayları zihinsel olarak

¹²⁹ Erden-Akman, s. 65.

¹³⁰ Dodurgalı, s. 246.

¹³¹ Yöndem-Taylı, s. 76-77; Erden-Akman, s. 65.

¹³² Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 41.

sembolleştirir, resmederler. İşte bu duruma “Düşünmenin başlangıcı” adı verilir. Çocuk gözünün önünde olmayan nesne ve olayları zihninde temsil edebilir. Düşünmenin başlangıcı olarak nesnelerin zihinde sembolleştirilmesi bilişsel gelişim için önemli bir adımdır.”¹³³ Örneğin, oyuncacı dolabın altına kaçan bir çocuk, çevresini gözleyerek oyuncacına ulaşmasını sağlayacak bir nesneyi (çubuğu vb.) bulur ve kullanır. Burada çocuk problemi deneme-yanılma yoluyla çözmemiştir. Problemi düşünüp, anlayarak, çözümü tasarlamış ve zihinsel olarak sonuca ulaşmıştır.

“Duyusal motor döneminde, bebeğin bilişsel gücünün gelişmesi, bebeğin duyu organlarının gelişmişliğine ve içinde bulunduğu ortamın ona sunduğu uyarıcı zenginliğinin yanında, verilen hareket etme özgürlüğüne bağlıdır.”¹³⁴

1.3.2. İlk Çocukluk Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri

Piaget’in “İşlem Öncesi Dönem” adını verdiği ilk çocukluk dönemindeki zihinsel gelişim, daha sonraki bilişsel gelişim aşamalarına göre belirleyici özellikler taşıdığı için oldukça önemlidir. Dönemin başında çocuklar, olayları, nesnelere ve kavramları simgesel düşünmektedirler. Hayal dünyaları çok zengin olduğundan varlıkları kendilerine uygun sembollerle ifade ederler. Geliştirdikleri kavramların ve kullandıkları sembollerin anlamları kendilerine özgüdür.

“Düşüncelerinde ve oyunlarında “animizm” hâkimdir. Varlıkların canlı olduğunu düşünürler. Erkek çocuk tahta parçasını at gibi kullanabilir. Kız çocuğu bebeğine canlıymış gibi davranabilir. Üçüncü yaştan sonra çocuk, bir olayı anlatırken hayal gücüne dayanarak olaya eklemeler yapar, görmediği bir olayı ve varlığı görmüş gibi anlatabilir. Hayal ettikleri ile gerçekleri birbirine karıştırarak anlatır. Hayali arkadaşlarıyla oynar evine davet eder, çeşitli maceralar yaşarlar.”¹³⁵

“Okul öncesi dönemdeki çocuklar ego-merkezli bir bakış açısına sahip olduklarından genellikle olayların dış yönlerini görürler. Çoğu gerçekleri anlamada güçlük çekerler. Bazı davranışlarını düşünerek yapsalar da çocuklarda yetişkinler gibi bir mantıklılıktan söz edilemez.”¹³⁶ Egoantrizm olarak ifade edilen bu dönem “çocuğun

¹³³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 41.

¹³⁴ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 19.

¹³⁵ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 20.

¹³⁶ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 40.

çevresini keşfettiği, bu çevrenin kendisi için yaratıldığı inancını taşıdığı ve başka kimselere aldırış etmediği bir dönemdir.”¹³⁷ Çocuk duygularında, düşüncelerinde, tutum ve davranışlarında benmerkezcidir. Çocuk başkalarının farklı görüşte olduğunu anlayamaz. Kendi görüşlerinin olabilecek tek görüş olduğuna inanır. “O adeta her şeyin kendisi için var olduğunu düşünür.”¹³⁸ Kendisini dünyanın merkezinde zanneder.

Piaget, bu dönemi işlem öncesi (operasyon öncesi- pre-operation dönem) olarak adlandırır. Piaget kuramının temelini işlem(operasyon) oluşturur. Operasyonların kazanılması zihin gelişiminin en önemli bir aşamasıdır. Örneğin bir bardak içindeki suyun farklı biçimlerdeki bir başka bardağa boşaltılması durumunda suyun miktarının değişmeyeceğini söylemek bir operasyondur.¹³⁹

Piaget’e göre bu dönemde mantıklı düşünme işlemi henüz gelişmemiş olduğunda, çocuklar nesnelerin görüntülerinin etkisi altında kalırlar. Henüz bilişsel yapıları korunumu kavrayabilecek düzeye ulaşmamıştır.

Korunum, herhangi bir nesnenin biçimi ya da mekândaki konumu değiştiğinde, miktar, ağırlık ve hacminde değişiklik olmayacağı ilkesidir. Piaget’e göre işlem öncesi dönemdeki çocuklar, bir nesnenin görünüşündeki herhangi bir değişikliğe karşın aynı kalabileceğini kavrayamazlar.¹⁴⁰ Örneğin çocuğun gözünün önünde, içlerinde eşit miktarda sıvı bulunan birbirlerine benzer iki bardaktaki sıvılardan biri, daha dar ve uzun bir bardağa boşaltılır. Çocuğa hangi bardakta daha fazla sıvı bulunduğu sorulur. Korunumu kavramamış çocuk, dar ve uzun bardakta daha fazla sıvı olduğunu söyleyecektir.

İşlem öncesi dönemdeki çocuklarda mantıklı düşünme gelişmediğinden tüme varım ve tümenden gelim akıl yürütmelerini kullanamazlar. Sadece özelden özele akıl yürütmeyi kullanabilirler. Nesnelere yalnızca bir özelliği açısından sınıflandırabilirler. Örneğin renklerine ya da biçimlerine göre sınıflarlar.¹⁴¹

¹³⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 62.

¹³⁸ Fatih Menderes Bilgili, “Din Eğitiminde Çocuğun Tabiatından Kaynaklanan Bireysel Eğilimlerin ve İsteklerin Karşılanması Problemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 2005, s. 167.

¹³⁹ Selçuk, s. 49.

¹⁴⁰ Erden-Akman, s. 66.

¹⁴¹ Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, s. 58; Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 43.

Özelden özele akıl muhakemesini kullanan bir çocuk “babam sıcak su alıyor, çünkü tıraş olacak demektedir veya yeşil ve olgunlaşmamış bir portakalı yemek isteyen çocuğa ebeveyni onun olmamış ve yeşil olduğu için portakalları yiyemeyeceği konusunda açıklama getirdikten sonra çocuk papatya çayı içerken papatya yeşil değil, o hala sarı, bana portakal verin diyebilmektedir.”¹⁴²

İşlem öncesi düşüncenin bir başka özelliği tersine çevirememektir. Bu dönemde çocuklar tersine düşünme, dönebilme yeteneğinden yoksun bulunmaktadır. Örneğin ince uzun bardaktaki su tekrar kısa bardağa döküldüğünde su düzeyinin yine aynen eski düzeyine geleceğini düşünemezler.

Somut işlemler dönemine hazırlık dönemi olan işlem öncesi dönemin sonlarına doğru çocuklardaki ben merkezli düşünme biçimi gitgide azalarak yerini mantıklı düşünmeye bırakmaya başlar. Dönemin sonunda animistik düşünce kaybolmaya başlar, çocuk canlı-cansız varlıkları ayırt edebilir.

1.3.3. Son Çocukluk Dönemi Zihinsel Gelişim Özellikleri

Bu dönemde çocuklar bilişsel yeterlilik bakımından çok hızlı bir gelişim gösterirler. Nitekim Bloom’un yaptığı araştırmalarda zihinsel gelişimin % 50’sinin 0-4 , % 30’unun 4-8, % 20’sinin 8-17 yaşları arasında olduğu görülür.¹⁴³ Gelişen zihin yapıları sayesinde, bu dönem çocukları okul öncesi dönemdeki çocuklardan çok farklı düşünürler. Korunum, tersine çevirebilme, karşılaştırma, sıralama, akıl yürütme gibi zihinsel becerileri bu dönemde kazanırlar. Çocukların bu dönemde okula başlamaları bunun bir sonucudur. Yapararak, yaşayarak, duyu organlarını kullanarak öğrenme bu dönemin en önemli özelliğidir.

Taklit ve model alma yoluyla öğrenme bu dönemde önemli rol oynar. Gazali çocuğun temyiz gücün geliştiğini, duyulan objelerin dışında olan şeyleri de kavrayacak bir duruma geldiğini belirtmektedir.¹⁴⁴

“Çocukların zihinsel çalışmalarında işlemler sezgisel olmaktan ziyade mantığa dayalı ve somut problemlerin çözümüne doğrudur. Piaget’in “somut operasyonlar

¹⁴² Özeri, s. 54.

¹⁴³ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 46.

¹⁴⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 40; (Gazzali, El-Munkizu Mine’ d-Dalal, s 67’den naklen)

devresi” adını verdiği bu dönemde çocuğun başkalarını da düşünerek bir iletişim kurma çabasında olduğu ve ifadelerinde de somut tecrübelerden yararlandığı gözlenmektedir.”¹⁴⁵

“Piaget’e göre, somut işlemler döneminde olan çocuklar, yeni bir dizi kural geliştirirler; “gruplandırma” adı verilen bu işlemin özel mantıksal niteliği vardır. Okul çağındaki bir çocuğun düşüncesinin başlıca özelliği de bu “gruplama” yeteneğine sahip oluşudur. Bundan “sınıflama, sıralama, serileme, değişmezlik, sayı ve mekân” kavramları oluşur. Sınıflama, sıralama gibi gruplamalarla aynı zamanda çocukta organize etme ve bir sistem kurma yeteneği gelişir. Çocuk artık, nesnelere büyüklük sırasına göre sıralayabilir. Mekândaki yerleri değişse bile gruptaki objelerin sayısının değişmeyeceğini bilir.”¹⁴⁶

“Somut işlemler dönemindeki çocuğun işlemleri muhakeme edişi mantıklı bir hale gelir. İşlem öncesinde çözülemeyen korunum problemleri bu dönemde çözülür.”¹⁴⁷ Çocuk, bir yöndeki azalma ya da eksilmenin bir diğer yönde telafi edilip, edilmediğini dikkate almakta ve birden fazla olası etkeni göz önünde bulundurmaya başarmaktadır.¹⁴⁸ “Çocuk nesnelere ve olaylar arasındaki ilişkileri sezmeye başlar. Somut nesne ve durumlar hakkında akıl yürütür, ancak görmediği, dokunmadığı nesne ve durumlar hakkında kavram geliştirmesi çok zordur.”¹⁴⁹ Düşünmenin bu özelliği kazanması sayesinde çocuk etrafındaki olaylarla kendisi arasında bazı bağlantılar kurmaya çalışır. Etrafındaki nesnelere nasıl iş gördüğünü, nasıl bir araya getirildiğini, neden oluştuklarını, nasıl meydana geldiklerini merak eder.¹⁵⁰ “Kendini başkalarından ayırt etmeye başlayan çocuk, sosyal ilişkiler açısından da 6-7 yaşlarından itibaren işbirliği yapabilecek, düşünce ve tavırlarında mantıklı davranabilecek yeteneğe sahip olabilmektedir.”¹⁵¹

Bu dönemde her ne kadar düşüncede yön değiştirebilir bir özellik kazansa da yürütülen işlemler gerçeğe bağlı yani somut yollarla olmaktadır.¹⁵² Çocukta soyut

¹⁴⁵ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 42.

¹⁴⁶ Yavuzer, s. 113.

¹⁴⁷ Erden-Akman, s. 67.

¹⁴⁸ Yöndem-Taylı, s. 83.

¹⁴⁹ Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, s. 61.

¹⁵⁰ Selçuk, s. 52.

¹⁵¹ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 42.

¹⁵² Yöndem-Taylı, s. 82.

düşünce tam olarak gelişmediği için problemleri değişik yönleriyle irdeleyerek çözüme ulaşamazlar. Ancak mantıksal düşünme, sayı, zaman, mekân, boyut, hacim, uzaklık kavramları yerleşmeye başlar.¹⁵³

Mantıklı düşünme sayesinde çocuğun ilgileri ben merkezli olmaktan çıkmış, çocuğun ilgileri çevreye kaymıştır. Çocuk çevresinde gördüğü nesnelere, olaylara ilgi duyarak farklı bakış açılarının varlığını keşfeder. Egosantrik düşünceyi terk eden bu dönem çocukları, olaylara başkasının gözüyle bakabilecek bilişsel yapılara sahiptir.

1.4. ÇOCUĞUN DİLSEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“Dil bir anlatım ve çevreye uyum aracıdır. İnsanların birbirlerine bilgi, düşünce ve eylemlerini aktarabilmelerini mümkün kılar. Dil aynı zamanda fikirleri düzenleyebilme ve duyguları ifade edebilme imkânı sağlar. Dil gelişimi hem olgunlaşma hem de öğrenmeye bağlıdır. Çocuk zamanla ihtiyacı olan sözcükleri kullanmayı öğrenir. Çocuk derdini anlatmak isteyip de uygun sözcük bulamazsa, hayal kırıklığına uğrar. Çevresiyle iletişimi zayıflar, çevresinin onu anlamak istemediğini düşünür.”¹⁵⁴

Dil gelişimini, biyolojik ve psikolojik temellere bağlı olarak açıklayan Chomsky’e göre, insanlar doğuştan dil öğrenebilmek için özel bir mekanizmaya sahiptir. Bu mekanizma, çocuğun çevresinde konuşulan dili içselleştirip sembolleştirmesini, kurallarını kavrayarak öğrenmesini ve daha sonra da uygun dil bilgisi kuralları ile konuşmasını sağlar. Dil kurallarını kavramayı mümkün kılan bu mekanizma sayesinde tüm çocuklar aynı dönemlerden geçerek, yeterli bir biyolojik hazır bulunuşluğa ulaştıklarında, tıpkı yürümeyi öğrendikleri gibi konuşmayı da öğrenirler.¹⁵⁵

Dil gelişiminde de, diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, aynı yaş grubundaki çocuklar benzer özellikler göstermektedir. Aynı yaşlardaki çocukların kullandıkları sözcük sayısı, kurdukları cümle yapıları, çıkardıkları ilk ses, hatta ses tonları ve vurgulamaları bile birbirine benzemektedir. Bu benzerlikleri dikkate alan gelişim psikologları, dil gelişiminin bilişsel gelişime paralel olarak ortaya çıktığını kabul

¹⁵³ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 21.

¹⁵⁴ Selçuk, s. 33.

¹⁵⁵ Erden-Akman, s. 77.

ederler. Çocuğun nesne, olay ya da kavramları zihinsel olarak sembolleştirmesi, dil gelişiminin başlangıcı kabul edilebilir. Çocuk, bilişsel gelişim dönemlerinde ilerledikçe dil kullanımındaki beceri ve yetenekleri de artmaktadır.

1.4.1. Bebeklik Dönemi Dilsel Gelişim Özellikleri

Bebekler, daha birkaç haftalıktan itibaren sesli uyarıcıları algılamaya ve onlara tepkide bulunmaya başlarlar. Onlar seslere odaklanarak sesin geldiği yöne doğru başlarını çevirirler. Annelerinin sesini başka yetişkinlerin sesinden ayırt edebilirler.¹⁵⁶

“Bebekte ilk iletişim aracı ağlamadır.”¹⁵⁷ Doğumda çocuğun çıkardığı ağlama sesi tümüyle bir fizyolojik fenomen olarak görülebilir. İlk iki ay bebekler açlık ya da uykusuzluk gibi temel fizyolojik ihtiyaç durumlarında ağlarken üçüncü ayla birlikte ağlama davranışının kullanılma gerekçesi değişir.¹⁵⁸

“Daha üç aylık bile olmadan çocuk, ağlamanın ilgi toplamak için bir yöntem olduğunu öğrenir. Dört aylık çocuk, yetişkin onunla oynamayı reddettiği zaman; beş aylık çocuk, yetişkin odada olduğu halde kendisine ilgi göstermediği zaman; dokuz aylık çocuk, yetişkin başka bir bebeği tercih ettiği zaman ağlar. Daha ileri aylardaki çocuk aç, yorgun olduğu, korktuğu ya da yapmakta olduğu faaliyet kesildiği zaman ağlar.”¹⁵⁹

Bebeklik döneminde dil gelişimi, dört aşamada gelişir: Cıvıldaama, heceleme, tek sözcük çıkarma ve konuşma.¹⁶⁰

İkinci ayın sonunda başlayan cıvıldaama aşamasında bebekler, kumru gibi sesler çıkarmaya başlarlar. Bebekte görülen bu seslere dilin temel yapı taşları olarak bakılabilir. Genellikle bebeğin rahat ve hoşnut olduğu durumlarda çıkardığı bu sesler dünyanın her yerindeki çocuklarda görülür.

Heceleme, çocuğun aynı hece kalıplarını(ba ba ba, ma ma ma) birbiri ardına sıraladığı ve tekrarladığı dönemdir. Heceleme yaşı 3 ile 12 ay arasındadır, ama tam

¹⁵⁶ Yavuzer, s. 67.

¹⁵⁷ Dodurgalı, s. 247.

¹⁵⁸ Yavuzer, s. 67.

¹⁵⁹ Yavuzer, s. 67.

¹⁶⁰ Yavuzer, s. 67-70.

kesinliği çocuk 8 aylıkken kazanır. Heceleme, sözlü bir pratik olup çocuğun, dili öğrenmesi için temel hazırlar.

İlk anlamlı sözcükler, genellikle birinci yılın sonlarında kullanılmaya başlanır. İlk sözcükler genellikle bir ya da iki heceden oluşur (baba, mama gibi). Çocuğun burada kullandığı tek sözcük bir cümlenin işini görmektedir. Çocuk annesine “su” dediğinde su sözcüğü burada “anne bana su getir” cümlesinin yerine geçmektedir.

Tek sözcük döneminin ardından, 15-18. aylar arasında iki sözcükle farklı anlamların ifade edildiği cümlelerin kurulduğu konuşma dönemi başlar. Çocukların ilk konuşmaları öncelikle onların günlük yaşamlarında yakından ilgilendikleri ve onlar için işlevi olan nesnelere ilgilidir.¹⁶¹

Doğduğunda ağlayarak çevresiyle iletişim kuran bebeğin 12. ayda ilk anlamlı sözcükleri kullanmasıyla birlikte dil gelişimi hızla gelişir. Bir yaşındaki bebeklerin sözcük daracığında ortalama 3 sözcük olduğu halde 18. ayın sonunda 20, 2 yaş sonunda ise 200 kadar sözcük bulunmaktadır.¹⁶²

1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi Dilsel Gelişim Özellikleri

Bebeklik dönemi boyunca dilin pasif dinleyicisi olan çocuk, gelişen zihin yapısı sayesinde 2 yaşından itibaren dilin aktif kullanıcısı konumuna gelir. Bu dönemde çevresinde gördüğu eşyaları isimlendirme yeteneğini kazanarak tek kelimelik cümlelerden, çok kelimeli cümlelere geçmeye muvaffak olur. Çocuk için konuşmak giderek önem kazanır ve kullandığı sözcük sayısında hızlı bir artış gözlenir.

“Dilin iyi konuşulduğu bir çevrede, üç yaşındaki bir çocuğun ortalama olarak 1000 kadar kelimeyi anlamlı olarak kullandığı tespit edilmiştir.”¹⁶³ “4 yaşında konuşulan kelime hazinesi 1550 kelimeye ulaşırken; 6 yaşta bu sayı 1900 kelimeye ulaşır.”¹⁶⁴ “Çocuğun bildiği sözcük sayısı okuldaki başarısını gösterir. Sözcükler bir anlamda çocuğun hayatı algılayışının bir göstergesidir.”¹⁶⁵

¹⁶¹ Yöndem-Taylı, s. 102.

¹⁶² Erden-Akman, s. 76.

¹⁶³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 57.

¹⁶⁴ Özeri, s. 33.

¹⁶⁵ Yavuzer, s. 92.

“Kelime hazinesinin sınırı, dilin doğru kullanılışı, ifade yeteneği çocuk büyüdükçe değişir ve gelişir. Çocuk, kelime hazinesini yalnızca yeni kelimelerle değil, eski kelimelerin yeni anlamlarını öğrenmekle de genişletir. Portakal sözcüğü başlangıçta meyve olarak bilinmekte iken sonradan renk olarak kullanılabilir. 20 aylık bir çocuk bütün içilecek şeylere “su” derken daha sonra “su” kavramını öğrenir. Suyun donup buz olduğunu, kaynayıp buharlaştığını, canlılar için gerekli olduğunu anlar.”¹⁶⁶ Okul öncesi dönemin sonlarında kullanılan sözcük sayısı artarak, akıcı bir konuşma biçimi ortaya çıkar. Çocuk çevresiyle etkileşimine, geçirdiği yaşantılara bağlı olarak sözcük dağarcığını genişletmeye devam eder.

Çocuk ilk başlarda tek sözcükle cümle kurarken, 3 yaşından itibaren 6-8 sözcükten oluşan cümleler kurabilmektedir. Günümüz çocuğunun dünkülere göre daha çok sözcüklü cümlelerle konuşmasının sebebi ana babaların çocuklarıyla daha yakından ilgilenmeleri, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, okul öncesi eğitim kurumlarının açılması ve ekonomik koşulların iyileşmesinden kaynaklanmaktadır. Öğrenim ve sosyo-ekonomik düzeyleri yüksek olan grupların çocukları, daha uzun ve karmaşık cümleler kurma şansına sahip olabilmektedir.¹⁶⁷

“Konuşmada hızlı bir gelişimin görüldüğü 3-6 yaş döneminde dil kullanımında iki temel değişiklik göze çarpar.”¹⁶⁸

Öncelikle, aşırı genellemeler azalarak, belirli nesne ya da olaylara yönelik kullanılan sözcüklerin sayısı artmaya başlar. Üç yaşındaki bir çocuk bütün dört ayaklı hayvanlara köpek derken, beş yaşına geldiğinde köpek, kedi, tavşan gibi uygun sözcükler kullanmaya başlar.

İkinci temel değişiklik ise soyut kavramlara ve çocuğun yakın çevresinde yer almayan nesnelere ilişkin kullanılan sözcüklerdeki artıştır. Çocuklar ilk önce gözleriyle görebildikleri somut nesnelere (ev, bebek, elma, şeker) isimlerini öğrenirler. Genel ve soyut kavramların öğrenilip kullanılması ise daha sonra olur. Örneğin “aslan” sözcüğünü, daha sonra aslanın “hayvan” olduğunu, en sonra da ”vahşi” bir hayvan olduğunu öğrenerek, bu sözcükleri kullanmaya başlar.

---

¹⁶⁶ Selçuk, s. 33.

¹⁶⁷ Yavuzer, s. 93.

¹⁶⁸ Erden-Akman, s. 78.

“Dil gelişimi açısından 3. ve 4. yaşlar özellikle önemli yıllardır; çünkü sözcükleri doğru olarak seslendiremem, kekemelik gibi konuşma bozuklukları bu yaşlarda başlar. Bu dönemde çocuğa yaşının düzeyinde iyi modeller vermek çok önemlidir.”¹⁶⁹

1.5. ÇOCUĞUN DUYGUSAL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“Duygu, insanda iç ya da dış etkenler sonucunda, şuurlu bir katkı olmadan ortaya çıkan, hoş giden veya gitmeyen yaşantılar oluşturan ruhsal bir durumdur.”¹⁷⁰ Duygular davranışa yön verir, tutum ve davranışlara önderlik ederler. Kişinin bütün etkinlikleri duyguları ile birlikte bulunur. Çevresi ile etkileşimi sırasında kişi olumlu veya olumsuz bir duygunun içindedir. Duygular, insan davranışlarının, hayattaki uyum ve uyumsuzluklarının en önemli etmenleri arasındadır. “Duygular insanın yaratılışına bağlı olarak gelişen fitrî ve tabiî kabiliyetlerdir. Herhangi bir tesire karşılık duygulanmak insanda fitrî bir istidattır”¹⁷¹

“Duyguları çocukların davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkilemesi bakımından üç grupta toplamak mümkündür.”¹⁷² 1) Öfke, kıskançlık, nefret gibi saldırgan davranışlara yönelten duygular. 2) Korku, üzüntü, sıkıntı, hüzün, bıkkınlık gibi yasaklayıcı ve savunucu davranışlara yönelten duygular. 3) Sevgi, şefkat, mutluluk, haz gibi sevindirici davranışlara yönelten duygular. Doğuşta çocukta doğru-eğri, güzel-çirkin, sevgi-nefret, korku-cesaret gibi sayılamayacak kadar çok duygu ve kabiliyet çekirdeği bulunmaktadır. Dolayısıyla çocuk hem iyiliklere hem de kötülöklere yakın olarak yaratılmıştır.¹⁷³

Çocuğun fiziksel gelişimini tamamlayabilmesi için fizyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği gibi ruh sağlığı için de duygularının tatmin edilmesi gerekir. Duygusal ihtiyaçların doyurulması çocuğun daha sonraki gelişimi açısından da son derece etkilidir. Nitekim duygusal ihtiyaçları tatmin edilmiş çocuklarla ihmal edilmiş

¹⁶⁹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 57.

¹⁷⁰ Peker, s. 102.

¹⁷¹ Türküz, s. 54.

¹⁷² Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 26; İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s. 182-183.

¹⁷³ Celaleddin Atamanalp, *Ailede-Okulda pratik Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi Rehberi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1999, s. 17.

çocukların, daha sonraki gelişimlerinde farklılıkların ortaya çıktığı bilimsel araştırmalarla gözlenmiştir.¹⁷⁴

“Duygu eğitimi; çeşitli duyguların nasıl ifade edileceğinin ve uygun bir şekilde kontrol altına alınacağına bilgi ve becerisinin öğretimidir. Yani bireyde kendi yaşantıları yoluyla istedik olarak duyuşsal davranış değişikliği meydana getirme sürecidir.”¹⁷⁵ “Olumlu ve olumsuz bütün duygu türleri her insanda belli ölçüde mevcuttur. Duygu eğitiminden beklenen, çocuğun bazı duygularının ortadan kaldırılması değil, olumlu duyguların güçlendirilmesi, olumsuz duyguların ise denetim altına alınması, insanlara, nesnelere ve olaylara karşı, yerine ve zamanına göre ve uygun düzeyde duygusal davranışlar gösterilmesini sağlamaktır.”¹⁷⁶ Guintiliannus : “Ben duygulu bir çocuk isterim ki, beğenilmek onu sevindirsin ve bir suçta ona gözyaşları döktürsün.”¹⁷⁷ sözü duygu eğitiminde temel gaye olmalıdır. “Çocuk ruhu mermer bir sütuna benzer. Onun üzerinde meydana gelebilecek ilk izler, bir daha kaybolmazlar.”¹⁷⁸

1.5.1. Bebeklik Dönemi Duygusal Gelişim Özellikleri

Fizyolojik ihtiyaçlardan sonra bebekte giderilmesi gereken temel ihtiyaç, güven ihtiyacıdır. Bir yaşına kadar bebekler, çevrelerindeki dünyaya güvenebilecekleri ya da güvenemeyeceklerine ilişkin temel duygular edinirler.¹⁷⁹

Yaşamın ilk yılında bebeğin gelişimi için, beş duyusu ile aldığı uyarıcıların niteliği büyük önem taşımaktadır. Yeterli miktarda alınan uyarıcılar, bebeğin duygusal gelişimine katkı sağlar. Bebeğin gelişmesini sağlayan uyarıcı ortamı ise bebek-anne ilişkisi oluşturur. “Erikson’a göre annenin bebeği büyütürken benimsediği tutum, bebekte temel güven ya da güvensizlik duygularının filizlenmesine yol açar.”¹⁸⁰ “İhtiyaçlarını giderirken annenin çocuğu sevmesi, okşamaması, sıcaklığını hissettirmesi, ilgilenmesi çocuğun gerek kendisine, gerekse çevresine güven duygusunun temellerini

¹⁷⁴ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 2000, s. 75.

¹⁷⁵ Akyürek, *Din Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s. 59.

¹⁷⁶ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 26.

¹⁷⁷ İsmail Sağlam, *Okul Öncesi Eğitimi, Hedef ve Etkinlikler Açısından, Batı ve İslam Eğitiminin Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995, s. 21.

¹⁷⁸ Atamanalp, s. 38.

¹⁷⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 75.

¹⁸⁰ Erden-Akman, s. 89.

atmaktadır.”¹⁸¹ Ancak, bebek ihtiyacı olduğunda annesini yanında bulamaz ya da ihtiyaçları karşılanmazsa kendisini güvende hissedemez. Böyle bir durumda Erikson’a göre güvensizlik duygularının ilk tohumları atılmaktadır.¹⁸² “Güven duygusu çift yönlü bir yapı içermekte, karşılandıkça daha güçlü niteliklere dönüşebilmektedir. Gereksinimler karşılanmadığında ise hızla temel güvensizliğe de dönüşen bir yapıya sahiptir. Bebekteki birçok duygu da bu durumdan etkilenmektedir.”¹⁸³

“Güven duygusundan sonra bebeğin ihtiyaç duyduğu diğer önemli bir duygu ise sevgidir. Çocuktaki ana sevgisi ihtiyacının tıpkı beslenme ihtiyacı gibi temel ve doğuştan gelen bir ihtiyaç olduğu söylenmektedir.”¹⁸⁴ Anne sevgisi veya onun yerini tutabilecek yakın kişinin sevgisi ile büyüyen çocuklarla, böyle bir sevgiden uzak, istenmeyen çocuk olarak büyüyenler, gıdaları bilimsel olarak verilmiş olsa bile, beden gelişmesinden zihin gelişmesine, hatta hastalıklara karşı koyma gücüne kadar varan farklılıklar gösterdiği bilimsel araştırmalarla tespit edilmiştir.¹⁸⁵ “Annenin ilgisi, şefkati, sıcaklığı, hatta kokusu, çocuğun süttten daha çok ihtiyaç hissettiği gıdalardır. Annenin bebeğini kucağına alması, okşaması, koklaması, ona gülmesi, bebek için en büyük saadet kaynağıdır. Onun bu sevgi ve şefkat dolu yaklaşımı, bebeğin zihni ve ruhi gelişimi için en kuvvetli vitamindir.”¹⁸⁶

“Çocuk temiz havaya nasıl muhtaçsa, aynı şekilde sevgiye de muhtaçtır ve bu ihtiyaç hayat devam ettiği sürece hissedilecektir.”¹⁸⁷ “Çocuğa sevgi göstermeyen, onu ret eden anne- baba aslında büyük bir cinayet işlemektedir. Çünkü sevgi görmeyen bir çocuk, zamanla sevgi beklemez bir kişilik geliştirir. Herkesi düşman gibi görür, kendisini başkalarına karşı korumaya çalışır. Bunun için insanlarla arasında duvarlar örür. Böylece kimseden saygı görmez. Giderek kendisi de kendine saygı göstermez. Böylece insanlarla barışık olmadığı gibi kendisi ile de barışık yaşamaz.”¹⁸⁸

“Eğitimciler çocuktaki sevgi ve şefkat eksikliğinin başka hiçbir şekilde karşılanamayacağı noktasında birleşmekte ve sevgiden uzak kalan çocuğun susuz kalan

¹⁸¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 75.

¹⁸² Erden-Akman, s. 90.

¹⁸³ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 22.

¹⁸⁴ Selçuk, s. 54.

¹⁸⁵ Bilgin-Selçuk, s. 75.

¹⁸⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 46.

¹⁸⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 47.

¹⁸⁸ Dodurgalı s. 165.

bitkiye benzediğini belirtmektedir.”¹⁸⁹ “Mukayeseli araştırmalar, süt verme esnasında sert ve haşın davranan, sevgi göstermeyen annelerin çocuklarının, sinirli, saldırgan ve uyumsuz olduğunu ispatlamıştır.”¹⁹⁰ Yapılan diğer bir araştırmada ise, sevgi ve şefkat görmeyen çocukların çoğu kısa zamanda canlılıklarını kaybetmekte, fiziksel olarak yıprandığı halde; sevgi ve şefkat içinde büyüyen çocuklar sağlık ve gıda bakımından kısmen mahrum olsalar bile, yine de kuvvetli ve sağlıklı olarak yetişmektedirler.¹⁹¹

Bebeğin sevgi ihtiyacı karşılanmadığı zaman bu duygunun bebekteki yansıması korku olacaktır. Bebeklerde korku yaratan başlıca uyarıcılar, yüksek ses, karanlık oda, yalnız kalma, acı duyma, ani yer değiştirme ya da yabancı kişilerle karşılaşma şeklinde sıralanabilir. Korku yaratan bu uyarıcıların bebekleri etkileme düzeyleri, birbirinden farklılık arz etmektedir. Bunların bir kısmı zaman içinde kendiliğinden kaybolabilir. Diğer önemli bir kısmı ise ancak iyi bir eğitimle ortadan kaldırılabılır. Çünkü çocuklarda rastlanan korkuların % 90'ının hatalı ve yanlış eğitimden kaynaklandığı bilinen bir gerçektir.¹⁹²

1.5.2. İlk Çocukluk Dönemi Duygusal Gelişim Özellikleri

“Duygusal gelişimde en önemli dönem okul öncesi dönemdir. Çocuğun tüm duygu ve coşkuları bu dönemde doğmaya ve yerleşmeye başlar.”¹⁹³ Gerek aile ortamında gerekse çevresinde çocukta olumlu ya da olumsuz duyguları ortaya çıkaran unsurlar birlikte bulunur. Çocuk bu ortamlarda istenilen ya da istenilmeyen duyguları yaşayarak, taklit ederek ya da şartlanma yolu ile öğrenir.

Çocukta olumsuz duygu ve davranışların en yoğun olduğu dönem 3-4 yaşlarıdır. Bunun temel sebebi, çocuğun gelişiminin bir aşamasını oluşturan ben merkezli eğilimin çocukta yarattığı etkidir. Bu dönemde hızla gelişen olumsuz duyguların başında “korku” gelmektedir. Korku, çevredeki koşullara, uyarının verililiş biçimine, geçmiş yaşantılara, o andaki fizyolojik ve psikolojik duruma bağlıdır.¹⁹⁴ Bu dönemde çocukta, öfke ve

¹⁸⁹ Cihangir Doğan, “*Ailenin Önemi ve Vazgeçilmez Fonksiyonları* (Ed. M. Faruk Bayraktar),”, *Aile Ve Eğitim*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2010, s. 26.

¹⁹⁰ Ay *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 46.

¹⁹¹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 46.

¹⁹² Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 50.

¹⁹³ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 26.

¹⁹⁴ Yavuzer, s. 97.

endişe gibi olumsuzluklara yol açabilecek duygular da görülmektedir. Öfkenin kaynağı çocuğa yapılan engellemelerdir. Endişe ise genellikle sinirlilik ve korkudan kaynaklanır.

Erikson'a göre okul öncesi dönemde sağlanan uygun çevresel koşullar kendine güven, bağımsızlık, özerklik, girişimcilik gibi kişilik gelişimini olumlu yönde etkileyen duyguların kazanılmasında büyük önem taşımaktadır.¹⁹⁵

3-6 yaş merak ve girişim dönemidir. Çocuğun davranışlarında atılganlık ve girişkenlik egemendir. Girişim duygusu benliğin olumlu yönde gelişmesini etkiler. Çocuksu istekleri ve girişimlerinden dolayı sık sık korkutulan ve ceza verilen çocuk, kendini ve yaptığı işleri değersiz görmeye ve güvensiz bir benlik yapısı geliştirmeye başlar.¹⁹⁶

Çocuk bu dönemde yalnız başına girişimlerde bulunur. Çocuğun bu konuda gelişebilmesi, girişimlerinin ne kadar desteklendiğine ve merakını gidermesinde ona ne kadar yardımcı olunabileceğine bağlıdır. Eğer davranışlarından ve ilgilendiği konulardan dolayı eleştirilirse çocukta suçluluk duygusu gelişir.¹⁹⁷

“Bu dönemde gelişen özerklik duygusunun aşırı baskı, ceza, korkutma veya utandırma yöntemleri ile engellenmesi, çocuktaki benlik gelişmesinin sağlam ve tutarlı olmasını engeller. Bu durum çocukta aşırı bağımlılık, uysallık ve boyun eğme özelliklerini taşıyan bir kişilik oluşmasına neden olur.”¹⁹⁸

“Doğal merakından dolayı çok sık azarlanan ve engellenen çocukta suçluluk duygusu gelişmektedir. Girişkenliği büyükleri tarafından cezalandırılan çocuk yaptıklarının yanlış olduğunu düşünüp suçluluk duyabilir. Ancak çocuğun her yaptığını onaylanması da ahlak gelişimini olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, çocuğun yapması ve yapmaması gerekenler konusunda bir denge kurularak girişkenlikleri desteklenmelidir.”¹⁹⁹

Çocukların yaptıkları olumsuz davranışlar, anne-babalar tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Kontrol, disiplini bazen de cezayı gerektirebilir. Yapılan

¹⁹⁵ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 75.

¹⁹⁶ Dinç, s. 18.

¹⁹⁷ Zeki Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, (Ed. Özcan Demirel-Zeki Kaya), *Eğitim Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010, s. 108.

¹⁹⁸ Dodurgalı, s. 279.

¹⁹⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 77.

araştırmalarda da dünyanın neresinde olursa olsun, çoğu anne-babanın çocuğuna çeşitli cezalar verdiği bir gerçektir.²⁰⁰

Çocukların kontrolü, disiplin gerektirmektedir. Ancak çocuğa karşı kullanılan fiziki cezanın, çocuk üzerinde olumsuz etki yaratacağı bilinen bir gerçektir. Çocuklarda görülen saldırganlık ve sosyal uyumsuzluklar, çocuğa yapılan fiziki cezanın çocukta oluşturduğu tepkilerin dışı vurulmasıdır.

Başarılı bir eğitim yöntemi, çocuğun zevk alacağı yaşantılar, çocuğa verilecek sevgi ve güven duygusu sayesinde çocuktaki olumsuz duygu ya da davranışlar, gelişim ilkeleri gereği zaman içinde ortadan kaybolur.

Çocukta üç yaşından itibaren cinsel-benlik duygusu başlar, cinsel roller belirlenir. “Çocuk bu dönemden itibaren toplumun cinsiyete karşı tutumunu dikkatle izler ve toplumsal kuralları öğrenmeye çalışır.”²⁰¹

Çocuğun duygusal gelişimini etkileyen ve duygu durumunun bir boyutunu oluşturan dini duygular bu dönemde ortaya çıkar. “İlk başlarda çocuk için sığınıp bel bağladığı varlıklar anne-babası iken, yaşı ilerledikçe gelişen olayları gördükçe, anne-babasının da bazı olaylar karşısında yetersiz kaldığını gördüğünde yüce bir kudretin ihtiyacını hisseder. Böylece bağlanma ihtiyacı tabii seyri içinde anne-babadan yüce yaratıcıya, Allah’a yönelmiş olur.”²⁰²

1.6. ÇOCUKLUK DÖNEMİ SOSYAL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“Sosyal gelişme diğer bütün gelişmelerin dışı, yani tutum ve davranışlara yansımından ibarettir.”²⁰³ “Çocuğun çevresiyle kurduğu iletişim sonucu oluşan etkileşim onun sosyalleşmesini sağlamaktadır. O bir taraftan kendi varlığını kabul ettirmeye çalışırken bir taraftan da topluma yararlı olma gayretindedir.”²⁰⁴

Toplumsal kurallara uymak doğuştan gelen bir yetenek değildir. Çocuk, toplumsal kurallara uygun hareket etmeyi, gelişimi esnasında sosyalleşirken

²⁰⁰ Mustafa Köylü, “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”, (Ed. M Faruk Bayraktar), Aile ve Eğitim, İsv Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 249.

²⁰¹ Özeri, s. 28.

²⁰² Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 48.

²⁰³ Mustafa Öcal, “Çocukta Sosyal Gelişim”, (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İsv Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 136.

²⁰⁴ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 46.

kazanmaktadır. Sosyalleşme, doğumdan itibaren başlayan bir süreçtir ve çocuklar, okul öncesi eğitim kurumuna gelinceye kadar birçok sosyal beceriyi aile ve arkadaş grubundan öğrenirler.²⁰⁵ Sosyalleşme süreci içinde bir dizi kuralla karşılaşan çocuk, bir taraftan kuralları sorgulayarak çevresindekilerin koyduğu sosyal kuralları anlamaya çalışmakta diğer taraftan model alma yoluyla toplumsal kuralları öğrenmeye başlamaktadır. Çocuk kuralları öncelikle aile ilişkilerinde öğrenir, çevresi ile olan etkileşimi sonucu diğer insanlara karşı da benzer davranışlar geliştirir.

1.6.1. İlk Çocukluk Dönemi Sosyal Gelişim Özellikleri

Bireyin hayatı anlamlandırdığı ve ilk sosyal kazanımlarda bulunduğu evre ilk çocukluk dönemidir. Çocuğun fikir ve duygu dünyası açısından bu evre, hayatı anlamlandırmada bir temel teşkil eder. Birey yaşadığı ilk tecrübelerle algı ve tasavvurlarını şekillendirir. Birey, yaşamı boyunca hiçbir dönemde 3–6 yaşlarında olduğu kadar aktif değildir. Bu dönemde büyük bir enerjiye sahiptir. En önemli işi öğrenmektir. Çevresindeki tüm canlı ve cansız objelerin algılar, bütün olayların ne olduğunu sorgular ve büyük bir hızla kendisine mal eder.

Yavuzer'e göre; ilk çocukluk evresinin düğüm noktasını, aile ve çocuk için "altın yaş" olarak nitelendirilen beş yaş oluşturur. Daha bilgili ve olgun bir birey görünümünde olan beş yaş çocuğu, çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. Beş yaş çocuğu, yaşadığı kültür çevresine uyum göstermesini, başarılı bir kontrolle gerçekleştiren çocuktur.²⁰⁶ Bu yaşta çocuk yeteneklerinden en iyi biçimde yararlanmak ister. Hak ettiği sorumluluk ve ödüllere sahip olmaktan hoşlanır. Kısaca yüksek derecede sosyalleşmiş bir birey görünümündedir.

3–4 yaş arasındaki çocuklarda sosyal tepkilerin oranı, yaşıyla paralel olarak artar. Bu yaş döneminin tipik özelliklerinden biri de çocuğun soru sormaya başlamasıdır. Çocuk etrafındaki her şeyi anlama ve öğrenme arzusu duyar ve bu amaçla da sürekli soru sorar.²⁰⁷ "Aile bireyleri için zor olmasına rağmen, çocuk açısından memnuniyet verici olan bu durumda, çocuğu asla kırmamak gerekir. Aksine kısa ve net

²⁰⁵ Ayşe Öztürk Samur, *Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 36.

²⁰⁶ Yavuzer, s. 108.

²⁰⁷ Türküz, s. 30; Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1997, s. 85.

cevaplar vererek onun yeni sorular sormasına zemin hazırlanmalıdır. Bu dönemde çocuğa karşı göstereceğimiz tutum ve davranışların, onun ileride nasıl biri olacağını, yani sosyal, içe dönük, bencil, kavgacı vb. tiplerden biri olup olmayacağını belirleyeceği gerçeği unutulmamalıdır.”²⁰⁸

Okul öncesi dönemde çocuğun sosyal gelişimini şekillendiren en önemli kurum ailedir. Bu süreçte ailenin temel fonksiyonu, hangi davranışların doğru, hangi davranışların yanlış olduğunu çocuğa öğretmek, çocuğu toplumsal yaşama dâhil etmektir. Ailenin çocuğun her davranışını kontrol altına almaya çalışması ya da çocuğu tamamen serbest bırakması, çocuğun sosyalleşmesini engelleyebilir.

“Çocuk aile içinde toplumsal norm, kural ve davranışları çoğunlukla ödüllendirme, cezalandırma ve model alma yoluyla öğrenir.”²⁰⁹ İlk çocukluk devresi taklit devresidir.²¹⁰ Çocuk bu devrede büyüklerinin yaptığı her hareketi bilinçli ya da bilinçsiz tekrar eder. Örneğin, çocuğun çevresinden duyduğu küfürlü bir sözü aile ortamında söyleyebilir. Ebeveynlerin gülmesi durumunda çocuk bu davranışı tekrar edecektir. Çünkü ebeveynlerin gülmesi çocuk için ödül demektir. Bu nedenle çocuklarında olumlu bir kişilik geliştirmek isteyen anne-babaların çocuklarına örnek olabilecek davranışları sergilemeleri gerekir.

Çocuğun sosyalleşmesini sağlayan ve çocuk için vazgeçilmez olan diğer önemli bir sosyalleşme aracı da oyundur. Çocuk gün boyunca yorulmadan, usanmadan oynamak ister. Oyunlarında da arkadaş arar. Bu nedenle eve sığmaz olur.²¹¹ Daha çok kendi yaşlılarıyla ilişki kurmaya, paylaşmaya ve oyun oynamaya yatkındır. Bu davranışlar, çocuğun sosyal bir varlık olma yolunda gösterdiği çabalarıdır ve doğal karşılanmalıdır. Çocuğu oyundan men ederek bilgi yükü ile bunaltmaya çalışmak, çocuğun kalp gözünün körelmesine, zekasının gerilemesine neden olur.²¹²

“Oyunun gıdaya olan ihtiyaç kadar zorunlu olduğunu, oyun oynamayan çocuğun gelişmeyeceği söylenmektedir.”²¹³ Hatta çocuğun gelişiminde oyun kadar rol oynayan

²⁰⁸ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 208.

²⁰⁹ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 23.

²¹⁰ Peker, s. 167.

²¹¹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayınları*, İstanbul 1998, s. 61.

²¹² Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (1954), (Çev. Ali Yardım) Damla Yayınevi, İstanbul 1998, s. 337.

²¹³ Selçuk, s. 38.

etkili bir eğitim aracının olmadığı iddia edilmiştir.²¹⁴ “Çocuk oyun aracılığı ile üzüntülerini, kaygılarını, korkularını dile getirir. Bu yolla derdini döküp rahatlayan bir erişkin gibi sıkıntılarını, iç bunalımlarını dışa vurur. Kaygıların yükünden kurtulur, boşalım sağlar. Acı yaşantılara mutlu sonuçlar bulur.”²¹⁵ “Çocukluk döneminde arkadaşlık tecrübesi yaşamamış çocukların içe kapanık, saldırgan tutumlar içinde buldukları gözlenmiştir. Aile fertleri ve arkadaşlarıyla sağlıklı ilişkiler kuramayan çocuklar arzu edilen sosyal olgunluğa ulaşmazlar.”²¹⁶

Çocuğun sosyal eğitiminden beklenen, başlangıçta sınırlı olan tecrübelerini geliştirmek, ona zengin yaşantılar sağlayarak toplumun sahip olduğu kural ve değerleri benimsemesini sağlamaktır. Bu nedenle çocuğun sosyal gelişiminin vazgeçilmez unsuru olan oyun zevki çocuğa tattırılmalı, çocuğa düzenli bir şekilde oyun oynama fırsatı verilmelidir.

1.6.2. Son Çocukluk Dönemi Sosyal Gelişim Özellikleri

Okula başlayan çocuğun sosyal dünyasında büyük bir genişleme meydana gelmiştir. Çocuğun ilgisi oyundan çok akademik ve sosyal konular üzerinde odaklanmaya başlar. Zamanının büyük bir kısmını okulda ya da arkadaşlarıyla geçirir. Arkadaşların ve özellikle öğretmenin çocuk üzerindeki etkisi çok büyüktür.

“Son çocukluk döneminde çocuk, kendini sınıf, arkadaş ve oyun grubu içinde bulur. Bu da onu, ergenlerde olduğu gibi, kendi cinsiyetindeki grubun tüm faaliyetlerine katılmaya, arkadaşlarıyla iletişim kurmaya doğru yönlendirir.”²¹⁷

“Okul öncesinde egosantrik bir düşünceye sahip çocuğun bu eğiliminden biraz uzaklaşarak diğer insanların gözüyle olaylara bakabilmesi sosyal ilişkiler açısından yeni bir aşamadır. Bu bakış açısı sosyal gelişimin temel özelliklerindedir. O çevresindeki insanları tanımaya çalışıp ilişkilerini geliştirdikçe toplumu daha iyi değerlendirir. İnsanların ortak ve farklı yönlerini gördükçe bunları kendisi için de düşünmeye başlayacak ve böylece iç dünyası gelişecektir.”²¹⁸ Bu dönemde yetişkinler dünyasına

²¹⁴ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 146; Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 49.

²¹⁵ Öcal, “Çocukta Sosyal Gelişim”, s. 155.

²¹⁶ Selçuk, s. 38.

²¹⁷ Yavuzer, s. 115.

²¹⁸ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 47.

olan merakları iyice artmıştır. Çocuk yetişkinlerin yaptıkları faaliyetleri model alma yoluyla öğrenmeye çalışır.

“Okula başlama çağına gelmiş çocuklar artık yeterince sosyalleşmişlerdir. Ancak bu dönemin özelliği gereği, çocuklar kendi aralarında küçük gruplar kurabilecek durumdadırlar. Onlar henüz büyük gruplar oluşturamazlar. Yaşları ilerledikçe daha büyük gruplar da kurabilirler.”²¹⁹

“Bu dönemde oluşturulan arkadaşlık grubuna “çete çağı” adı verilir. Çeteden amaç birlikte hoş vakit geçirmektir. Onlar kendiliklerinden ve bilhassa ortak karakteristik özellikleri ve zevkleri dolayısıyla bir araya gelirler. Birlikte oynar, birlikte gezerler. Kendi aralarında belirledikleri kurallara göre davranırlar. Birlikte hissederler, hissettikleri gibi yaşamaya çalışırlar.”²²⁰

Grubun istekleri ile anne-babanın istekleri çelişirse bu durumda çocuk ikilem arasında kalır. Anne ve babasının isteklerini yapıp-yapmamakta tereddüt eder. Çoğunlukla grubun istekleri cazip geldiği için çocuk o tarafa meyleder. Bu durumda anne ve babalar çocuklarına karşı biraz anlayışlı ve hoşgörülü olmalıdırlar. Çünkü bu dönemde çocuklar için gruba katılmak zorunlu sosyal bir ihtiyaçtır. Çocuk sosyal gelişimini grup içinde sürdürecektir.²²¹ “Cinsler arası gruplaşmalar yaşanır. Kızlar kızlarla, erkekler de erkeklerle oynamayı tercih ederler. Aksi halde karşı cinslerle grup yapıp oynayan çocuklar, arkadaşları tarafından alay konusu haline gelirler.”²²²

“Son çocukluk döneminin belirgin özelliklerinden birisi de kolay etkilenme özelliğidir. Çocuklar gerek arkadaşlarının gerekse kendisine rol model olarak seçtiği sanatçı, artist, futbolcu, çete lideri vb. gibi kişilerin tutum ve davranışlarını sorgulamadan kabul edebilir ve bunlara öykünebilir. Yine bu dönemde çocuklar, karşıt görüşte olmayı ve birbirleriyle rekabet etmeyi severler.”²²³

“Çocuğun sosyal gelişimi için akran grubuna katılması bir zorunluluktur. Çocuk ister okulda isterse mahalle arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerle sosyalleşmesini sürdürür. Böylece çocuk kişilik özelliklerinin çoğunu arkadaş grubu içinde kazanır. Çocuk, bu

²¹⁹ Öcal, *Çocukta Sosyal Gelişim*, s. 144.

²²⁰ Öcal, *Çocukta Sosyal Gelişim*, s. 152; Yavuzer, s. 115-116.

²²¹ Yavuzer, s. 115; Öcal, *Çocukta Sosyal Gelişim*, s. 145.

²²² Öcal, *Çocukta Sosyal Gelişim*, s. 144.

²²³ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 25.

yeni sosyal çevresinde yardımlaşma, işbirliği, haklarını savunma, çalışma, sorumluluk alma, başarılı olma gibi olumlu davranışları öğrenebileceği gibi çocukta arkadaş grubunun özelliğine bağlı olarak sigara, alkol, uyuşturucu, hırsızlık gibi pek çok olumsuz davranış özelliklerini bu ortamda kazanabilmektedir.”²²⁴

“Çocukta işi planlama, işbirliği yapma, öğrenme ve işi başarma özel bir öneme sahiptir. Başarma çalışkanlık duygusunu geliştirir. Çocuğun kendine ve yeteneklerine olumlu bir tutum geliştirmesine yardım eder. Gelecekteki başarılarının temelini oluşturan akademik özgüven gelişir. Aksi durumda ise başarısızlıklar, çocuğun kendine karşı olumsuz tutum ve yetersizlik duygusu geliştirmesine neden olur ve gelecekteki öğrenmelerini engeller.”²²⁵

Bu dönemde çocuklara yetenekleri ölçüsünde sorumluluklar verilip kendi kendileri ile yarışmaları öğretilenirse, bu konudaki kendilik algıları geliştirilebilirse çocuk başarılı olma duygusuna sahip olabilir. Aksi takdirde yaptıkları beğenilmeyen, kendilerinden yeteneklerinin üzerinde başarı beklenen ve belki de en önemlisi sürekli çevredeki başarılı çocuklarla kıyaslanan çocuğun aşağılık ve yetersizlik duygusu geliştirmesi kaçınılmaz olur.²²⁶ Nitekim yapılan araştırmalarda sorumluluk alan çocukların yaşadığı ortama başarılı bir uyum gösterdiği ve aynı zamanda çocukta liderlik vasfını ön plana çıkarttığı görülmektedir.²²⁷

1.7. ÇOCUĞUN AHLAKİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“Kişiliğin ahlaki kısmına karakter denir.”²²⁸ “Karakter kişinin içinde yaşadığı toplumun ahlaki değer yargıları ve davranış tarzlarını kendine mal etme, benimseme sonucu ortaya çıkan yerleşik eğilim ve davranış özelliklerine işaret eder.”²²⁹ Gazzali’ye göre karakter, nefiste yerleşmiş bir yapıdır.²³⁰ Bu yapı, yaşantı yoluyla gün yüzüne çıkar, çevresel faktörlerle şekillenir.

²²⁴ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 25.

²²⁵ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 77.

²²⁶ Mehmet E. Sardoğan-Tevfik Fikret Karahan, “Kişilik Gelişimi”, (Ed. Alim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009, s. 122.

²²⁷ Yavuzer, s. 116.

²²⁸ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 2.

²²⁹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s. 11.

²³⁰ H. Mahmut Çamdibi, “Aile Ahlak Terbiyesi”, (Ed. M. Faruk Bayraktar), *Aile ve Eğitim*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2010, s. 111.

Çocuğun ahlakının değişip değişmediğiyle ilgili üç farklı görüş bulunmaktadır.²³¹ Birinci görüş: Ahlakın kesinlikle değişmeyeceğini savunur. Buna göre karakter, doğuştan getirilen bir yapı olup eğitimle değiştirilmesi mümkün değildir. İnsan iyi ahlaklı olarak doğar ise bozulması mümkün değildir. Eğer kötü ahlaklı ise onun düzeltilmesi mümkün değildir. İkinci görüş: Doğuştan getirilen ahlakın değişmeyeceğini, sonradan kazanılan ahlakın değişebileceğini iddia ederler. Bu görüşe göre herkeste potansiyel olarak doğuştan getirilen birtakım karakterler vardır ki bunların değişmesi mümkün değildir. Ancak sonradan öğrenilen karakterlerin geliştirilmesi ise mümkündür. Üçüncü görüş: Hiçbir karakterin doğuştan olmayıp, çevresel faktörlerle ortaya çıktığını, dolayısıyla da bütün karakterlerin değişebileceğini savunur. Buna göre karakterimiz de düşünce ve duygularımız gibi sonradan öğrenilen bir yapı olup devamlı bir şekilde değişmeye müsaittir.

İnsan, yaratılışında ne tamamen iyi olmaya eğimli ne de kötü olmaya eğilimli bir yapıda yaratılmıştır.²³² O, her ikisine de eşit mesafede olup anne babanın yönlendirmesi sonucu birine meyler. Yani ahlak, kalıtımla getirilen yeteneklerin olgunlaşmasıyla değil, bireyin çevresi ile gelişmekte olan ruhsal yapısının etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır.²³³ Dolayısıyla ahlak, dinamik bir yapı olup değişmeye son derece müsaittir. Eğer çocuğun ahlakı gelişmeye müsait olmasaydı, onu herhangi bir eğitim kurumuna göndermeye gerek kalmazdı.

Bireyin kendi davranışlarını kontrol etmesini sağlayan ilkeleri kazanma sürecine ahlaki gelişim denir.²³⁴ Çocukta ahlaki gelişimin ortaya çıkması vicdan duygusunun uyanmasına bağlıdır.²³⁵ Çocuğun doğuştan sahip olduğu bir istidat²³⁶ olan vicdan, insan davranışlarını iyi ve kötü açısından değerlendiren bir iç kontrol sistemidir.²³⁷ Vicdan, bir kurallar sistemi olup bireyde kendi davranışları ya da başkalarının davranışları hakkında “doğru” ya da “yanlış” şeklinde yargıların oluşmasını sağlar. Doğru olarak nitelendirilen davranışlar, bireyin kendi benliğine karşı olumlu duyguların gelişmesini sağlar, yanlış olarak nitelendirilen davranışlar ise bireyde suçluluk duygusuna sebep

²³¹ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 3.

²³² Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 5.

²³³ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 11.

²³⁴ Türküz, s. 20.

²³⁵ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İsvaç Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 186.

²³⁶ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* s. 12.

²³⁷ Peker, s. 109.

olmaktadır.²³⁸ Çocuk eğitiminin nihai amacı çocukta vicdan gelişimini yani iç denetimin oluşmasını sağlamaktır.²³⁹

Bireyin sahip olduğu vicdan sistemi gelişimsel bir süreç içinde ortaya çıkmaktadır. Çocukta iki yaşında ortaya çıkan utanma duygusu ile 3-6 yaşlarında beliren suçluluk duygusu, vicdanın uyandığını gösteren ölçütlerdir.²⁴⁰ İlk çocukluk dönemi ahlaki gelişimin en hızlı olduğu dönem olup²⁴¹ çocuk ahlaki gelişiminin temellerini bu dönemde kazanmaktadır.²⁴² Çocuk, doğduğu ortamın sosyal ve ahlaki özelliklerini anlama ihtiyacındadır. Aynı şekilde toplumsal rollerini yerine getirmesi için sosyal ve ahlaki normlara uymak zorundadır. Sosyal ve ahlaki normlar belirli durumlarda nasıl davranılması gerektiği konusunda yol gösteren ve beklenen davranış yapılmadığı zaman tepki doğurarak yaptırım gücü olan kurallardır.²⁴³

“Çocuğun kültürel norm ve standartlara uymayı öğrenmesi birçok ahlaki davranışın temelini oluşturur. Gerçekte birçok sosyal davranışın ahlaki içeriği vardır.”²⁴⁴ Örneğin çocuk sokakta oyun oynarken dürüstlüğü, misafirlğe giderken büyüklere saygıyı, sınıf ortamında yardımlaşmayı, alışverişte kul hakkını, aile ortamında paylaşmayı öğrenmektedir. “Sosyal hayatta insan ilişkilerini düzenleyen kural ve değerlere uyulması yönünde zorlayıcı bir talep ve istek vardır.”²⁴⁵ Çocuk, sosyal çevresinden gelen talepleri içselleştirerek ahlaki gelişimini devam ettirir. Çocuk oyun kurallarına uymayı çevresinden öğrendiği gibi birçok ahlaki normu da çevresinden öğrenmektedir.

“Bir ahlaki davranışın içselleştirilmesi, büyük ölçüde bir modelle özdeşleşme yoluyla gerçekleşir.”²⁴⁶ Özdeşleşme bireyin başka birinin davranışlarını örnek alması, ona benzemeye çalışması, kendisini model seçtiği kişiyle bir tutmaya çalışmasıdır. Çocuklar karşılarında somut bir örnek görmedikçe ahlaki öğrenmeleri eksik, kusurlu

²³⁸ Mehmet Zeki Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 33.

²³⁹ Çimen s. 28.

²⁴⁰ Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 52.

²⁴¹ Köylü, *Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi*, s. 71.

²⁴² Mevlüt Kaya, “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, (Ed. Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 1997, s.185.

²⁴³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2013, s. 558.

²⁴⁴ Hökelekli, *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*, s. 186.

²⁴⁵ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* s. 13.

²⁴⁶ Hökelekli, *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*, s. 187.

kalmaktadır.²⁴⁷ Çocukların özdeşim kurdukları ilk kişiler şüphe yoktur ki anne ya da babadır. Çocuk anne babanın ahlaki eylemlerini içselleştirerek vicdani yapısını şekillendirmektedir. Çocuk son çocukluk dönemiyle birlikte farklı kişilerle özdeşim kurarak ahlaki gelişimini devam ettirir.

Ahlaki gelişim, duygusal ve sosyal faktörlerle birlikte zihinsel süreçlerle çok yakın ilişkisi olan bir alandır. Çocuk herhangi bir ahlaki eylem hakkında iyi/kötü, doğru/yanlış şeklinde hüküm verirken vicdanından önce aklına danışır. Yargılar akıldan kaynaklandıkları ölçüde ahlaki bir özellik taşımaktadır.²⁴⁸ Buna göre akıl, ahlaki gelişim için gerekli fakat tek başına yeterli bir araç değildir. Çünkü ahlaki olgunluğa sahip bütün çocuklar zeki olmakta fakat bütün zeki çocuklar ahlaki olgunluğa ulaşmamaktadır.²⁴⁹ “Aktif bir zihin faaliyeti içerisinde bulunan çocuk, tedrici bir gelişime bağlı olarak her dönemde kendine has bir düşünce ve muhakeme yapısı oluşturmakta, bunlarla da ahlaki yargıları belirlemekte ve ahlaki davranışı yönlendirmektedir.”²⁵⁰

Ahlaki gelişim ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, konunun daha çok din adamları ve filozoflar tarafından ele alındığı görülmektedir. Ancak psikolojinin gelişmesiyle birlikte ahlak, çocuk gelişimcileri tarafından öğrenme ve gelişme konusu haline getirilmiştir. Ahlaki gelişimi inceleyen psikologların çoğu, ahlak gelişiminin her biri önceki dönemleri içine almakla birlikte onlardan ayrılan ve daha üst bir düzey oluşturan aşamalar halinde ilerlediğini iddia ederek çeşitli kuramlar ortaya koymuşlardır.²⁵¹ Ahlaki gelişimin zihinsel gelişimle paralel ilerlediğini öne süren bu kuramlar çocuğun maruz kaldığı iç ve dış faktörlerin çocuğun ahlaki gelişimine nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalışmışlardır.

1.7.1. Freud ve Psiko-Analitik Kuramı

Freud özel bir ahlaki gelişim kuramı geliştirmemiş, ahlaki gelişimi kişilik gelişimi sürecinde ele almıştır. Freud’a göre çocukta beş yaşında vicdan duygusunun ortaya çıkmasıyla birlikte ahlaki gelişimin ana hatları tamamlanmakta, bundan sonra

²⁴⁷ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* s. 13.

²⁴⁸ Hökelekli, *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*, s. 188.

²⁴⁹ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* s. 13.

²⁵⁰ Hökelekli, *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*, s. 189.

²⁵¹ Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 41.

kuramsal bakımdan önemli bir gelişme yaşanmamaktadır.²⁵² Freud kişilik ve ahlak gelişimini id-ego-süperego alt sistemleri içerisinde ele almıştır. Ona göre çocuğun ahlaki davranışları bu üç sistemin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olup, çocuğun ruh sağlığı, uyumu ve dengesi bu öğeler arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve dengeli olmasına bağlıdır.²⁵³

İd, kalıtım yoluyla gelen içgüdüleri içeren psikolojik güçlerin tümüdür. Bireyin içgüdü ve isteklerinin kaynağı olan id, saldırganlık ve cinsel dürtülerin enerji kaynağıdır. Sürekli isteklerine doyum aramanın peşindedir. Kendine has bir yaşantısı olan “id”in dış gerçeklerden haberi yoktur. Kuralsızlıkların hâkim olduğu bu sistem kişiliğin en alt sistemidir.²⁵⁴

Ego, “kişinin çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıkan kişiliğin gerçekçi ve mantıklı ögesidir.”²⁵⁵ İd’in isteklerini mantık süzgecinden geçirir. İd’in isteklerini toplumsal kurallarla karşılaştırarak kabul görülenlerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verir, toplum tarafından kabul görmeyenleri ise bilinçaltında tutar. Yani ego, id’in istekleri ile dış dünyanın isteklerini dengelemeye çalışan kişiliğin karar organıdır.²⁵⁶

“Süperego, kişiliğin ahlaki yönünü oluşturur. Çocuğun sosyal çevre ile etkileşimi sonucu toplumun ahlaki kural ve değerlerinin içselleştirilmesi ile 3-5 yaşlarında ego’dan ayrılarak 6-11 yaşlarında gelişmeye devam eden kişilik bölümüdür.”²⁵⁷ Süperego “Çocuğun ana babası tarafından aktarılan, ödül ve ceza uygulamalarıyla pekiştirilen geleneksel değerlerin temsilcisidir.”²⁵⁸ Süperego davranışların ahlak kurallarına uygunluğunu denetler. İd’in sınırsız isteklerini bastırmaya, ego’yu ahlaki eylemlere yöneltmeye çalışır. Diğer bir deyişle süperego insanın vicdanıdır.

Freud’a göre çocuğun ahlaki gelişiminde en önemli otorite anne ve babadır. Ona göre ahlak gelişimi çocukta süperegonun canlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. “Süperego çocuğun anne babasına bağımlı olduğu uzun çocukluk dönemi arkasında bir tortu

²⁵² Özeri, s. 77.

²⁵³ Mevlüt Kaya, *Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi*, s. 186.

²⁵⁴ Orhan Öztürk, *Pisikanaliz ve Psikoterapi*, Evrim Kitapevi, İstanbul 1989, s. 35.

²⁵⁵ Türküz, s. 36.

²⁵⁶ Öztürk, s. 36-37.

²⁵⁷ Mevlüt Kaya, *Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi*, s. 186.

²⁵⁸ Engin Gençtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 55.

bırakır. Bu tortu çocuğun kişiliğinde anne baba etkisini devamlı kılan özel etmen görevini üstlenir. Süperego çocuğa anne baba tarafından yöneltilen ödül ve ceza uygulamaları ile oluşan toplum değerlerinin içsel temsilcisidir.”²⁵⁹ “Süperego’nun insan hayatındaki belirtisi suçluluk duygusudur.”²⁶⁰

Freud’a göre ahlak gelişimi sırasıyla oral, anal, fallik, latent ve genital gibi dönemlerinden geçerek gerçekleşir. Süperegonun gelişimi üç ila beş yaşları arasındaki fallik döneme denk gelmektedir. Bu dönemde erkek çocukları Oedipus karmaşası, kız çocukları da Electra karmaşası yaşar ve karşı cinsten olan ebeveyne cinsel bir yakınlık beslemelerinden dolayı suçluluk duyarlar. Bu dönemin sonlarına doğru erkek çocukları babalarıyla, kız çocukları da anneleriyle özdeşim kurmaları neticesinde karmaşalar çözümlenir ve süperego gelişir. Böylece çocuklar toplum tarafından belirlenen cinsel rolleri ve kuralları öğrenirler.²⁶¹

Freud’a göre insan, içinden gelen isteklere direndiği ölçüde onun vicdanı daha kuvvetli olacaktır, çünkü insandaki suçluluk duygusu saldıranlık enerjisinin şiddetiyle doğru orantılıdır. Dindar insanların başkalarından daha kuvvetli bir vicdana sahip olmalarının sebebi budur. Dindar kimseler kendilerini birçok maddi zevkten mahrum bıraktıkları gibi, başlarına gelen felaketleri de kendi günahlarının eseri olarak görürler; başkalarını değil, kendilerini suçlarlar. Aynı şekilde toplumun kısıtlamalarına ve yasaklarına en az uyan kişiler vicdanları en zayıf kişilerdir. Bunlar id’ten gelen istekleri doyurmak için istedikleri gibi hareket ettikleri için benlikleri huzur içindedir. Vicdan azabı duymazlar.²⁶²

1.7.2. Piaget ve Ahlaki Gelişim Kuramı

Piaget, ahlaki gelişim kavramını derinlemesini inceleyen psikologların başında gelmektedir. İsviçreli çocuklarla yaptığı mülakatlardan hareketle zihinsel gelişim kuramına bağlı olarak ahlaki gelişim teorisini de ortaya koymuştur.²⁶³ Piaget ahlaki

²⁵⁹ Türküz, s. 37.

²⁶⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 50.

²⁶¹ Yener Özen, “Etik mi Ahlak mı Modernite mi? Medeniyet mi?”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III(5),Nisan 2011, s. 65.

²⁶² Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 1997, s. 67.

²⁶³ Roger Straughan, “Ahlaki Gelişim Dini Düşünce ve Davranışlar”, (1989), (Çev. Abdulvahit İmamoğlu-Tuncay Aksöz), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, 1998, s. 21.

gelişimin, bilişsel gelişime paralel olarak geliştiğini ve belli bir sıra izleyen dönemler içinde ortaya çıktığını iddia etmektedir.²⁶⁴ Piaget, zihinsel gelişim için geçerli olan kuralların ahlaki gelişim için de geçerli olduğunu öne sürmüştür. Piaget çocukların “doğru-yanlış” hakkındaki yargılarını anlamak ve ahlaki gelişimlerini izlemek için çocuk oyunlarını gözlemlemiş, oyundaki kuralları ve anlatılan davranışları değerlendirebilecekleri küçük öyküler geliştirmiştir.²⁶⁵ Piaget farklı yaşlardaki çocuklara, oyunların akışını düzenleyen kurallar ve anlattığı kısa öyküler hakkında bazı sorular sormuş ve çocukların verdikleri cevapları incelemiştir.²⁶⁶

Piaget incelemeleri sonucunda, çocukların doğru ve yanlış ilişkili yargılarının yaşlarına bağlı olarak değiştiğini gözlemlemiştir. Aynı şekilde kuralların yorumlanış biçimleri de yaşlara göre farklılıklar göstermektedir. Çocuklar yedi yaşına kadar, başka çocuklardan öğrendikleri oyunları oynamakta, oyunda ne anlama geldiğinin farkına varmadan kurallara uygun davranışları da taklit etmektedirler. 7-10 yaş arasındaki çocuklar ise oyun kurallarını kavramaya başlamakta, oyun kurallarına da “kural” olduğu için sorgulamadan uygun davranmaktadır. On yaşından sonra ise çocuklar, kuralların ihtiyaçlara göre konulduğunu ve şartlar değişirse kuralların da değişebileceğini kavramaya başlarlar.²⁶⁷

Piaget’e göre on yaşına kadar çocuklar, oyunların dışındaki gerçek yaşamda karşı karşıya kaldıkları toplumsal-ahlaki kurallara da sorgulamadan uygun davranabilirler. Ancak çocuk kural koyan kişileri çevresinde görmediklerinde kuralları çiğneyebilirler. Örneğin sınıfta başka öğrencilerin eşyalarının karıştırmanın yasak olduğu bir durumda, sınıfın boş olduğunu gören bir öğrenci arkadaşlarının eşyalarını karıştırabilir. 10-11 yaşlarından sonra ise çocuklar, kuralların niçin var olması gerektiğini anlamaya başlamaktadırlar. Bir önceki dönemin aksine çocukta, zaman zaman başkaları tarafından konulan kurallara uymama davranışı gözlenmektedir. “Kuralı koyan kişi yoksa uymasam da olur” anlayışını terk ederek kendi özerk

²⁶⁴ Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirilmesi Projesi (M.E.G.E.P), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, “Ahlaki Gelişim”, Ankara 2007, s. 10.

²⁶⁵ Mary J. Gander-Harry W. Gandiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Derleyen Bekir Onur), İmge Kitapevi, Ankara 2004, s. 358.

²⁶⁶ Jean Piaget, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, (1947), (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2010, s. 194-199.

²⁶⁷ Erden-Akman, s.113.

kurallarını uygulamak isterler. Dolayısıyla yetişkinlerin kurallarına aykırı hareket edebilirler.²⁶⁸

Piaget çocukların bir davranışı “doğru-yanlış” ya da “iyi-kötü” şeklinde değerlendirirken küçük yaşlarda niyet ve kasıtlı olmayı anlamadıklarını, yaşın ilerlemesiyle niyet ve kastı anlayabildiklerini gözlemlemiştir. Örneğin; küçük bir çocuk, kazara 10 fincan kıran bir çocuğun suçunun, annesinin oynamasını yasakladığı fincan takımıyla oynayan bir başka çocuğun bir fincanı kırmasına göre daha büyük bir suç olduğunu söyleyebilir. Piaget çocukların değerlendirmelerinden yola çıkarak, ahlak gelişimini “dışa bağlı” ve “özerk” olmak üzere iki döneme ayırır.²⁶⁹ Kurallara uyma kavramının olmadığı 0-2 yaş dönemi ise ahlak öncesi evre olarak adlandırılır.²⁷⁰

Bağımlı ahlak evresi: 2-10 yaş arasını kapsamaktadır. Bu dönemde çocuklar ahlaki yargılar açısından başkalarına bağılıdır. Büyükler tarafından emredilen kurallar sorgulanmadan yerine getirilir.²⁷¹ Çünkü onlara göre kuralların gizemli bir kaynağı vardır. Kurallar kutsal ve dokunulmazdır. Bu dönemde çocuk doğruyu kurallara aynen uyma, otorite ve cezaya boyun eğme şeklinde algılar. Ahlaki kurallar biçimsel ve sözel olarak yorumlanır. Doğru ve yanlış sabit olup bir şey ya doğrudur ya da yanlıştır. Bir şeyin iyi ya da kötü olmasının sebebi büyüklerin böyle istemelerinden ibarettir. Çocuk ahlaki sorumluluklarını yetişkinlerin otoritelerine bir itaat olarak algılar. Çocuklar kurallara uymadıklarında fiziksel kazalara maruz kalacaklarına, Allah’ın kendilerini cezalandıracağına inanır. Suç işleyen bir çocuk başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanır. Örneğin kötü söz söyleyen bir çocuğun ayağı takılıp yere düştüğünde Allah tarafından cezalandırıldığı düşünülür.²⁷² Çocuk, bir eylemin doğru ya da yanlış olmasına cezalandırılıp cezalandırılmayacağına göre karar verir. Kimse görmese bile yanlış bir davranış mutlaka cezalandırılmalıdır, çünkü ceza yanlış davranışın doğasında bulunan bir sonuçtur.²⁷³

Özerk ahlak evresi: 10 yaşından sonra görülen ve karşılıklılık ahlaki adı da verilen bu evrede çocuk bir şey hakkında doğru ya da yanlış yargısına karar verirken

²⁶⁸ Erden-Akman, s. 113-114.

²⁶⁹ Çapan, s.58; Gander-Gandiner, s. 357-358.

²⁷⁰ Özeri, s. 78.

²⁷¹ Mevlüt Kaya, *Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi*, s. 188.

²⁷² Özeri, s.78-79.

²⁷³ Gander-Gandiner, s.358.

durumsal ve kişisel etkenleri dikkate alır.²⁷⁴ Çocuk, olgunlaşan zihin yapısı ile artık kuralların niçin var olduğunu kavramaktadır. Çocuk bu doğrultuda bağımlı ahlak anlayışından kurtularak işbirliği ahlakı ile kurallara ilişkin özerkliğe ulaşır. Çocuğun değerlendirmeleri “görecelik” içermektedir. Herhangi bir konuda değerlendirme yaparken içinde bulunan koşulları dikkate alır. Ahlaki yargıları ve kuralları uygulayış biçimi esneklik içermektedir. Çocuk yetişkinlerin değerlendirmelerinden çok kendi değerlendirmelerine göre hareket etmeye başlamaktadır. Kuralları, yetişkinlerin koyduğu kanunlar olarak değil, karşılıklı hoşgörü ürünü olarak kabul ederler. Kurala ceza almamak için değil, kendisine güvenilmesi için uyar. Çünkü kural, artık kendi vicdanının verdiği karardır.²⁷⁵

Bu evrede çocuklar niyeti, kazara olmayı ayırt ederek “iyi” ve “kötü”yü davranışın altında yatan niyete göre değerlendirebilirler.²⁷⁶ Çocuk gelişen zihin yapısı ve genişleyen sosyal yaşantısı içerisinde kurallar hakkında farklı fikirler geliştirir. Bağımlı evrede kazandığı ahlaki ilkeler değişmeye başlar. Kuralların insanlar tarafından konulduğunu ve duruma göre değiştirilebileceğine kanaat getirir. Kurallar ihlal edildiğinde mutlaka cezalandırılması gerektiği yargısı değişmiştir. Çocuk yargıda bulunurken kuralları ihmal eden kişinin niyeti ve içinde bulunduğu durumu dikkate alır.²⁷⁷ Böylece çocuk dış baskılarla meydana gelen bağımlı ahlaktan kaynağını kendi vicdanından alan özerk ahlaka geçmektedir.

---

²⁷⁴ Çapan, s. 61; Gander-Gandiner, s. 357-358.

²⁷⁵ M.E.G.E.P, s. 12.

²⁷⁶ Çapan s. 62.

²⁷⁷ Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 44.

Tablo 1.1. Piaget'in Ahlaki Gelişim Dönemleri ve Özellikleri²⁷⁸

Bağımlı Ahlak Evresi (2-10 yaş arası)	Özerk Ahlak Evresi(10 yaş ve üstü)
<p>Temel Özellikleri</p> <p>1-Mutlaklık-Kurallar sorgulanamaz.</p> <p>2-Davranışların sonuçları niyetten daha önemlidir.</p> <p>3-Kurallar asla değiştirilemez.</p> <p>4-Her yerde mevcut, aslında var olan bir adalet duygusu hakimdir.</p> <p>5-Yanlış yapanlar Allah tarafından cezalandırılacaktır.</p>	<p>Temel Özellikleri</p> <p>1-Görecilik- Aynı kurallar her zaman her yerde uygulanmayabilir.</p> <p>2-Sonuçlara daha çok niyetleri itibariyle bakılır.</p> <p>3-Eğer herkes kabul ederse kurallar değişebilir.</p> <p>4-Haddi aşanlara karşı daima eşit şekilde davranılmayacağı fikri gelişmeye başlar.</p>

1.7.3. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramı

Kohlberg'e göre ahlaki yargı, çocuğun yaşamındaki işlevi açısından incelenmesi gereken bir durumdur. Ona göre kuralların anlamlarının kavranması, rol alma yeteneği, yani bir başkasına kendisi gibi tepki göstermek, kendi davranışına da bir başkası gibi tepki verebilmek sonucu kazanılır. Bu yetenek yaklaşık olarak altı yaşından itibaren gelişmeye başlamaktadır. Kohlberge'e göre rol alma yeteneğinin ortaya çıkışı, ahlaki yargının gelişimi açısından kritik bir dönemdir; çünkü ahlaki yargı, başkalarının haklarını bireyin kendi haklarına karşı tanımasıdır, bu da rol alma yeteneğini gerekli kılmaktadır.²⁷⁹

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı Piaget'in ahlaki gelişim kuramının yeniden incelenmesi, geliştirilmesi ve yeniden adlandırılmasıdır. Piaget ahlaki gelişime bir inşa süreci olarak bakarken; Kohlberg ise evrensel ahlak ilkelerinin keşif süreci olarak görmektedir. Piaget geliştirdiği öykülerde eylem ve düşünce arasında herhangi bir ayırım gözetmezken, Kohlberg bireyin zihnindeki ahlaki çatışmaları anlamaya yönelik öyküler geliştirmiştir. Çalışmasını, çocukların ve yetişkinlerin ahlaki ikilemlerini kapsayan öyküler anlatarak onlara böyle benzer bir durumla karşılaştıklarında nasıl tepkide

²⁷⁸ Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", s. 77.

²⁷⁹ Çimen, s. 36.

bulunacaklarını sorarak geliştirmiştir.²⁸⁰ Kohlberg, değişik yaş grupları ve sosyo-ekonomik düzeydeki bireylere öyküler vererek, öyküde anlatılan duruma ilişkin karar vermelerini istemiştir.²⁸¹

Piaget, öykülerinde fiil ve düşünce ayrımı yapmazken, Kohlberg öykülerinde ahlaki ikilemlere (dilemmalara) yer vermiş ve çözüm yolları ile ilgili öneriler istemiştir. Anlatılan öyküde, birey sorunların çözümünde bir ikilemle karşı karşıyadır. Kohlberg bireyin sorunu nasıl çözdüğü veya kararın doğru ya da yanlış olması üzerinde durmamıştır. Ona göre önemli olan, bireyin sorunu çözerken yürüttüğü akıl yürütme süreci ve niçin böyle olması gerektiğine dair mantıksal dayanaklarıdır.²⁸² Kohlberg'in ikilemlerle dolu öykülerinden biri şöyledir:

Avrupa'da bir kadın kanserden ölmek üzeredir. Doktorlar, onu sadece bir ilacın kurtaracağını söylerler. İlaç, aynı şehirde bir eczacının bulduğu bir radyumdur. İlacın yapımı çok pahalı olmakla birlikte eczacı kendisine mal oluş fiyatının on katını istemektedir. O ilacı yapmak için 400 dolar harcamış, ancak küçük bir doz için 4000 dolar para istemektedir. Hasta kadının kocası Henz, bu kadar paraya sahip değildir; ödünç para almak için tanıdığı tüm insanlara gidip, meşru bütün yollara başvurur. Ancak o ilaç parasının yarısı olan 2000 doları bir araya getirebilir. O, eczacıya karısının öleceğini, ilacı ya daha ucuza satmasını ya da kalan parayı daha sonra ödemesini teklif eder. Ancak eczacı "Hayır, bu ilacı ben keşfettim ve ondan para kazanmak istiyorum." diyerek ilacı satmayı reddeder. Hayal kırıklığına uğrayan Heinz, eczaneye girip hanımı için ilacı çalmaya karar verir.

Bu durumda Heinz ilacı çalmalı mıdır, çalmamalı mıdır, niçin?²⁸³

Kohlberg bireylerin "niçin" sorusuna verdikleri mantıksal açıklamalardan yola çıkarak, bireylerin içinde buldukları ahlaki gelişim düzeyini belirlemeye çalışmıştır. Kohlberg, verilen cevapların analizi doğrultusunda her biri iki aşamadan oluşan üç düzeyli bir ahlak gelişim teorisi geliştirmiştir.²⁸⁴ Kohlberg'in ahlaki gelişim düzeyleri şu şekildedir.

²⁸⁰ M.E.G.E.P, s. 13.

²⁸¹ Erden-Akman, s. 116.

²⁸² Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 46.

²⁸³ Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", s. 77-78.

²⁸⁴ Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 46.

1.7.3.1. Gelenek Öncesi Düzey

Olayların, sadece fiziksel sonuçlarına göre değerlendirildiği ahlaki gelişim düzeyidir. Bu dönemdeki bireyler kendi çıkarlarını ön planda tutarlar ve “kuvvetli olan kazanır” düşüncesini sahiptirler. Ceza görmeyeceklerine inandıklarında, konulmuş kural ve yasaları çiğneyebilirler. Örneğin bu düzeydeki bir çocuk, öğretmenin fark etmeyeceğini düşündüğü bir durumda kopya çekebilir.²⁸⁵ Bu dönem Piaget’in “bağımlı ahlak evresi”nin özelliklerini kapsar. Bu evrede çocuk, toplumda kabul edilen iyi ve kötü ölçütlerine göre davranır.²⁸⁶ Ben merkezli düşüncenin hâkim olduğu bu düzey, “itaat ve ceza eğilimi” ile “sarf çıkarıcı eğilim” aşamalarını içermektedir.

a-İtaat ve Ceza Eğilimi: Bu aşamada ahlaki yargı, davranışın ödül ya da ceza almasına bağlıdır. Bu aşamadaki birey, otoriteye itaat eder ve ceza almaktan sakınır. Doğru davranış, kurala uymak ve otoriteye bağlılıktır. Kurala uygun davranılmadığı zaman, yanlış hareket edilmiştir ve karşılığı cezadır. Ceza almamak için otoriteye bağlılık esastır.²⁸⁷ Birey olayların dış görünüşüne ve ortaya çıkan zararın büyüklüğüne göre karar verir. Onlar için olayların gerisinde yatan nedenler önemli değildir. Örneğin bir çocuk annesine yardım ederken yanlışlıkla 10 bardak kırmıştır, diğer bir çocuk ise şeker çalarken şekerliği düşürüp kırmıştır. Bu aşamadaki çocuklara hangisi daha suçlu diye sorulduğunda, 10 tabak kıranın daha suçlu olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁸

b-Sarf Çıkarıcı Eğilim: Bu aşamadaki çocuklara göre önemli olan kendi ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasıdır. Diğer insanların da ilgilerinin farkına varmakla birlikte ahlaki yargıda bulunacakları zaman, kendi çıkarlarını ön planda tutarlar. Başkalarının ihtiyaçlarını çıkarıcı bir biçimde değerlendirirler. Ne kadar alırlarsa o kadar verirler. “Her şey karşılıklıdır” anlayışına sahip olup “sen benim sırtımı kaşı, ben de seninkini” atasözüne uygun hareket ederler.²⁸⁹

²⁸⁵ Erden-Akman, s. 118.

²⁸⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 65.

²⁸⁷ Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 47.

²⁸⁸ M.E.G.E.P, s. 14.

²⁸⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 65.

1.7.3.2. Geleneksel Düzey

Bu düzey ile birlikte, gelenek öncesi dönemde görülen ben merkezli düşünce yapısı, yerini başkalarının duygu, düşünce ve davranışlarının önemsendiği empatiye bırakır.²⁹⁰ Diğer insanlar tarafından kabul edilen davranışlar doğrudur. Birey bu evrede sadece kurallara uymakla yetinmez, aynı zamanda kuralları destekleme, koruma ve kurallara bağlılık duygularına sahip olur. Birey kuralları benimseyen kişi ya da gruba özdeşim kurarak, kuralları yaşatmaya çalışır.²⁹¹ Davranışların niyetlerine göre değerlendirildiği geleneksel düzey, “iyi çocuk eğilimi” ve “kanun ve düzen eğilimi” olmak üzere iki aşamadır.

a-İyi Çocuk Eğilimi: Bu aşamadaki temel kural, insanları hoşnut etmek, eleştiri almama, başkalarına zarar vermeme, grubun beklentilerine uygun davranmaktır. Karşılıklı kişiler arası beklentiler, gruba bağlılık ve kişiler arası uyum esastır. Çocuk, toplum tarafından “ideal” olarak kabul edilen kurallara uyma gayretini göstererek yetişkin ve arkadaşlarının onay ve kabulünü elde etmeye çalışır.²⁹² İyi davranış çevresini memnun eden, ya da çevre tarafından takdir edilen davranıştır. Kurallara uymasının sebebi sadece ceza almamak, ya da kendisi için değil, aynı zamanda çevresini mutlu etmek içindir.

b-Yasa ve Düzen Eğilimi: Ergenlik dönemindeki bireylerin bu aşamada olmaları beklenir. Kurallarda mutlaklık söz konusu olup, birey otoriteye saygı göstermek, mevcut düzeni korumak ve toplumun devamlılığı doğrultusunda hareket eder.²⁹³ Doğru davranış görevini yapmaktır. Artık akran grup kurallarının yerini toplumsal kurallar ve yasalar almıştır. Kanunlara sorgulanmaksızın uyulmalıdır. Yetişkinlerin çoğu ahlaki açıdan bu aşamada kalırlar.

²⁹⁰ Erden-Akman, s. 118.

²⁹¹ Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 47.

²⁹² Mevlüt Kaya, *Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi* s. 190.

²⁹³ İbrahim Turan, “Bazı Batı ve Türk Klasiklerinde Dini ve Ahlaki Değerler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2010, s. 176.

1.7.3.3. Gelenek Sonrası Düzey

Bireyin, sosyal çevresi ve otoriteden bağımsız olarak istediği ahlaki ilkeleri seçtiği ve kendine özgü değer sistemini örgütlediği düzeydir.²⁹⁴ Bu düzeyde ahlaki ilkeler içselleştirilmiş, ideal bir hale dönüşmüştür. Toplumun çok az bir kesiminin ulaşabildiği gelenek sonrası düzey, “sosyal sözleşme eğilimi” ve “evrensel ahlak ilkeleri eğilimi” olmak üzere iki aşamayı içerir.

a-Sosyal Sözleşme Eğilimi: Ahlaki yargı, toplumsal anlaşmalar ve kamu yararına dayanır. Bu aşamadaki bireyler, kanunların değişebileceği ilkesine sahip olup insan hayatını ve özgürlüklerini güvence altına almak için yasaları ve sosyal düzeni korumayı gerekli görürler. Yasalar toplumsal bir anlaşma olduğu için uyulmalıdır.²⁹⁵

b-Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi: Ahlaki gelişim açısından bireyin ulaşabileceği son aşamadır. Birey ahlaki ilkeleri kendisi seçip oluşturur. Burada ahlaki ilkeler adalet, eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi soyut ve evrensel düzeydeki ilkeleridir.²⁹⁶ Birey kendi vicdanına uygun davranma eğiliminde olduğu için kendi ilkelerine aykırı durumlarda yasalara ters davranmaktan kaçınmaz.

Kohlberg, 1970’li yılların sonunda yaptığı araştırmaya bağlı olarak kuramını yeniden gözden geçirmiş ve dönemlerin sayısını bir azaltarak, ahlak gelişimini yine üç düzey içinde ele alan, beş dönemlik yeni bir düzenleme öne sürmüştür.²⁹⁷

Henz’in ikilemlerle dolu öyküsüne Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramına göre bireylerin verdikleri olumlu ya da olumsuz ahlaki yargılar, Tablo 1.2’de gösterilmiştir.

²⁹⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 66.

²⁹⁵ Aydın, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, s. 49.

²⁹⁶ M.E.G.E.P, s. 15.

²⁹⁷ Erden-Akman, s. 121.

Tablo 1.2. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramına Göre Bireylerin Ahlaki Yargıları²⁹⁸

Ahlaki Düzey	Henz ilacı çalmalı, çünkü	Henz ilacı çalmamalı, çünkü
Gelenek Öncesi Düzey	Eczacı o ilaçtan dünyanın parasını kazanmıştır. Senin karın olsa sen de çalardın.	Çalarsa hapse atılabilir; ilaç belki de karısını iyileştirmeyecek, o da bir sürü sıkıntı çeker.
Geleneksel Düzey	İyi bir eş karısının hayatını kurtarmak için elinden geleni yapmalıdır.	Hırsızlık nedeni ne olursa olsun yasalara aykırıdır. İlacın parasını bulmak için başka yollara başvurmalıdır.
Gelenek Sonrası Düzey	Bu durum insanı, yasalara karşı gelmekle insan yaşamını kurtarma arasında bir seçim yapma durumunda bırakmaktadır. Böyle bir koşulda insan yaşamının devam etmesi için çaba göstermek her şeyin üzerinde olmalıdır.	Böyle bir durumda bir insanın yaşamı ile o ilaca gereksinmesi olan başka insanların yaşam hakları arasında bir tercih yapma söz konusudur. Yaşam hakları söz konusu olduğunda kişi duygularını bir tarafa bırakıp tüm insanların yaşam haklarını dikkate almalıdır.

Üç ahlaki gelişim kuramı birlikte değerlendirildiğinde çocuğun ahlaki gelişim dönemleri ile ilgili şöyle bir sıralama yapılabilir:

1-Ahlak öncesi dönem: Bebeklik çağındaki çocuklar, ahlaki yargıya sahip değildir. Çocuk bu dönemde “iyi” ya da “kötü” hakkında herhangi bir fikre sahip değildir. Üç yaşına doğru ise “iyi” ya da “kötü”ye yönelik fikirler edinmeye başlar.

2-Ben-merkezli dönem: Çocuklar okul öncesi dönemde bencildirler. Başkalarına yardım ederken bile kendilerini düşünürler. Ahlaki açıdan başkalarının haklarını göz

²⁹⁸ Çapan, s. 49.

önüne bulundurmadan yalnız kendi hakları üzerinde odaklanırlar. Bu düşünce sistemi altı yaşına kadar devam eder.

3-Başkalarına uygunluk dönemi: Çocuk 6-9 yaşlarında büyüklerinin ve akranlarının otoritesine uyma eğilimi gösterir. Bu eğilimle birlikte çocuk, farkında olmadan daha önce başkalarında öğrendiği ahlaki davranışları yerine getirir.

4-Duygusal vicdan dönemi: On yaşından itibaren çocuk, ahlaki kuralların çoğunu öğrenir ve bunlara sıkıca bağlanır. Ancak çocuk, ahlaki davranışın altında yatan niyeti kavrayacak seviyede değildir. Bu sebeple yargıları duygusaldır. Bir önceki dönemde görülen otoriteye bağlı ahlaki yargı biçimi, yerini karşılıklı ilişkiye dayalı bir anlayışa bırakır.

5-Akılcı vicdan ve evrensel ahlak dönemi: Ergenlik çağına doğru birey kendi davranışlarını kontrol edebilecek ahlaki yargıya sahip olmaktadır. Bireye göre davranışın doğru ya da yanlış olması, sosyal yaşamın yasa ve kurallarıyla değil, bizzat kendi vicdanıyla geliştirdiği ahlaki ilkelere kaynaklanmaktadır.²⁹⁹

1.8. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİNİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

İnsanın ayrılmaz bir parçası olan din duygusu, sürekli ilahi âleme yükselme çabası içinde olan bir duygudur.³⁰⁰ “İlahi bir kuvvetin varlığından kaynaklanan düşünce, tasavvur ve hareketlerin insanda uyandırdığı bir duygu olan din duygusu, insanı ilahi varlıkla temasa getirir ve ona yöneltir.”³⁰¹ Sevgi bağlanma gibi temel duygular üzerinde yükselen, bir yaratıcı düşüncesine ulaşma amacı taşıyan din duygusu, evrensel bir duygudur.³⁰²

“Din duygusu, dini tecrübe ve yaşantı esnasında hissedilen bir duygudur.”³⁰³ Duygusal ve bilişsel süreçleri içerisinde barındıran din duygusu,³⁰⁴ sürekli canlı bir

²⁹⁹ Hökelekli, *Çocuk, Genç Aile Psikolojisi ve Din*, s. 15-18.

³⁰⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul 1994, s. 59.

³⁰¹ Hasan Arslan, “Dindarlık Boyutları Algıları ve Uygulamaları”, *Hikmet Yurdu*, 4(7), 20011, s. 42.

³⁰² Eyup Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2004, s. 212.

³⁰³ Türküz, s. 54.

³⁰⁴ Karakaya, Semra Karakaya, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008, s. 51.

şekilde varlığını devam ettirmektedir. “Su, hava ve yiyecek bir insanın maddi yaşamı için ne kadar gerekli ise, inanma ihtiyacı da ruhi yaşamı için o kadar gereklidir.”³⁰⁵

Din duygusu, sadece çevresel faktörlerle beliren bir duygu olmayıp, içgüdüsel bir ihtiyaç halinde insan ruhunun derinliklerine kazılmıştır. Çocukta potansiyel olarak var olan bu hisler zihinsel, duygusal ve fiziksel güçlerle birlikte ortaya çıkmakta, çocuğun iç ve dış dünyasını şekillendirmektedir.³⁰⁶

Peygamberimiz çocuğun belli bir inançla doğmadığını, inanmaya yatkın bir şekilde yaratıldığını ancak anne ve babasının onu kendi dinsel inançlarına göre şekillendirdiklerini belirtmektedir.³⁰⁷ Yapılan araştırmalar sonucunda, çocuğun dine karşı canlı bir ilgi duyduğu, başta Allah’ı öğrenmek ve anlamak istediği, küçük yaşlardan itibaren dua, namaz gibi dini motiflere karşı istek duyarak, bir yandan bunları denemeye çalışırken öte yandan sorduğu çeşitli sorularla dine karşı derin bir öğrenme ihtiyacı hissettiği ortaya konulmuştur.³⁰⁸

Çocuğun ruhuna doğuştan yerleştirdiği kabul edilen inanma duygusunun ortaya çıkması, şekillenmesi ve gelişmesinde sosyal çevrenin etkisi çok büyüktür. Çevre şartları, çocukta inanma duygusunun erken veya geç uyanmasına sebep olabileceği gibi, bu duygunun tatmin olmasına ya da körelmesine de sebep olabilir. Dini atmosferin canlı olduğu bir aile ortamında yetişen çocuklarda, bu duygu erken yaşlarda belirip hızlı bir gelişme göstermektedir.

Bebeklik döneminde çocuğun dışarıdan gelecek dini tecrübelerle karşı ruhen hazır olduğu halde, bu evre, çocukta dini bakımdan gözle görülebilecek belirtilerin izlenmediği ve dini tezahürlerin pek rastlanılmadığı bir evredir.³⁰⁹ Duygusal gelişmenin ivme kazandığı bu evrede, çocuğun dini tecrübeleri de duygularıyla sınırlı kalmaktadır.

---

³⁰⁵ Selçuk, s. 54-55.

³⁰⁶ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, s. 73; Ayşe Koyuncu, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2008, s. 20.

³⁰⁷ Halil Apaydın, *Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi*, s. 323, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013, <http://www.google/akademik.com>; “Her çocuk fitrat üzere (Allah’a inanmaya ve İslam dinini kabule eğilimli olarak) doğar. Sonra anne ve babası onu yahudi, hristiyan veya mecusileştirir.” *Bkz.: Müslim*, “Kitabü’l-Kader”, 46/22.

³⁰⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 44.

³⁰⁹ Peker, s. 166.

Çocuk kendisine anlatılan dini kavramları, birer ikişer kelimelerle ifade edebilir, ancak bu kavramlar çocuk için fazla bir şey ifade etmez.³¹⁰

Çocukta inanma duygusunun uyanması ve canlanmaya başlaması, bebeklik döneminin sona erdiği, okul öncesi döneme denk gelmektedir. Bu dönemde çocuğun dini motifli davranışları daha belirgin bir hale gelir. Psikolojik araştırmalar, çocukta dini uyanışın 3-5 yaşlarında başladığını göstermektedir.³¹¹

1.8.1. Çocukluk Dönemi Dini Gelişimin Temel Özellikleri

Çocukta dini duygunun gelişimi, belirli bir sıra izlemekte ve bazı temel özellikler taşımaktadır. Bu gelişim dönemleri ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Çocukluk döneminin en önemli özelliklerinden biri, çocuğun doğumuyla başlayan ve yaşamı boyunca devam eden “himaye altında bulunma” duygusudur. Bu duygunun, çocukta dini bilincin temelini oluşturan “Allah’a sığınma” duygusuyla benzerlik gösterdiği ve çocuktaki dini duygunun canlanıp gelişmesinde başlangıç noktası olduğu kabul edilmektedir.³¹² Varlıklar âleminde korunmaya en fazla ihtiyaç duyan varlık, insan yavrusudur. Çocuk büyümek için yetişkinlerin sevgi ve şefkatine, korumalarına ihtiyaç duyar. İhtiyaçlarının giderilmesi, çocukta büyük bir güven ve tatmin hissi uyandırır. Çocuk kendisine gösterilen özel ilgiden dolayı anne babasına mutlak bağlılık duyar. Ancak ilerleyen yıllarda, bazı olaylar karşısında anne babasının yetersiz kaldığını fark ettiği andan itibaren, kendini koruyacak, her şeye gücü yeten yüce bir varlığa ihtiyaç duyar. Böylece bağlanma ve himaye duygusu zamanla anne-babadan Allah’a yönelmiş olur.³¹³

Çocukluk dönemi dini gelişimin ikinci temel özelliği “ saflık ve kolay inanırlık” özelliğidir. Kolayca inanma ve çabuk bağlanma çocuğa özgü bir durumdur. Çocuk ilk başta duyduğu ya da kendisine anlatılan dini bilgi ve motiflere itiraz etmeden ve şüphe duymadan inanır. Çocuk inançla ilgili herhangi bir kuşku taşımaz, kendisine verilen dini

³¹⁰ Şimşek, Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi, s. 212.

³¹¹ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s. 84; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 41.

³¹² Clark, W. H. ,“Çocukluk Dönemi Dini”, (1947), (Çev. Neda Armaner), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1981, s. 178; Dam, s. 30-31.

³¹³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 48.

mesajların hepsine içtenlikle inanır ve düşünmeden kabul eder.³¹⁴ Dini hayatı, duygusal bir düşünce özelliği taşıdığından, inancın derinine inmeye ihtiyaç duymaz.³¹⁵ Kendisine öğretilen dini inanç ve sembolleri tamamen gerçek olarak kabul eder.³¹⁶ Ancak başlangıçta şüursuz bir nitelik taşıyan bu inanç biçimi yaşımlerle birlikte (6-7 yaşlarında) yerini akılcı ve felsefi bir din anlayışına bırakır.³¹⁷ Çocuk, dış çevreden aldıklarını iç dünyasında ölçüp biçerek kendine has din anlayışı geliştirir.

Çocukluk dönemi dini gelişimin üçüncü belirgin özelliği taklittir. Dini motiflerin zihinsel olarak kavranmadığı okul öncesi dönem, taklit evresidir. Çocuk bu evrede karşılaştığı tutum ve davranışları, duyduğu sözleri, yaşadığı duygu ve heyecanları bilinçli ya da bilinçsiz tekrar eder.³¹⁸ Çocuk yetişkinlerin dillerini kelime, kavram ve sembollerle taklit ettiği gibi onların dinlerini de taklit etmeye yeteneklidir.³¹⁹

Çocuk dini motifleri öğrenmek için bir modele ihtiyaç duyar. Herhangi bir aksilik yaşanmadığı sürece bu model anne ya da babadır. Çocuk, üzüntüyü ağlayan ve üzülen kişilerin yüzlerinden görüp, öğrendiği gibi, dini sembolleri de anne-babası dua ya da ibadet ederken öğrenir.³²⁰ Dini hayata taklitle başlayan çocuk, din ile ilgili gözlemlediklerini ve yetişkinler tarafından kendisine anlatılanları kabul etme eğilimindedir. Anne babasında gördüğü dini motifli her türlü davranışa, samimi duygularla yönelir. Onların yaşantılarından örnek alarak kendisi de aynı davranışları uygulamak ister. Çocuğun sofraya “besmele” ile başlayıp “hamd” ile ayrılması, anne babası namaz kılarken kendisinde havlu üzerinde onları taklit etmeye çalışması gibi hareketler, mekanik olarak kendini gösterir. Çocuk, bu ritüellerin anlamını kavramadan anne babasından gördüğü şekilde taklitle tekrarlar. Böylece ailedeki dini davranışlar, dini sözler, dini merasimler ve ibadet şekilleri çocukta derin izler bırakılır.³²¹ Taklit ile başlayan dua ve ibadetler, çevrenin dini atmosferine göre zamanla bilinçli bir hale

³¹⁴ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 31.

³¹⁵ Ahmet Albayrak, “Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku motifinin Etkinliği”, (Ed. Hayati Hökelekli), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 307; Saffet Kartopu, *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006, s. 45.

³¹⁶ M. Akif Kılavuz, *Kuşaklararası Din Eğitimi*, Düşünce Kitap Yayın Dağıtım, İstanbul 2011, s. 56.

³¹⁷ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 64.

³¹⁸ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 32; Armaner, s.83.

³¹⁹ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 44.

³²⁰ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, s.129.

³²¹ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 33.

gelerek çocuğun dini hayatını şekillendirir.³²² Nitekim yapılan akademik çalışmalara göre, dindar bir ailede yaşayan çocuklarda dini kavramlar erken bir vakitte kazanılmakta, dini ritüellerin yerine getirilmediği bir ortamda ise modelin yokluğundan dini kavramlar geç uyanmakta, buna bağlı olarak din duygusu beslenememektedir.³²³

Dini gelişim açısından çocukluk döneminin dördüncü temel özelliği soru sormaya düşkünlüktür.³²⁴ Çocuk kendisini çevresi ile bir bütün olmaktan ayırt ederek ayrı bir varlık olarak algılamasından itibaren hem kendisini hem de çevresini keşfe çıkmaktadır. Bebeklik döneminde her şeyi ağzına alarak tanımaya çalışan çocuk, üç yaşından itibaren sorduğu sorularla büyüklerin bilgisini ölçen bir araştırmacı durumuna gelir.³²⁵ Çocuk, önceden gördüğü dini motifleri kavramak ve onlar üzerindeki sır perdelerini aralamak için “ne” ve “nasıl” ile başlayıp giderek “neden”lere dönüşen sorular sormaktadır.³²⁶ Soru sormak, çocuk için öğrenmeye açılan kapıdır. Çocuk, hayatın ve evrenin bir parçası olduğunu hissedinceye kadar soru sormaya devam edecektir. Sordukça daha çok öğrenebileceğini keşfedecektir.³²⁷ Çocuk, günlük hayatta karşılaştığı her şeyi soru malzemesi yapmaktadır. Çocuk önceleri müşahhas, görülebilir şeyler hakkında soru sorduğu halde, ilerleyen yaşlarda Allah, kâinat, hayat, ölüm gibi konularda da soru sormaktadır. Çünkü o yetişkinlerin bu konularla ilgili konuşmalarına tanık olmakta, hayatını anlamlandırmak istemekte ve duyduğu her şeyi öğrenmeye çalışmaktadır.³²⁸ Hayatın anlamına dair soru sormak nihai noktada -öyle ya da böyle- Allah ile ilgili soru sormaya dönüşmektedir.³²⁹

Çocukların çevrelerine yönelttikleri en şaşırtıcı soruların başında Allah hakkındaki sorular gelmektedir.³³⁰ Çocukta, kendisine yardım edecek, kendisini koruyacak, görünmeyen ve henüz açıklanmayan fakat açıklanması gereken sonsuz bir

³²² Mustafa Öcal, *İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-108.

³²³ Mustafa Öcal, “Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, (Ed.Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1996, s. 193-194.

³²⁴ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 34.

³²⁵ Beyza Bilgin, *İslam’da Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 160.

³²⁶ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 201.

³²⁷ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 53.

³²⁸ M. Akif Kılavuz, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 1998, s. 380; Koyuncu, s 20-21.

³²⁹ İhsan Çapçioğlu-Tuğrul Yürük, “Modern Dünyada İnsanın Anlam Arayışına Teolojik Katkı: Hz. İbrahim Örneği”(Elektronik Sürüm), *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2) Ankara 2010, s. 28.

³³⁰ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 35.

kudrete karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir merak ve arayış duygusu vardır. Çocuk, sonsuzluğa karşı duyduğu bu merak ve arayışla henüz isim takamadığı fakat zamanla “mukaddes ve mutlak” dendiğini öğrenebileceği ilahi kudreti, sorduğu çeşitli sorularla arar ve öğrenmek ister.³³¹ Soruları Allah’ın varlığı hakkında değil, mahiyeti hakkındadır. Çocuklar Allah’ın varlığı hakkında herhangi bir şüphe duymazlar. Onlar Allah’ın ‘zâtı’ ile ilgili sorular sorarlar.³³² Allah’ın insanları ve çevredeki eşyaları nasıl yarattığı, dünyanın büyüklüğüne rağmen herkesi nasıl görebildiğini, insanın içinden geçenleri nasıl duyduğunu, her yerde nasıl hazır olduğunu, yemeden içmeden nasıl yaşadığını ve her zaman nasıl yanımızda olduğunu merak etmektedirler.³³³

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da anne babanın soruları cevaplama tarzıdır. Çoğu ebeveyn, çocuklarının dini sorularını geçiştirmekte ya da yaşları uygun değil diye cevapsız bırakmaktadır. Böyle durumlarda çocuk, farklı çevrelerde arayışlara girmekte, uzak kişilerin zararlı etkilerine maruz kalabilmektedir. Çocuğun soru sormakla neyi öğrenmek istediği düşünülmeli ve ona göre cevap verilmelidir.³³⁴ Cevap verirken çocuğun daha sonraki soruları için açık kapı bırakılmalı, çocuğun düşüncesi köreltilmemelidir. Verilen cevap, çocuğun bir üst gelişim basamağına geçişini kolaylaştırmalı, yeni öğrenme alanlarına öncülük etmelidir.³³⁵

1.8.2. İlk Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri

Çocukluk dönemi dini düşüncenin merkezini Allah kavramı oluşturur. Allah kavramı, çocukluk dönemi boyunca farklı düşünce ve motifleri barındıran tasavvurlara konu olur. Allah tasavvuru, inanma duygusu ve inanma ihtiyacı neticesinde ortaya çıkmaktadır. Çocukların “ Allah nerede, ne kadar büyük, nerede oturuyor, onun evi var mı?” tarzından soru sormaları, bu tasavvurun bir sonucudur.³³⁶ Çocukların Allah ile ilgili bu kadar soru sormalarında, doğuştan getirilen inanma duygusunun tesiri olduğu gibi; çocukluk dönemine has olan tabiatüstü kuvvet ve varlığa karşı duydukları

³³¹ Yavuz, *Dini inancın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi*, s. 133; Kartopu, s. 45.

³³² Beyza Bilgin, “Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları”, (Ed.Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2, 1995, s. 71.

³³³ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 35.

³³⁴ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 154.

³³⁵ Selçuk, s. 78.

³³⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 84.

temayülün de etkisi vardır.³³⁷ “Çocuk üç yaşlarında dini bir tasavvur kazanır, ancak bu dini tasavvur ve ondaki Allah imajı rasyonel olmaktan çok sihirlidir.”³³⁸

Zihinsel olgunlaşma ile birlikte çocuk, bu evrede Allah’ı tasarlamakta güçlük çekmez. Somut düşünme biçimi hâkim olduğundan Allah’ı büyük bir insan şeklinde tasavvur eder. Allah’ı insana benzeterek tasavvur etme (antropoformizm), çocukluk dönemi dini gelişiminin en önemli özelliklerinden biridir.³³⁹ Soyut düşünme becerisinden yoksun olan çocuk, Allah’ı insani özelliklerle tasarlamakla birlikte, onun diğer insanlardan farklı olması gerektiğine ilişkin gizli bir inanç taşır. İnsan gibi olsa da, en büyük ve en güçlü insan olmalı şeklinde düşünebilmektedir. Çocuk Allah’ı süperman gibi algılar. Onlara göre o yaşlı, uzun sakallı biri olup, cennette ya da yukarılarda bir yerde oturmaktadır. Organları insaninkine kıyasla büyük olup süperman gibi istediği her şeyi yapabilir, her zaman her yerde hazır olabilir. Çocuğa göre Allah, görülebilir ancak görülmeyen bir varlıktır. Allah yukarıda ve uzakta yaşamasaydı görülebilirdi. Eğer yakın bir yere gelirse-ki gelme ihtimali vardır-, o zaman görülebilir.³⁴⁰ Nitekim çocukların Tanrı’yı nasıl tasavvur ettiklerini resim çizerek ifade etmelerinin istendiği bir araştırmada 3-6 yaş dönemindeki çocuklar, Tanrı’yı bir kral, tüm çocukların babası ya da bulutların üstünde yatan biri olarak tasvir etmişlerdir.³⁴¹

Bu dönemde çocuğunun Allah tasavvuru, egosantrik (benmerkezci) özellikler taşır.³⁴² Kendisini her şeyin merkezine koyan çocuğa göre, diğerleri onun ihtiyaçlarını karşılamak için vardır. Bu anlayış çocuğun Allah tasavvurunda somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre Allah, çocuğun yaratıcısı olmakla birlikte çocuğun isteklerini yerine getirmek için vardır. Ona, birlikte yaşaması için anne baba ve kardeş vermiş, yaşamını sürdürmesi için de yiyecek, içecek, giyecek vb. yaratmıştır. Allah kendisine her şeyi verdiği gibi isteklerini de geri çevirmez çünkü Allah, kendisiyle beraberdir.³⁴³

³³⁷ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s.37.

³³⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 84.

³³⁹ Peker, s. 168.

³⁴⁰ Yurdağül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 39-41.

³⁴¹ Ronald Goldman, “Düşünme ve Dine Tatbiki”, (1966), (Çev. Süleyman Akyürek), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 2011, s. 435.

³⁴² Turan, s. 174.

³⁴³ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 174.

Bundan dolayı dua, çocuğun ruhunda önemli bir yere sahiptir. Çünkü o Allah'ın insanlara yardım etmesinin sebab-i vücududur.³⁴⁴

Bu dönemde yetişkinlerin kendi aralarında konuşurken kullandıkları cennet, cehennem, melek, şeytan, ölüm gibi dini konular çocukların ilgilerini çekmektedir. Onlar insanın nasıl ve niçin öldüğünü, ne zaman öleceğini, öldükten sonra nereye gideceğini, cennet ve cehennemin gerçekte var olup olmayacağını, bunların ne kadar büyüklükte olduklarını, nasıl cennete gidileceğini, melek, cin ve şeytanın nasıl varlıklar olduğunu vb. merak ederler.³⁴⁵ Çocuk, çevresine sorduğu çeşitli sorularla bu kavramları kendi zihin kapasitesinin sınırları içerisinde somutlaştırarak idrak etmeye çalışır. Zira Allah dahil bütün dini motiflerinde fiziksel unsurlara rastlamak mümkündür.

Çocuk, cenneti “yeşillik, güllük, gülistanlık, güzel kokulu, güllerle dolu, her türlü meyvenin bulunduğu yer”, cehennemi ise “kötü, ateş dolu korkunç bir yer olarak tasvir etmektedir.³⁴⁶ Meleği iyi ve sözüne inanılması gereken bir varlık olarak tasarlamakta, şeytanı ise kötü ve sakınılması gereken bir varlık olarak algılamaktadır. Ayrıca melek ve şeytanın nasıl olduğunu, neler yaptıklarını, şeytanın niçin kötü olduğunu, meleklerin niçin görünmediğini vb. konular üzerindeki sır perdesini çözmeye çalışmaktadır.³⁴⁷ Böylece çocukta, cennetin çekiciliği, cehennemin korkutucu oluşu dışa yansımakta; davranışlarını, kendisini cennete götüreceği şekilde ayarlamaktadır.³⁴⁸ Aynı şekilde meleklerle yakınlık hissetmekte, şeytandan da hızlıca uzaklaşmaya çalışmaktadır.

Çocukta ölüm anlayışı erken yaşlarda ortaya çıkmaktadır. Çocuk, ilk başlarda ölümü uyku ya da hastalık haline benzeyen bir olgu şeklinde tasavvur etmektedir. Üç yaşına doğru bir hayvan ya da bir böceğin ölmesi karşısında, sık sık şaşırmakta ve merhamet hissine kapılmaktadır. Beş yaşından sonra ise ölümü evrensel bir olgu olarak

³⁴⁴ Renzo Vianello-Kalevi Taminen-Donald Ratcliff, “Çocukların Dini Kavramları”, (1986), (Çev. İlhan Yıldız), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 2000, s. 409.

³⁴⁵ Dam, s. 44.

³⁴⁶ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 188-189.

³⁴⁷ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s.45; Hasan Dam, *İlköğretim I. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, s.38.

³⁴⁸ Fatma Yılmaz, *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler*, Cihan Yayınları, İstanbul 2008, s. 129.

temel fonksiyonların durması şeklinde algılamaktadır.³⁴⁹ Çocuğun ölümü uyku ya da hastalıktan ayırmasının temel sebebi hareketsizlikten kaynaklanmaktadır. Çünkü çocuk, bu evrede canlı cansız bütün varlıkları sürekli hareket halinde tasavvur etmektedir.³⁵⁰

Okul öncesi dönemde çocukların aşırı derecede ilgi duydukları diğer önemli bir motif de dua ve ibadettir. İbadet etme arzusu çok kuvvetli olan çocuk, anlamını tam kavrayamasa da büyüklerin yaptığı ibadet ya da duaları tekrar eder.³⁵¹ Dönemin önemli bir özelliği olan egosantrizm çocuğun dualarında somut bir biçimde kendisini gösterir. Çocuklar, dualarında sanki çok iyi tanıdıkları bir varlıkla konuşuyormuş gibi kendilerine has bir dille ibadet ederler. Dua ve ibadetlerinde yapmacıktan uzak, son derece samimi bir tutum izlerler. O an ne istiyorlarsa, akıllarından geçen her şeyi Allah'tan isterler.³⁵² Çocuk, dualarında büyüklerin tahmin edemeyeceği basit şeyleri istemektedir. Örneğin çocuk küpe, kolye, oyuncak, motosiklet, meyve, çikolata, para, altın giysiler, çeşitli yiyecek, define haritası vb. ihtiyaç duyduğu her şeyi Allah'tan isteyebilmektedir.³⁵³

Çocuğun dua ve ibadetlerinde maddi istekler ön plana çıkmakla beraber çocuk, dua ve ibadeti diğer faaliyetlerden ayrı tutmakta, dini motifleri kutsal kabul etmektedir. Örneğin bu dönemdeki çocukların büyük bir bölümü Kura'an-ı Kerim'i diğer kitaplardan ayrı tutmaktadır. Fakat Kura'an-ı Kerim'i diğer kitaplardan farklı kılan muhtevası değil içindeki yazılar, harfler ve bazı özel yerlerde okunmasıdır.³⁵⁴

1.8.3. Son Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri

Daha önce Allah'ı bir insan gibi tasavvur eden ve onun kudretinden bahsedilince ebeveynlerinin gücünü, kudretini ölçü alan çocuk, 6 yaşından itibaren etrafında gelişen olaylar karşısında anne babasının aciz bir varlık olduğunu ve her şeye güçlerinin yetmediğini realize etmeye başlamaktadır.³⁵⁵ Bu durum çocuktaki Allah tasavvurunun değişmesine sebep olmakta, çocuk Allah'ı insanlardan farklı, ilahi bir varlık şeklinde

³⁴⁹ Vianello- Taminen- Ratcliff, s. 430.

³⁵⁰ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 40.

³⁵¹ Selçuk, s. 74.

³⁵² Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 48.

³⁵³ Bilgin, "Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları", s. 71-72.

³⁵⁴ Yurdagül Mehmedoğlu, "Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi", (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İsvaç Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 121.

³⁵⁵ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, Dem Yayınları, İstanbul 2007, s. 275.

düşünmeye başlamaktadır. Ona göre Allah, her şeye kadir, onu her türlü kötülükten koruyacak güçtedir.³⁵⁶ Müslüman çocuklarının Allah'ı nasıl tasavvur ettiklerinin resimlerle ifade edildiği bir çalışmada ortaya çıkan sonuçlar son derece önemlidir. Bu dönemdeki çocukların bir kısmı resimlerinde Allah'ı insan ya da insan yüzü şeklinde çizdiği halde, önemli bir kısmı Allah'ı hayalet, ışık, nur, ya da duman şeklinde ifade etmiş, bazı çocuklar ise Allah'ı resim ile ifade etmekten kaçınmıştır.³⁵⁷

Çocuk, zihinsel gelişimle birlikte Allah'ı sıfatları ile birlikte tasavvur etmeye başlamaktadır. Yapılan bir çalışmada çocukların Allah'ın her şeyi bilen (el-Alim) sıfatının 6-7 yaşlarında, Allah'ın her şeye gücü yeten (el-Kadir) isminin 8 yaşında, Allah'ın her yerde hazır olması ve onun ilahi yapısının 11-12 yaşlarında idrak ettiklerini ortaya koymuştur.³⁵⁸ Bu evrede daha çok Allah'ın zatı ile meşgul olan çocuk, 7-9 yaşlarında Allah'ın gökte olduğuna inanmakta, 10-12 yaşlarında ise O'nu her zaman ve her yerde olduğunu kabul etmektedir.³⁵⁹

Çocuktaki müşahhas Allah tasavvurunun değişmesindeki birinci temel faktör çocuğun ilerleyen yaşıdır.³⁶⁰ Çünkü çocuk yedi yaşından itibaren temyiz (ayırma) yaşına³⁶¹ girmekte, duyduklarını mantık süzgecinden geçirmektedir. Bir önceki dönemde Allah'ı tereddüt etmeden kabul eden çocuk, kavrama gücü geliştikçe O'nu tanıma ve anlama isteği de artmaktadır. Çocuk Allah'ı zihinsel ve duygusal aktiviteler vasıtasıyla düşünmekte, bunlar zenginleştikçe Allah'ın anlaşılması ve kavranması da o ölçüde gelişmektedir.

Aile fertlerinin ilahi varlık karşısındaki tutum ve davranışları, çocuktaki Allah tasavvurunu şekillendiren diğer önemli bir faktördür.³⁶² Çünkü Allah, çocuğun tek başına kurguladığı bir şey değildir.³⁶³ Çocuk Allah'ı ailede yaşadığı şekilde öğrenmektedir. Yaratıcının "Allah Baba" şeklinde insani vasıflarla tanıtıldığı bir aile ortamında yetişen bir çocuk, uzun bir süre antropomorfizmin etkisinde kalmakta,

³⁵⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 102.

³⁵⁷ Halise Kader Zengin, "Almanya'daki Müslüman Çocuklarda Allah Kavramının Gelişimi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 2010, s. 233-237.

³⁵⁸ Vianello- Taminen- Ratcliff, s. 407.

³⁵⁹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 107.

³⁶⁰ Musa Kazım Gülçür, *Çocuğun Din Eğitimi*, Feza Gazetecilik Yayınları, İstanbul 2001, s. 35.

³⁶¹ "Çocuklarınız Yedi Yaşındayken Namaz Kılmalarını Öğretiniz", Ali Akyüz, "Çocuk ve Namaz", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 2002, s.84.

³⁶² Selçuk, s.97.

³⁶³ Mualla Yıldız, "İlköğretim Öğrencilerinin (4-7. Sınıflar) Tanrı İmgesi İle İlişkili Bazı Faktörlerin İncelenmesi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (11), 2006, s. 58.

bağlanma ihtiyacı yanlış bir yöne sapabilmektedir.³⁶⁴ Allah'ın mücerret(soyut) sıfatlarla anlatıldığı bir çevrede yetişen bir çocuk ise Allah'ı sahip olduğu üstün sıfatları ile birlikte tasavvur etmektedir.³⁶⁵ Aynı şekilde Allah ailede kendisinden korkulacak bir varlık olarak yer buluyorsa çocukta sevgiye dayalı bir Allah tasavvurunun oluşması beklenemez.³⁶⁶

Bu dönemde dua ve ibadet kavramı daha anlaşılır bir hale gelir, bir önceki dönemde görülen belirsizlik kaybolur. Çocuk dualarında artık daha bilinçlidir. Ben merkezli dua ve ibadetler, yaş ilerledikçe yerini insancıl ve özgeci değerlere bırakır. Fakir insanlar, hastalar, zayıf ve mağdurlar, barış ve huzur gibi kavramlar çocuğun dualarında yer edinir. Dönemin başında çocuğun duaları somut özellikler taşısa da 10-12 yaşlarından itibaren Allah ile kurduğu özel iletişim biçimi haline gelir. Çocuk, kişisel isteklerini bir tarafa bırakarak diğer insanlarla konuşmadığı özel şeyleri, Allah ile samimi bir şekilde konuşabilmektedir.³⁶⁷ İbadetler, bedensel hareketten ziyade ruhsal bir sığınak şeklinde düşünülür.³⁶⁸

Çocukların en çok hangi durumlarda dua ettiklerinin araştırıldığı bir çalışmanın bulgularına göre çocuklar, sıkıntılı zamanlarda, tabiat olaylarında, pişmanlık anlarında ve ibadet yerlerini ziyaret ettiklerinde Allah'ı anmaktadır.³⁶⁹ Çocuk Allah'ı sevmekte, O'na yakın olmak istemekte ve buna bağlı olarak da sıkıntıya düştüğünde O'ndan yardım istemektedir. Aynı şekilde Allah ile ilgili bir sembolle karşılaştığında O'nu hatırlamakta, O'na şükretmektedir. Bu açıdan çocuğun dini motiflerle erkenden tanıştırılması dua ve ibadet gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Çocukluk döneminde camiye hiç ayak basmayan bir gencin, ilerde oraya girmeye çekinmesi, oraya girdiğinde ne yapacağını bilememesi ya da orada olanı bulamaması kaçınılmazdır.³⁷⁰

³⁶⁴ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*, Gül Yurdu Yayınları, İzmir 2012, s. 16.

³⁶⁵ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Beyza Kitapevi, İstanbul 2009, s. 34.

³⁶⁶ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 108.

³⁶⁷ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s. 51.

³⁶⁸ Yurdağül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 72.

³⁶⁹ Selçuk, s. 100.

³⁷⁰ Halis Ayhan, "Çocuklara İbadet Eğitimi", (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İsav Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 284.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, örneklem grubundan elde edilen verilerin istatistiksel işlemlere tabi tutularak belirlenen değişkenler açısından sınanmasına yönelik analizler yapılmıştır. Bölüm; 1) Öğrencilerin kişisel özellikleri 2) Öğrencilerin inanç tutumları ile ilgili bulgular 3) Öğrencilerin ibadet tutumları ile ilgili bulgular 4) Öğrencilerin ahlaki tutumları ile ilgili bulgular 5) Anne babanın çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verme durumu ile ilgili diğer bulgular olmak üzere beş alt başlıktan oluşmaktadır.

2.1. ÖĞRENCİLERİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

Bu kısımda, araştırmaya katılan öğrencilerin; yaş düzeylerine, sınıf düzeylerine, cinsiyetlerine, anne ve babalarının yaş düzeylerine, yerleşim yerlerine, kardeş sayılarına doğum sıralarına, anne ve babalarının eğitim düzeylerine, evde sürekli kalan bir yakınlarının olma durumlarına ve en çok dini bilgi aldıkları kişiye ilişkin dağılımlar, tablolar halinde sunulmuştur.

2.1.1. Öğrencilerin Yaşları

Örneklem grubumuzu oluşturan öğrencilerin yaş düzeylerine göre dağılımları Tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1. Öğrencilerin Yaş Düzeylerine Göre Dağılımları.

Yaş Düzeyi	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
8 Yaş	14	2.8
9 Yaş	159	31.8
10 Yaş	242	48.4
11 Yaş	85	17.0

Tablo 2.1'den anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 2,8'i 8 yaşında, % 31,8'i 9 yaşında, % 48,4'ü 10 yaşında ve % 17'si 11 yaşındadır. Öğrencilerin büyük bölümünün 9 ve 10 yaş düzeyine sahip oldukları görülmektedir (Toplam 401 öğrenci-% 80,2). Araştırmaya katılan sadece 14 öğrenci 8 yaş düzeyindedir. 11 yaşında olan öğrenci sayısı da toplam, 85'tir. Öğrencilerin genel olarak öğrenim için olmaları gereken yaş düzeylerinde oldukları söylenebilir.

2.1.2. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri

Öğrencilerin sınıflara göre dağılımları Tablo 2.2'de verilmiştir.

Tablo 2.2. Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları

Sınıf	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
3. Sınıf	243	48.6
4. Sınıf	257	51.4

Tablo 2.2'den anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 48,6'sı (243) ilkökul 3. sınıfta, % 51,4'ü (257) ise 4. sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin sınıf dağılımlarına bakıldığında, her iki sınıf düzeyinde yaklaşık eşit sayıda öğrencinin olduğu gözlemlenmektedir. Örneklem grubunun yaklaşık yarısı 3., diğer yarısı da 4. sınıfta yer almaktadır.

2.1.3. Öğrencilerin Cinsiyetleri

Tablo 2.3'te öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.3. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Kız	270	54.0
Erkek	230	46.0

Tablo 2.3'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin % 54'ü (270) kız, % 46'sı (230) ise erkektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısını kız öğrencilerinin diğer yarısını da erkek öğrencilerin oluşturduğu görölmektedir.

2.1.4. Öğrencilerin Annelerinin Yaş Dağılımları

Örneklem grubumuzu oluşturan öğrencilerin annelerinin yaş gruplarına göre dağılımları Tablo 2.4'te verilmiştir.

Tablo 2.4. Öğrencilerin Annelerinin Yaş Dağılımları

Annelerinin Yaşı	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
20 – 30 Yaş Aralığı	118	23.6
31 – 40 Yaş Aralığı	271	54.2
41 – 50 Yaş Aralığı	92	18.4
51 ve Üzeri Yaş Aralığı	19	3.8

Tablo 2.4'e göre öğrencilerin annelerinin % 23,6'sı (118) 20-30 yaş aralığında, % 54,2'si (271) 31-40 yaş aralığında, % 18,4'ü (92) 41-50 yaş aralığında ve % 3,8'i (19) 51 yaş ve üzerinde bulunmaktadır. Örneklem grubundaki öğrencilerin annelerinin büyük çoğunluğu (% 54,2'si) 31-40 yaş aralığında bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri ile annelerinin yaş düzeyi arasındaki farklılaşma ortaya konmak amaçlanmaktadır.

2.1.5. Öğrencilerin Babalarının Yaş Dağılımları

Örneklem grubumuzu oluşturan öğrencilerin babalarının yaş gruplarına göre dağılımları Tablo 2.5'te verilmiştir.

Tablo 2.5. Öğrencilerin Babalarının Yaş Dağılımları

Babalarının Yaşı	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
20 – 30 Yaş Aralığı	18	3.6
31 – 40 Yaş Aralığı	261	52.2
41 – 50 Yaş Aralığı	164	32.8
51 ve Üzeri Yaş Aralığı	57	11.4

Tablo 2.5'e göre öğrencilerin babalarının % 3,6'sı (18) 20-30 yaş aralığında, % 52,2'si (261) 31-40 yaş aralığında, % 32,8'i (164) 41-50 yaş aralığında ve % 11,4'ü (57) 51 yaş ve üzerinde bulunmaktadır. Babaların yaş ortalaması annelere göre daha yüksek olmakla birlikte babaların da büyük çoğunluğu (% 52,2'si) 31-40 yaş grubunu oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri ile babalarının yaş düzeyi arasındaki farklılaşma ortaya konmak amaçlanmaktadır.

2.1.6. Öğrencilerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları

Tablo 2.6'da öğrencilerin yerleşim yerlerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.6. Öğrencilerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları

Yaşanılan Yerleşim Yeri	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Şehir	350	70.0
Köy	150	30.0

Tablo 2.6'da görüldüğü gibi örneklem grubundaki öğrencilerin % 70'i (350) şehirde, % 30'u (150) köyde yaşamaktadır. Örneklem grubunun büyük çoğunluğu şehirde yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Bunun temel sebebi, araştırmamızın evrenini oluşturan okulların 6'sının şehirde, 4'nün ise köyde bulunmasıdır.

Yerleşim yeri özellikleri, öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında önemli bir faktördür. Burada, yerleşim yeri özellikleri ile öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri arasında herhangi bir farklılık olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir.

2.1.7. Öğrencilerin Kardeş Sayıları

Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin kardeş sayılarına göre dağılımları Tablo 2.7’de verilmiştir.

Tablo 2.7. Öğrencilerin Kardeş Sayılarına Göre Dağılımları

Kardeş Sayısı	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Yalnız	5	1.0
1	53	10.6
2	63	12.6
3	86	17.2
4	76	15.2
5	61	12.2
6	44	8.8
7	48	9.6
8	18	3.6
9 ve Üzeri	46	9.2

Örneklem Grubunun % 1’i (5) ailenin tek çocuğu, % 10,6’sı (53) 1 kardeşe, % 12,6’sı (63) 2 kardeşe, % 17,2’si (86) 3 kardeşe, % 15,2’si (76) 4 kardeşe, % 12,2’si (61) 5 kardeşe, % 8,8’i (44) 6 kardeşe, % 9,6’sı (48) 7 kardeşe, % 3,6’sı (18) 8 kardeşe ve % 9,2’si (46) 9 ve üzeri kardeşe sahiptir. Araştırmaya tabi tutulan öğrencilerin büyük bölümü (%75,8’i) ikiden fazla kardeşe sahiptir. Çocukların kardeş sayısının fazla

olmasının temel sebebi Şırnak ilinin doğurganlık oranının fazla olmasıdır. Köyde yaşayan çocukların kardeş sayısı şehirdekilere göre daha fazladır. Kardeş sayısının fazla olması çalışmamız açısından önemlidir. Zira çocuğun etkilendiği sosyal çevrenin bir kısmını kardeşleri oluşturmaktadır.

2.1.8. Öğrencilerin Doğum Sıralarına Göre Dağılımları

Araştırma grubundaki öğrencilerin doğum sıralarına göre dağılımları Tablo 2.8'de verilmiştir.

Tablo 2.8. Öğrencilerin Doğum Sıralarına Göre Dağılımları

Doğum Sıralamaları	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
1	116	23.2
2	108	21.6
3	77	15.4
4	62	12.4
5	42	8.4
6	33	6.6
7	26	5.2
8	13	2.6
9	11	2.2
10 ve Üzeri	12	2.4

Tablo 2.8'den anlaşılacağı üzere öğrencilerin % 23,2'si (116) ailenin ilk çocuğu, % 21,6'sı (108) ikinci çocuğu, % 15,4'ü (77) üçüncü çocuğu, % 12,4'ü (62) dördüncü çocuğu, % 8,4'ü (42) beşinci çocuğu, % 6,6'sı (33) altıncı çocuğu, % 5,2'si (26) yedinci çocuğu, % 2,6'sı (13) sekizinci çocuğu, % 2,2'si (11) dokuzuncu çocuğu ve % 2,4'ü (12) 10 ve üzerini oluşturmaktadır. Öğrencilerin büyük bir bölümü (% 44,8'i) evin en büyüğü ya da ikinci büyük çocuğudur.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri ile doğum sıralamaları arasındaki farklılaşma ortaya konmak amaçlanmaktadır. Evin büyüğü konumunda bulunan çocuklar kardeşleri üzerinde önemli etki bırakabilmektedir.

2.1.9. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeyi

Örneklem grubundaki öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre dağılımları Tablo 2.9’da verilmiştir.

Tablo 2.9. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Annelerin Eğitim Düzeyi	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Okuma – yazma bilmiyor.	237	47.4
İlkokul mezunu	137	27.4
Ortaokul mezunu	60	12.0
Lise mezunu	41	8.2
Üniversite mezunu	25	5.0

Örneklem grubundaki öğrencilerin annelerinin % 47,4’ü (237) okuma-yazma bilmediği, % 27,4’nün (137) ilkokul mezunu, % 12’sinin (60) ortaokul mezunu, % 8,2’sinin (41) lise mezunu ve % 5’inin (25) üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Annenin eğitim düzeyi, çocuğuna verdiği dini ve ahlaki eğitimin mahiyetini belirleyen faktörlerden biridir.

2.1.10. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeyi

Örneklem grubundaki öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre dağılımları Tablo 2.10’da verilmiştir.

Tablo 2.10. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Babaların Eğitim Düzeyi	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Okuma – yazma bilmiyor.	77	15.4
İlkokul mezunu	159	31.8
Ortaokul mezunu	74	14.8
Lise mezunu	90	18.0
Üniversite mezunu	100	20.0

Örneklem grubundaki öğrencilerin babalarının % 15,4'ünün (77) okuma-yazma bilmediği, % 31,8'inin (159) ilkokul mezunu, % 14,8'inin (74) ortaokul mezunu, % 18'inin (90) lise mezunu ve % 20'sinin (100) üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Tablo 2.9 ve 2.10 birlikte değerlendirildiğinde annelerin eğitim seviyesinin babaların eğitim seviyesinden daha düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin doğusunda bulunan Şırnak'ta, kadınların okuma yazma oranının çok düşük olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında babanın eğitim düzeyi ile öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri arasındaki farklılaşma tespit edilmek istenmektedir.

2.1.11. Öğrencilerin Evde Bir Yakının Kalmasına Göre Dağılımları

Tablo 2.11'de öğrencilerin evde bir yakınlarının kalmalarına göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.11. Öğrencilerin Evde Bir Yakının Kalmasına Göre Dağılımları

Evde Bir Yakının Olup Olmadığı	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Var	173	34.6
Yok	327	65.4

Tablo 2.11’de görüldüğü gibi örneklem grubundaki öğrencilerin % 34,62’sinin (173) bir yakınıyla aynı evde kaldığı, % 65,4’nün (327) ise çekirdek aile olduğu yani evde anne baba ve kardeşleri dışında kimsenin kalmadığı gözlenmiştir. Örneklem grubundaki öğrenci ailelerinin önemli bir kısmı (% 34,62’si) geniş aile şeklinde yaşamaktadır.

Araştırma kapsamında, ailede dede, nine, amca, hala gibi yakınların yaşaması ile öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeyleri arasındaki farklılaşma ortaya konmak amaçlanmaktadır. Zira çocuğun din eğitimiyle ilgilenen sosyal çevrenin bir bölümü, aile büyüklerinden oluşmaktadır.

2.1.12. Öğrencilerin En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları

Tablo 2.12’de öğrencilerin en çok dini bilgi aldıkları kişiyeye göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.12. Öğrencilerin En çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiyeye Göre Dağılımları

Dini Bilgilerin Öğrenildiği Kişi	Frekans (n=500)	Yüzde (%)
Anne	209	41.8
Baba	116	23.2
Dede	13	2.6
Nine	23	4.6
İmam	92	18.4
Öğretmen	47	9.4

Tablo 2.12’de görüldüğü üzere örneklem grubunun % 41,8’i (209) dini bilgilerini en çok annesinden, % 23,2’si (116) babasından, % 18,4’ü (92) imamdan, % 9,4’ü (47) öğretmenden, % 4,6’sı (23) ninesinden, % 2,6’sı (13) dedesinden almaktadır. Anne ve babanın oranı (% 65) nerdeyse diğerlerini ikiye katlamaktadır. Bu durum bile

anne babanın çocuk üzerindeki etkisini açıklamaya yetecek kadar bulguyu ortaya koymaktadır. Ancak çocuğun din eğitiyle ilgilenen tek kurum aile değildir.

2.1.13. Öğrencilerin Yerleşim Yerine Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiye Göre Dağılımları

Tablo 2.13'te öğrencilerin yerleşim yerine göre en çok dini bilgi aldıkları kişiye göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.13. Öğrencilerin Yerleşim Yerine Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiye Göre Dağılımları

Yerleşim Yeri	Dini Bilgilerin Alındığı Kişiler						Toplam
	Anne	Baba	Dede	Nine	İmam	Öğretmen	
Şehir	166	86	9	18	45	26	350
Köy	43	30	4	5	47	21	150
Toplam	209	116	13	23	92	47	500

Tablo 2.13'ten anlaşıldığı gibi köyde yaşayan öğrencilerin çoğu, dini bilgilerini en çok imamdan almaktadır. İmamdan sonra dini bilgilerini en çok sırayla anne, baba ve öğretmenden almaktadırlar. Yerleşim yeri özellikleri öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerini etkileyen faktörlerden biridir. Köyde yaşayan aileler şehirdekilere oranla çocuğunu daha çok camiye yönlendirmekte, ayrıca çocuk köyde hergün dini sembollerle karşılaşabilmektedir.

2.1.14. Öğrencilerin Sınıflara Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiye Göre Dağılımları

Tablo 2.14'te öğrencilerin sınıflara göre en çok dini bilgi aldıkları kişiye göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 2.14. Öğrencilerin Sınıflara Göre En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişiye Göre Dağılımları

Okuduğu Sınıf	Dini Bilgilerin Alındığı Kişiler						Toplam
	Anne	Baba	Dede	Nine	İmam	Öğretmen	
3. Sınıf	96	64	8	10	56	9	243
4. Sınıf	113	52	5	13	36	38	257
Toplam	209	116	13	23	92	47	500

Tablo 2.14'te belirtildiği üzere 3.sınıftaki öğrenciler, dini bilgilerini sırayla en çok anne, baba ve imamdan almaktadır. 4.sınıftaki öğrenciler ise sırayla anne, baba ve öğretmenden almaktadır. Bu durum, 4.sınıfta okutulan DİKAB dersleriyle ilişkilendirilebilir. Çünkü 4. sınıftan itibaren okutulan DİKAB dersleri öğrencilerin din eğitiminde önemli bir etkiye sahiptir. 3. sınıfta okuyan öğrencilerin bir kısmının dini bilgilerini en çok öğretmenden almaları ise bazı sınıf öğretmenlerinin derslerinde din eğitimine yer verdiğini göstermektedir.

2.2. ÖĞRENCİLERİN İNANÇ TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR

Bu kısımda, öğrencilerin yaşları, eğitim düzeyleri, cinsiyetleri, anne ve babalarının yaş dağılımları, yerleşim yerleri, anne ve babalarının eğitim düzeyi, evde bir yakınlarının kalma durumları ve en çok dini bilgi aldıkları kişi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasındaki farklılaşma ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

2.2.1. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma

Öğrenci yaşı ile inanç tutum düzeyi arasındaki farklılaşma Tek Yönlü ANOVA Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.15. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Fark

Çocuğun Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
8 Yaş	14	1.19	0.31	1.528	0.206
9 Yaş	159	1.34	0.38		
10 Yaş	242	1.29	0.33		
11 Yaş	85	1.26	0.32		

P < 0.05

Tablo 2.15'te görüldüğü üzere, örneklem grubundaki öğrencilerin inanç tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Bu durum, öğrencilerin aynı zihinsel gelişim döneminde bulunmaları ve yaş dağılımlarının birbirine yakın olmasıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü örneklem grubundaki öğrencilerin tamamı Piaget'in somut işlemler döneminde bulunmaktadır. Piaget'e göre aynı gelişim döneminde bulunan çocukların düşünme biçimleri benzer özellikler taşımaktadır.³⁷¹

2.2.2. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.16'da verilmiştir.

Tablo 2.16. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark

Okuduğu Sınıf	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
4. Sınıf	257	1.29	0.34	0.648	0.518
3. Sınıf	243	1.31	0.36		

P < 0.05

³⁷¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 39.

Tablo 2.16’da görüldüğü üzere öğrencilerin inanç tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. İnanç tutum düzeyleri sınıf seviyelerine göre, birbirine çok yakındır. Yaş dağılımında olduğu gibi sınıf dağılımında da düşünme biçimleri benzerlik göstermektedir. Öğrenme ürünü davranışlar, sınıf seviyesinde daha çok farklılık gösterir. İnanç konusu ise öğrenme ürünü olmaktan çok, zihinsel düşünme becerisi gerektiren bir alandır. Piaget’e göre, 3.sınıftaki çocukların sadece % 13’ü soyut işlemler dönemine girmekte, 4. Sınıftaki çocukların yaklaşık olarak % 50’si soyut düşünebilmektedir. Çocuklar arasında bireysel farklılıklar vardır. Bazıları erken yaşlarda soyut düşünebildiği halde, kimisi de yetişkinlikte bile bazı soyut düşünme becerilerini kazanamamaktadır.³⁷²

2.2.3. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.17’de verilmiştir.

Tablo 2.17. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Erkek	230	1.29	0.34	0.418	0.676
Kız	270	1.30	0.35		

P < 0.05

Tablo 2.17’de görüldüğü üzere, öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Abanoz da 6-12 yaş çocukların inanç gelişimlerinde cinsiyetin etkili bir faktör olmadığını tespit etmiştir.³⁷³

³⁷² Erden-Akman, s.69.

³⁷³ Abanoz, s. 45.

2.2.4. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile anne yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.18’de verilmiştir.

Tablo 2.18. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark

Anne Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	118	1.30	0.40	0.759	0.518
31-40	271	1.29	0.33		
41-50	92	1.33	0.33		
51 ve Üzeri	19	1.19	0.40		

$P < 0.05$

Tablo 2.18’de görüldüğü gibi, öğrencilerin inanç tutum düzeyi ile anne yaşı arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Buna göre, öğrencilerin inanç tutumlarının oluşmasında anne yaş düzeyinin önemli bir faktör olmadığı söylenebilir.

2.2.5. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile baba yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.19’da verilmiştir.

Tablo 2.19. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark

Baba Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	18	1.28	0.38	0.644	0.587
31-40	261	1.28	0.35		
41-50	164	1.33	0.35		
51 ve Üzeri	57	1.30	0.32		

$P < 0.05$

Tablo 2.19’da görüldüğü gibi, öğrencilerin inanç tutum düzeyi ile baba yaşı arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Baba yaş düzeyine göre öğrencilerin inanç tutum ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Bu durumda, öğrencilerin inanç tutumlarının oluşmasında baba yaş düzeyinin önemli bir faktör olmadığı söylenebilir.

2.2.6. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile yerleşim yerleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.20’de verilmiştir.

Tablo 2.20. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark

Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Şehir	350	1.29	0.34	0.494	0.621
Köy	150	1.31	0.37		

$P < 0.05$

Tablo 2.20’de görüldüğü gibi, öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile yaşadıkları yerleşim yeri özellikleri arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin yerleşim yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. İnanç tutum düzeyinin yerleşim yeri özelliklerine göre farklılaşmaması normal bir durumdur. Daha önce söylendiği gibi inanç gelişimi, öğrenme ürünü olmaktan ziyade zihinsel olgunlaşmaya dayalı bir durumdur. Piaget, dünyanın neresinde olursa olsun tüm çocukların zihinsel gelişim aşamalarını sırasıyla geçirmesi gerektiğine inanmaktadır.³⁷⁴

³⁷⁴ Semenoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 39.

2.2.7. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile kardeş sayıları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.21’de verilmiştir.

Tablo 2.21. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark

Kardeş Sayısı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Yalnız	5	1.17	0.20	0.533	0.851
1	53	1.25	0.38		
2	63	1.31	0.35		
3	86	1.26	0.32		
4	76	1.31	0.37		
5	61	1.29	0.34		
6	44	1.28	0.30		
7	48	1.34	0.38		
8	18	1.32	0.26		
9	46	1.35	0.39		

$P < 0.05$

Tablo 2.21’de görüldüğü gibi, kardeş sayısı ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. En düşük inanç tutum düzeyi ailenin tek çocuğu olan öğrencilerde gözlenmiştir. Fakat aradaki fark anlamlı çıkmamıştır. Bu durumda, kardeş sayısının, öğrencilerin inanç tutum düzeylerini etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

2.2.8. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.22’de verilmiştir.

Tablo 2.22. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.

Doğum Sıralaması	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
1	116	1.26	0.33	0.415	0.927
2	108	1.33	0.36		
3	77	1.28	0.36		
4	62	1.33	0.35		
5	42	1.30	0.33		
6	33	1.30	0.34		
7	26	1.28	0.30		
8	13	1.30	0.35		
9	11	1.32	0.33		
10	12	1.37	0.49		

$P < 0.05$

Tablo 2.22’de görüldüğü üzere, öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Doğum sıralamalarına göre, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin birbirine çok yakın olduğu gözlenmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin doğum sıralamasına göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Esasında kardeş sıralamasının, çocuğun inanç tutum düzeyi üzerinde etkili olması beklenemez. Önemli olan çocuğun aile sıralaması değil, aile ortamının dini atmosferidir.

2.2.9. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile annelerinin eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.23'te verilmiştir.

Tablo 2.23. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark

Annenin Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	237	1.32	0.36	0.649	0.628
İlkokul	137	1.28	0.34		
Ortaokul	60	1.27	0.27		
Lise	41	1.28	0.37		
Üniversite	25	1.25	0.38		

$P < 0.05$

Tablo 2.23'te görüldüğü üzere, öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile annenin eğitim düzeyi arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin, annelerinin eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Üniversite mezunu olan annelerin çocukları en düşük inanç tutum düzeyine sahiptir. Okuma-yazma bilmeyen annelerin çocukları ise en yüksek inanç tutum düzeyine sahiptir.

2.2.10. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile babalarının eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.24'te verilmiştir.

Tablo 2.24. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark

Babanın Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	77	1.36	0.42	0.846	0.497
İlkokul	159	1.30	0.34		
Ortaokul	74	1.31	0.33		
Lise	90	1.28	0.34		
Üniversite	100	1.26	0.33		

P < 0.05

Tablo 2.24'te görüldüğü gibi, babanın eğitim seviyesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin, babalarının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Üniversite mezunu olan babaların çocukları en düşük inanç tutum düzeyine sahiptir. Okuma-yazma bilmeyen babaların çocukları ise en yüksek inanç tutum düzeyine sahiptir.

2.2.11. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile evde bir yakınlarının yaşamaları arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.25'te verilmiştir.

Tablo 2.25. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Fark

Evde Bir Yakının Olup Olmadığı	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Var	173	1.33	0.40	1.290	0.198
Yok	327	1.28	0.32		

P < 0.05

Tablo 2.25'te görüldüğü üzere, evde bir yakının kalmasıyla öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin evde bir yakınlarının kalmalarına göre farklılaşmadığını göstermektedir. Ancak evde bir yakını olan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri diğerlerine göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

2.2.12. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile en çok dini bilgi aldıkları kişi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.26'da verilmiştir.

Tablo 2.26. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark

En Çok Dini Bilgi Aldığı Kişi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Anne	209	1.28	0.33	0.368	0.870
Baba	116	1.28	0.34		
Dede	13	1.36	0.42		
Nine	23	1.27	0.31		
İmam	92	1.33	0.39		
Öğretmen	47	1.32	0.38		

$P < 0.05$

Tablo 2.26'de görüldüğü gibi, en çok dini bilgi alınan kişi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dini bilgilerini en çok anne ya da babasından alan öğrencilerin inanç tutum düzeyleri eşit çıkmıştır. En çok imam ve öğretmenden bilgi alan çocukların inanç tutum düzeyleri birbirine çok yakın bulunmuştur. En yüksek inanç tutum düzeyi, bilgilerini dedelerinden alan öğrencilerde tespit edilmiştir. En düşük tutum düzeyi ise, dini bilgilerini

ninelerinden alan öğrencilerde görülmüştür. Bu sonuç, dini bilgi aldığı kişinin öğrencinin inanç tutumlarında etkili bir faktör olmadığını göstermez. Çünkü burada öğrencilerin inanç tutum düzeyleri sadece anne, baba, dede, nine, imam ve öğretmen değişkenlerine göre değerlendirilmiştir. Bu kişiler, çocuğun din eğitimiyle ilgilenen güvenilir kaynaklardır.

2.2.13. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.27. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std. Sp.	1.	2.
1. Çocuğun İnanç Tutumu	1.30	0.35	1	
2. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1,41	0.35	0.517**	1

** Pearson Korelasyonu $p < 0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.27’de görüldüğü üzere, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında ($p < 0.01$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0.517$). Bu sonuç, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri, annelerinin verdikleri dini ve ahlaki eğitimin mahiyetine göre değişmektedir. Gümüş, annenin 7-12 yaş çocukların inanç gelişiminde en etkili faktör olduğunu tespit etmiştir.³⁷⁵

³⁷⁵ Gümüş, s. 154.

2.2.14. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.28. Öğrencilerin İnanç Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std. Sp.	1.	2.
1. Çocuğun İnanç Tutumu	1.30	0.35	1	
2. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1.73	0.39	0.435**	1

** Pearson Korelasyonu $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.28’de görüldüğü gibi babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında ($p < 0.01$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0.517$). Bu sonuç, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin inanç tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri babanın, çocuğunun dini ve ahlaki eğitimiyle ilgilenmesine göre değişmektedir.

Öğrencilerin inanç tutumları ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, inanç tutum düzeylerinde en etkili faktör, anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesidir. Yapılan benzer çalışmalarda da aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Türküz, okul öncesi dönemde,³⁷⁶ Acar da ilkökul çocuklarının inanç gelişiminde en etkili faktörün aile olduğunu tespit etmiştir.³⁷⁷

2.3. ÖĞRENCİLERİN İBADET TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR

Bu kısımda, öğrencilerin yaşları, eğitim düzeyleri, cinsiyetleri, anne ve babalarının yaş dağılımları, yerleşim yerleri, anne ve babalarının eğitim düzeyi, evde bir

³⁷⁶ Türküz, s. 159.

³⁷⁷ Acar, s. 91.

yakınlarının kalma durumları ve en çok dini bilgi aldıkları kişi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasındaki farklılaşma ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

2.3.1. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeleri Arasındaki Farklılaşma

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile yaş düzeyleri arasındaki farklılaşma Tek Yönlü ANOVA Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.29. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeleri Arasındaki Fark

Çocuğun Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
8	14	1.28	0.19	4.064	0.007
9	159	1.40	0.36		
10	242	1.43	0.33		
11	85	1.30	0.23		

$P < 0.05$

Tablo 2.29’da görüldüğü üzere, örneklem grubundaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu durum, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinde yaşın etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Farkın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 2.30’da gösterilmiştir.

Tablo 2.30. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Öğrencinin Yaşı (I)	Öğrencinin Yaşı (J)	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
8	9	-0.11	0.09	0.589
	10	-0.14	0.08	0.346
	11	-0.15	0.09	0.998
9	8	0.11	0.09	0.589
	10	-0.03	0.03	0.731
	11	0.09	0.04	0.109
10	8	0.14	0.08	0.346
	9	0.03	0.03	0.731
	11	0.13*	0.04	0.007
11	8	0.01	0.09	0.998
	9	-0.09	0.04	0.109
	10	-0.13*	0.04	0.007

Tablo 2.30'da görüldüğü üzere normal öğrenim yaşında olan 10 yaşındaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri 11 yaşındaki öğrencilerden önemli oranda yüksektir.

2.3.2. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.31'de verilmiştir.

Tablo 2.31. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark.

Okuduğu Sınıf	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
4. Sınıf	257	1.41	0.29	1.458	0.001
3. Sınıf	243	1.37	0.35		

P < 0.05

Tablo 2.31’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile sınıf seviyeleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. 4. sınıftaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri 3. sınıftakilere göre daha yüksek tespit edilmiştir. Bu sonuç, eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin de arttığını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, aldıkları eğitimin miktarına göre farklılaşmaktadır.

2.3.3. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.32’de verilmiştir.

Tablo 2.32. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark.

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Erkek	230	1.40	0.34	0.404	0.686
Kız	270	1.39	0.31		

P < 0.05

Tablo 2.32’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Cinsiyetlerine göre ibadet tutum düzeyleri birbirine çok yakındır. Bu durumda, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinde, cinsiyetin etkili bir faktör olmadığı söylenebilir.

2.3.4. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile anne yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.33'te verilmiştir.

Tablo 2.33. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark.

Anne Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	118	1.35	0.40	1.794	0.147
31-40	271	1.41	0.30		
41-50	92	1.37	0.25		
51 ve üzeri	19	1.50	0.37		

$P < 0.05$

Tablo 2.33'de görüldüğü gibi, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile anne yaşı arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. En düşük ortalama 20-30 yaş düzeyindeki annelerin çocuklarında, en yüksek ortalama ise 51 ve üzerindeki annelerin çocuklarında tespit edilmiştir. Ancak aradaki fark anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır. Çocuğun ibadetlere ilgi duymasını sağlayan faktör anne yaşı değil, annenin ibadetleri yerine getirme durumudur.

2.3.5. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile baba yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.34'te verilmiştir.

Tablo 2.34. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark.

Baba Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	18	1.39	0.31	0.327	0.806
31-40	261	1.38	0.35		
41-50	164	1.39	0.29		
51 ve üzeri	57	1.43	0.31		

$P < 0.05$

Tablo 2.34’te görüldüğü gibi, öğrencilerin ibadet tutum düzeyi ile baba yaşı arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin baba yaşına göre farklılaşmadığını göstermektedir. En yüksek ibadet tutum düzeyi 51 yaş ve üzeri olan babaların çocuklarında ortaya çıkmıştır. İnanç tutum düzeylerinde olduğu gibi ibadet tutum düzeyleri ile baba yaşı arasındaki farklılaşma birbirine çok yakındır. Anne baba yaşı ile çocuğun ibadet tutum düzeyleri arasındaki farklılaşma benzerlik göstermektedir. Anne ve baba hangi yaşta olursa olsun çocuğun eğitimiyle ilgilendiği oranda çocuk üzerinde etki bırakabilmektedir.

2.3.6. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile yerleşim yerleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.35’te verilmiştir.

Tablo 2.35. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark.

Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Şehir	350	1.36	0.32	3.734	0.000
Köy	150	1.47	0.33		

$P < 0.05$

Tablo 2.35’te görüldüğü gibi, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile yaşadıkları yerleşim yeri özellikleri arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin yerleşim yerine göre farklılaştığını göstermektedir. Köyde yaşayan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, şehirdekilere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Köyde yaşayan çocuklar, dini motiflerle daha çok karşılaşmakta, ibadetlere daha çok ilgi göstermektedir. Şehirde yaşayan çocuklar ise sosyal çevrelerinden dolayı dini ritüellere yeterince ilgi gösterememektedir.

2.3.7. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile kardeş sayıları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.36'da verilmiştir.

Tablo 2.36. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark.

Kardeş Sayısı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Yalnız	5	1.44	0.45	1.069	0.385
1	53	1.47	0.45		
2	63	1.39	0.31		
3	86	1.35	0.31		
4	76	1.45	0.33		
5	61	1.34	0.29		
6	44	1.38	0.28		
7	48	1.37	0.28		
8	18	1.33	0.24		
9	46	1.40	0.33		

P < 0.05

Tablo 2.36'da görüldüğü gibi, kardeş sayısı ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kardeş sayısına göre öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri birbirine yakındır. Evin tek çocuğu olan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri düşük bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin kardeş sayılarına göre farklılaşmadığını göstermektedir.

2.3.8. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.37’de verilmiştir.

Tablo 2.37. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.

Doğum Sıralaması	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
1	116	1.39	0.32	2.063	0.231
2	108	1.46	0.39		
3	77	1.44	0.33		
4	62	1.36	0.28		
5	42	1.29	0.20		
6	33	1.31	0.24		
7	26	1.33	0.31		
8	13	1.47	0.33		
9	11	1.26	0.17		
10	12	1.53	0.41		

P < 0.05

Tablo 2.37’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Doğum sıralamalarına göre öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri birbirine çok yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin doğum sıralamalarına göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır.

2.3.9. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile annelerinin eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.38’de verilmiştir.

Tablo 2.38. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark

Annelerin Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazmabilmiyor.	237	1.36	0.30	1.939	0.103
İlkokul	137	1.40	0.36		
Ortaokul	60	1.39	0.33		
Lise	41	1.43	0.27		
Üniversite	25	1.54	0.38		

P < 0.05

Tablo 2.38’de görüldüğü üzere, annenin eğitim düzeyi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin inanç tutum düzeylerinin, annelerinin eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Ancak anneleri üniversite mezunu olan öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin diğerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bize öğrenim düzeyi yüksek olan annelerin, çocuğun din eğitimiyle daha çok ilgilendiklerini göstermektedir. Abanoz da annenin eğitim seviyesiyle çocuğun ibadet gelişimi arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.³⁷⁸

³⁷⁸ Abanoz, s. 66.

2.3.10. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile babalarının eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.39'da verilmiştir.

Tablo 2.39. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark

Babanın Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	77	1.41	0.41	0.163	0.957
İlkokul	159	1.38	0.30		
Ortaokul	74	1.37	0.28		
Lise	90	1.40	0.29		
Üniversite	100	1.41	0.34		

P < 0.05

Tablo 2.39'da görüldüğü gibi, babanın eğitim seviyesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin, babalarının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Oluğ tarafından yapılan çalışmada da babanın eğitim düzeyi ile çocukların dini davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.³⁷⁹

2.3.11. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile evde bir yakınlarının yaşamaları arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.40'ta verilmiştir.

³⁷⁹ Oluğ, s. 57.

Tablo 2.40. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Fark.

Evde Bir Yakının	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Var	173	1.39	0.34	0.089	0.929
Yok	327	1.40	0.31		

P < 0.05

Tablo 2.40'ta görüldüğü üzere, evde bir yakının kalmasıyla öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Evde bir yakının olup olmamasına göre, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri birbirine çok yakın tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin ibadet tutum düzeylerinin evde bir yakınlarının kalmalarına göre farklılaşmadığını göstermektedir.

2.3.12. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile en çok dini bilgi aldıkları kişi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.41'de verilmiştir.

Tablo 2.41. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark.

Dini Bilgi Aldığı Kişi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Anne	209	1.41	0.31	2.150	0.058
Baba	116	1.32	0.28		
Dede	13	1.40	0.35		
Nine	23	1.32	0.24		
İmam	92	1.45	0.35		
Öğretmen	47	1.42	0.42		

P < 0.05

Tablo 2.41’de görüldüğü gibi, en çok dini bilgi alınan kişi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. En yüksek ibadet tutum düzeyi, dini bilgilerini imam ve öğretmenden alan öğrencilerde tespit edilmiştir. Bu durum, bilgilerin asıl kaynağından alınmasının önemi açısından önemlidir. Ancak öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri en çok dini bilgi aldıkları kişiye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

2.3.13. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.42. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std. Sp.	1.	2.
1. Çocuğun İbadet Tutumu	1.39	0.32	1	
2. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1.41	0.35	0.557**	1

** Pearson Korelasyonu $p<0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.42’de görüldüğü üzere, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında ($p<0.01$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.517$). Bu sonuç, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, annenin, çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumuna göre değişmektedir.

2.3.14. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.43. Öğrencilerin İbadet Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std.Sp.	1.	2.
1. Çocuğun İbadet Tutumu	1.39	0.32	1	
2. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1.73	0.39	0.449**	1

** Pearson Korelasyonu $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.43'te görüldüğü gibi babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında ($p < 0.01$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0.517$). Bu sonuç, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Babanın, dini vecibeleri yerine getirmesi, çocuğun ibadetlere karşı ilgi duymasına, ibadetlerle ilgili olumlu tutum geliştirmesine vesile olmaktadır.

Öğrencilerin ibadet tutumları ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, ibadet tutum düzeylerinde en etkili faktör, anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesidir. Yapılan benzer çalışmalarda da aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Ünal, anne babanın ibadet etmesiyle çocuğun ibadet etmesi arasında,³⁸⁰ Şimşek de anne babanın ibadetleri yerine getirmesi ile çocukların ibadetler hakkında bilgi sahibi olmaları arasında anlamlı düzeyde ilişki tespit etmiştir.³⁸¹

³⁸⁰ Ünal s. 71.

³⁸¹ Şimşek, *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*, s. 55-56.

2.4. ÖĞRENCİLERİN AHLAKİ TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR

Bu kısımda, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile ilgili bulgular ele alınacaktır. Ayrıca anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

2.4.1. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma

Öğrenci yaşı ile ahlaki tutum düzeyi arasındaki farklılaşma Tek Yönlü ANOVA Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.44. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yaş Düzeyleri Arasındaki Fark.

Yaş	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
8	14	2.08	0.99	4.525	0.004
9	159	2.46	0.74		
10	242	2.64	0.68		
11	85	2.43	0.77		

$P < 0.05$

Tablo 2.44'te görüldüğü üzere, örneklem grubundaki öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu durum, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinde yaşın etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Farkın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 2.45'te gösterilmiştir.

Tablo 2.45. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Öğrencinin Yaşı (I)	Öğrencinin Yaşı (J)	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
8	9	-0.37	0.20	0.255
	10	-0.55*	0.20	0.031
	11	-0.34	0.21	0.363
9	8	0.37	0.20	0.255
	10	-0.17	0.07	0.081
	11	0.03	0.09	0.989
10	8	0.55*	0.20	0.031
	9	0.17	0.07	0.081
	11	0.20	0.09	0.106
11	8	0.34	0.21	0.363
	9	-0.03	0.09	0.989
	10	-0.20	0.09	0.109

Tablo 2.45'te görüldüğü üzere normal öğrenim yaşında olan 10 yaşındaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri 8 yaşındaki öğrencilerden önemli oranda yüksektir. Çocuğun yaşı ilerledikçe ahlaki tutum düzeyleri de yükselmektedir. Zaman içinde ahlaki normların değerini anlayan çocuk, normlara uymakla yetinmez, aynı şekilde onları benimsemektedir. Böylece ilk başlarda kural olduğu için ahlaki davranışları yerine getiren çocuk, zamanla onları bir değer sistemi haline getirir. Bu sonuç,

öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin yaş düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir

2.4.2. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.46'da verilmiştir.

Tablo 2.46. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki Fark.

Okuduğu Sınıf	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
4. Sınıf	257	2.64	0.68	3.486	0.001
3. Sınıf	243	2.41	0.77		

$P < 0.05$

Tablo 2.46'da görüldüğü üzere, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyi sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 4. sınıftaki öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, 3.sınıftakilere göre daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, öğrenci eğitim seviyesi yükseldikçe ahlaki tutum düzeyinin de anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Ahlaki tutumlar eğitimle kazanılır. Sınıf ortamında ahlaki kurallara uymayı öğrenen çocuk, eğitim basamaklarını aşarken aynı zamanda ahlaki değerleri de kazanmaktadır.

2.4.3. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.47'de verilmiştir.

Tablo 2.47. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Erkek	230	2.52	0.75	0.221	0.825
Kız	270	2.54	0.72		

P < 0.05

Tablo 2.47’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile cinsiyetleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Ortalamalar birbirine çok yakındır. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin kız ya da erkek olmalarına göre farklılaşmadığını göstermektedir. Öğrencilerin cinsiyetleri ile ahlaki tutum düzeyleri arasındaki anlamlılık düzeyi, inanç ve ibadet tutum değerleriyle örtüşmektedir. Bu durumda çocuğu yüksek inanç, ibadet ya da ahlaki tutum düzeyine sahip kılan faktör, cinsiyetinden ziyade, aldığı dini ve ahlaki eğitimidir. Çapan da çocuğun cinsiyeti ile ahlaki yargıları arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.³⁸²

2.4.4. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile anne yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.48’de verilmiştir.

Tablo 2.48. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Anne Yaşı Arasındaki Fark.

Annenin Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	118	2.40	0.82	1.859	0.136
31-40	271	2.55	0.68		
41-50	92	2.61	0.78		
51 ve Üzeri	19	2.63	0.66		

P < 0.05

³⁸² Çapan, s. 101.

Tablo 2.48’de görüldüğü gibi, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyi ile anne yaşı arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin annenin genç ya da yaşlı olmasına göre farklılaşmadığını göstermektedir. Çocuğun ahlaki tutumlarını etkileyen faktör, anne yaşından ziyade, annenin sergilediği ahlaki tutum ve davranışlardır.

2.4.5. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile baba yaşı arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.49’da verilmiştir.

Tablo 2.49. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Baba Yaşı Arasındaki Fark.

Babanın Yaşı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
20-30	18	2.34	0.81	0.532	0.661
31-40	261	2.52	0.74		
41-50	164	2.55	0.69		
51 ve Üzeri	57	2.58	0.79		

$P < 0.05$

Tablo 2.49’da görüldüğü gibi, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile baba yaşı arasında ($P < 0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Babanın yaş düzeyi arttıkça öğrencilerin ahlaki tutum düzeyi de artmakla beraber aradaki fark anlamlı seviyede bulunmamıştır. Bu durumda, baba yaşının öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerini etkileyen önemli bir faktör olmadığı söylenebilir. Baba hangi yaş düzeyinde olursa olsun çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verdiği ölçüde çocuğun ahlaki tutumlarını etkileyebilmektedir.

2.4.6. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile yerleşim yerleri arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.50’de verilmiştir.

Tablo 2.50. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Yerleşim Yerleri Arasındaki Fark.

Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Şehir	350	2.50	0.76	1.573	0.117
Köy	150	2.60	0.65		

P < 0.05

Tablo 2.50’de görüldüğü gibi, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile yaşadıkları yerleşim yeri özellikleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin yerleşim yeri özelliklerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Ancak köydeki öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Şehirde yaşayan çocuklar, köyde yaşayanlarla kıyaslandığında daha çok olumsuz uyarıcıyla karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin şehirde yaşayan çocuklar, kitle iletişim araçlarının olumsuz etkilerine maruz kalabilmekte, zamanının büyük bir kısmını kitle iletişim araçlarıyla geçirebilmektedir. Köyde yaşayan çocuklar ise vakitlerinin çoğunu aile bireyleri ile geçirmekte, böylece ahlaki davranışları aile bireylerinden öğrenmektedir.

2.4.7. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile kardeş sayıları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.51’de verilmiştir.

Tablo 2.51. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Kardeş Sayıları Arasındaki Fark.

Kardeş Sayısı	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Yalnız	5	2.60	0.72	1.240	0.268
1	53	2.60	0.73		
2	63	2.40	0.71		
3	86	2.59	0.72		
4	76	2.55	0.83		
5	61	2.39	0.75		
6	44	2.36	0.71		
7	48	2.58	0.78		
8	18	2.62	0.64		
9	46	2.72	0.58		

P < 0.05

Tablo 2.51’de görüldüğü gibi, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile kardeş sayıları arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin kardeş sayılarına göre farklılaşmadığını göstermektedir. Öğrencilerin kardeş sayısına göre ahlaki tutum düzeyleri, inanç ve ibadet tutum değerleriyle paralellik göstermektedir. Çocuğu, ahlaklı olmaya yönelten etken, kardeş sayısından ziyade aile bireylerinin ahlaki tutum ve davranışlarıdır. Ahlaki değerler, ailede yaşatıldığı ölçüde çocuğu etkilemektedir. Çapan da kardeş sayısı ile çocukların ahlaki yargıları arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.³⁸³

---

³⁸³ Çapan, s. 105.

2.4.8. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.52’de verilmiştir.

Tablo 2.52. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Doğum Sıraları Arasındaki Fark.

Doğum Sıralaması	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
1	116	2.54	0.83	0.586	0.809
2	108	2.60	0.66		
3	77	2.50	0.69		
4	62	2.41	0.75		
5	42	2.47	0.72		
6	33	2.50	0.80		
7	26	2.50	0.73		
8	13	2.63	0.65		
9	11	2.56	0.88		
10	12	2.83	0.40		

P < 0.05

Tablo 2.52’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile doğum sıraları arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Doğum sıralamalarına göre ahlaki tutum düzeyleri birbirine çok yakın olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin doğum sıralamaları ile ahlaki tutum düzeyleri arasındaki anlamlılık düzeyi, inanç ve ibadet tutum değerleriyle örtüşmektedir. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin doğum sıralamalarına göre farklılaşmadığını göstermektedir.

2.4.9. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile annelerinin eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.53'te verilmiştir.

Tablo 2.53. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annelerinin Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark.

Annenin Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	237	2.54	0.75	1.598	0.174
İlkokul	137	2.45	0.71		
Ortaokul	60	2.49	0.81		
Lise	41	2.73	0.55		
Üniversite	25	2.70	0.62		

P < 0.05

Tablo 2.53'te görüldüğü üzere, annenin eğitim düzeyi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin, annelerinin eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Anneleri lise ya da üniversite mezunu olan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri diğerlerine göre oldukça yüksek çıkmıştır. Eğitimli anneler, ahlaki açıdan diğerlerine göre çocuğunu daha çok etkilemekte, çocuğuna ahlaki kurallara uyması noktasında örnek olmaktadır.

2.4.10. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile babalarının eğitim düzeyi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.54'te verilmiştir.

Tablo 2.54. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babalarının Eğitim Düzeyi Arasındaki Fark

Babanın Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	77	2.46	0.88	0.856	0.490
İlkokul	159	2.56	0.67		
Ortaokul	74	2.44	0.75		
Lise	90	2.51	0.76		
Üniversite	100	2.61	0.67		

P < 0.05

Tablo 2.54’te görüldüğü gibi, babanın eğitim seviyesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin, babalarının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Ancak en yüksek ahlaki tutum düzeyi, üniversite mezunu olan babaların çocuklarında görülmüştür.

2.4.11. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile evde bir yakınlarının yaşamaları arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.55’te verilmiştir.

Tablo 2.55. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Evde Bir Yakınlarının Yaşamaları Arasındaki Fark

Evde Bir Yakının Olup Olmadığı	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Var	173	2.49	0.77	0.770	0.381
Yok	327	2.55	0.71		

P < 0.05

Tablo 2.55’te görüldüğü üzere, evde bir yakının kalmasıyla öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin evde bir yakınlarının yaşayıp yaşamamasına göre farklılaşmadığını göstermektedir.

2.4.12. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Farklılaşma

Araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile en çok dini bilgi aldıkları kişi arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş, sonuçlar Tablo 2.56’da verilmiştir.

Tablo 2.56. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişi Arasındaki Fark.

Dini Bilgi Aldığı Kişi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Anne	209	2.57	0.74	1.288	0.268
Baba	116	2.44	0.74		
Dede	13	2.78	0.78		
Nine	23	2.29	0.72		
İmam	92	2.55	0.72		
Öğretmen	47	2.55	0.69		

$P < 0.05$

Tablo 2.56’da görüldüğü gibi, en çok dini bilgi alınan kişi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dini bilgilerini en çok imam ya da öğretmenden alan öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri eşit çıkmıştır. En yüksek ahlaki tutum düzeyi, bilgilerini dedelerinden alan öğrencilerde tespit edilmiştir. En düşük ahlaki tutum düzeyi ise, dini bilgilerini ninelerinden alan öğrencilerde görülmüştür. Bu sonuç, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin en çok dini bilgi aldıkları kişiye göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır.

2.4.13. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki, Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.57. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std. Sp.	1.	2.
1. Çocuğun Ahlaki Tutumu	2.53	0.73	1	
2. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1.41	0.35	0.142**	1

** Pearson Korelasyonu $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.57’de görüldüğü üzere, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında ($p < 0.01$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0.517$). Bu sonuç, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, annelerinin verdiği ahlaki eğitimin mahiyetine göre şekillenmektedir.

2.4.14. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 2.58. Öğrencilerin Ahlaki Tutum Düzeyleri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki İlişki. Korelasyon Katsayıları (n=500).

Faktör	Ortalama	Std. Sp.	1.	2.
1. Çocuğun Ahlaki Tutumu	2.53	0.73	1	
2. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi	1.73	0.38	0.106*	1

* Pearson Korelasyonu $p < .05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.58’de görüldüğü gibi, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında ($p<0.05$) düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.517$). Bu sonuç, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, babanın ahlaki açıdan çocuğuna model olmasına göre değişmektedir.

Öğrencilerin ahlaki tutumları ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, ahlaki tutum düzeylerinde en etkili faktör, anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesidir. Abanoz da anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁸⁴

2.5. ANNE BABANIN ÇOCUĞUNA DİNİ VE AHLAKİ EĞİTİM VERME DURUMU İLE İLGİLİ DİĞER BULGULAR

Bu kısımda, yerleşim yeri özelliklerine ve eğitim düzeylerine göre anne babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumları karşılaştırılacaktır.

2.5.1. Yerleşim Yeri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Farklılaşma

Yerleşim yeri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumu arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.59’da verilmiştir.

Tablo 2.59. Yerleşim Yeri ile Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Fark.

Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Şehir	350	1.41	0.34	0.136	0.892
Köy	150	1.42	0.35		

P < 0.05

³⁸⁴ Abanoz, s. 101.

Tablo 2.59’da görüldüğü üzere, yerleşim yeri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumunun yerleşim yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Ancak köyde yaşayan öğrencilerin annelerinin dini ve ahlaki eğitim verme düzeyleri şehirdekilere göre daha yüksek tespit edilmiştir.

2.5.2. Yerleşim Yeri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Farklılaşma

Yerleşim yeri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumu arasındaki fark, Bağımsız Gruplar t Testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.60’ta verilmiştir.

Tablo 2.60. Yerleşim Yeri ile Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumu Arasındaki Fark.

Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Std. Sp.	t değeri	p değeri
Şehir	350	1.75	0.41	1.615	0.107
Köy	150	1.69	0.31		

$P < 0.05$

Tablo 2.60’ta görüldüğü gibi, yerleşim yeri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında ($P<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumunun yerleşim yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Ancak şehirde yaşayan babaların verdiği dini ve ahlaki eğitim düzeyi, köydekilere göre daha yüksek tespit edilmiştir.

Tablo 2.59 ve 2.60 birlikte değerlendirildiğinde, anne babanın çocuğunun dini ve ahlaki eğitimiyle ilgilenmesinin yerleşim yeri özelliklerine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Anne ya da baba ister köyde yaşasın isterse şehirde çocuğunun din eğitimiyle ilgilenmediği sürece çocuk üzerinde olumlu etki bırakmamaktadır.

2.5.3. Anne Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Farklılaşma

Anne eğitim düzeyi ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumu arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.61’de verilmiştir.

Tablo 2.61. Anne Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Fark

Annenin Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma-yazma bilmiyor.	237	1.40	0.35	1.704	0.148
İlkokul	137	1.41	0.33		
Ortaokul	60	1.38	0.33		
Lise	41	1.46	0.38		
Üniversite	25	1.57	0.37		

P < 0.05

Tablo 2.61’de görüldüğü üzere, öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç, annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumunun anne eğitim seviyesine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Ancak en yüksek dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi, annesi lise ve üniversite mezunu olan öğrencilerde tespit edilmiştir. Annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin anneleri çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme noktasında diğerlerinden daha fazla çaba göstermekle beraber aradaki fark, anlamlı düzeyde bulunmamıştır.

2.5.4. Baba Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Farklılaşma

Baba eğitim düzeyi ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumu arasındaki fark, Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.62’de verilmiştir.

Tablo 2.62. Baba Eğitim Düzeyi ile Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesi Arasındaki Fark.

Babanın Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sp.	F değeri	p değeri
Okuma yazma bilmiyor.	77	1.69	0.38	3.113	0.015
İlkokul	159	1.68	0.32		
Ortaokul	74	1.68	0.32		
Lise	90	1.79	0.41		
Üniversite	100	1.82	0.48		

P < 0.05

Tablo 2.62’de görüldüğü üzere, babanın eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında (P<0.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. Bu durum, babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinde baba eğitim düzeyinin etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Farkın hangi eğitim seviyeleri arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi uygulanmıştır. Tukey Test sonuçlarına göre, üniversite mezunu olan babaların çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi ilkokul mezunu olanlara göre önemli oranda yüksektir. Buna göre, babanın eğitim seviyesi yükseldikçe çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyinin de arttığını söyleyebiliriz. Test sonuçları Tablo 2.63’te gösterilmiştir.

Tablo 2.63. Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Baba Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.

Babanın Eğitim Durumu (I)	Babanın Eğitim Durumu (J)	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
Okumayazmabilmiyor	İlkokul mezunu	0.01	0.05	0.999
	Ortaokul mezunu	0.01	0.06	0.999
	Lise mezunu	-0.09	0.05	0.498
	Üniversite mezunu	-0.12	0.05	0.178
İlkokul Mezunu	Okumayazma bilmiyor	-0.01	0.05	0.999
	Ortaokul mezunu	0.00	0.05	1.000
	Lise mezunu	-0.10	0.05	0.214
	Üniversite mezunu	-0.14*	0.04	0.035
Ortaokul Mezunu	Okumayazma bilmiyor	-0.01	0.06	0.999
	İlkokul mezunu	-0.00	0.05	1.000
	Lise mezunu	-0.11	0.06	0.350
	Üniversite mezunu	-0.14	0.05	0.104
Lise Mezunu	Okumayazma bilmiyor	0.09	0.05	0.498
	İlkokul mezunu	0.10	0.05	0.214
	Ortaokul mezunu	0.11	0.06	0.350
	Üniversite mezunu	-0.03	0.05	0.976
Üniversite Mezunu	Okumayazma bilmiyor	0.12	0.05	0.178
	İlkokul mezunu	0.14*	0.04	0.035
	Ortaokul mezunu	0.14	0.05	0.104
	Lise mezunu	0.03	0.05	0.976

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın dünyada sahip olduğu en değerli varlık çocuklarıdır. Bütün ebeveynlerin ortak endişesi, çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmektir. Bu endişenin en önemli bileşeni şüphe yoktur ki çocuğun eğitim sorunudur. Kendisine verilen iyi bir eğitim sayesinde çocuk, özgüveni yüksek bir birey olabileceği gibi, yanlış bir eğitim ise çocuğu, kendisini toplumdan dışlanmış hisseden bir kişiliğe dönüştürebilir. Çocuğun eğitimiyle ilgilenen anne baba ya da eğitimcilerin çocuğun ruhunda var olan yetenek ve becerileri ortaya çıkarmak için sergiledikleri tutum ve davranışlar, çocukta ömür boyu devam eden davranış değişikliklerine sebep olmaktadır. Çünkü çocukluk dönemi öğrenmenin en hızlı olduğu, temel alışkanlıkların kazanıldığı, duygusal ve zihinsel yeteneklerin hızlı ilerleme gösterdiği bir dönem olup çocuk eğitimi açısından kritik öneme sahiptir. Bu dönem, her türlü gelişmenin yanında dini duygu ve düşüncenin şekillendiği, sonraki yaşamda edinilecek dini anlayışın ve dini yaşantının temellerinin atıldığı önemli yılları kapsamaktadır.

Çocuk üzerinde en fazla etki bırakan değişken, ailedir. Bunun için çalışmamızda ilkokul öğrencilerinin dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolünü inceledik. Çalışmamızın başında bazı hipotezler geliştirdik ve anket tekniğiyle hipotezleri sınamak için veri topladık. Giriş bölümünde ifade ettiğimiz hipotezlerin bazıları ankettten elde edilen bulgular tarafından desteklenmiş, bazıları ise desteklenmemiştir. Ankettten elde edilen bulguları genel olarak değerlendirdiğimizde, öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerinde cinsiyetlerinin, anne baba yaşlarının, kardeş sayılarının, doğum sıralarının, en çok dini bilgi aldığı kişilerin ve evde kalan yakınlarının önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerinde yaşlarının, eğitim seviyelerinin, anne babalarının eğitim düzeyinin ve yaşadıkları yerleşim yeri özelliklerinin kısmen etkili olduğu gözlenmiştir. Anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim verme düzeyinin öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlaki tutum düzeylerinde en önemli etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın denenceleri doğrultusunda ulaşılan sonuçlar ise şunlardır:

1. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile yaşları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yaş değişkeninin, öğrencilerin inanç tutumlarını anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

2. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sınıf değişkeninin, öğrencilerin inanç tutumlarını anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

3. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile anne babalarının yaş düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne baba yaş düzeyinin öğrencilerin inanç tutum düzeylerini anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

4. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile yerleşim yeri özellikleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yerleşim yeri özelliklerinin, öğrencilerin inanç tutumlarını anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

5. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile yaş düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır. Normal öğretim düzeyinde olan 10 yaşındaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, yaşı sınıfın ortalama yaş düzeyinden büyük olan 11 yaşındaki öğrencilerden yüksektir. Yaş değişkeninin, öğrencilerin ibadet tutumlarını etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir.

6. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır. 4. sınıftaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri 3. sınıftaki öğrencilerden önemli oranda yüksektir. Sınıf değişkeninin, öğrencilerin ibadet tutumlarını etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir.

7. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile anne babalarının yaş düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne baba yaş düzeyinin öğrencilerin ibadet tutum düzeylerini anlamlı şekilde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

8. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile yerleşim yeri özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır. Köyde yaşayan öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri şehirde yaşayan

öğrencilerden önemli oranda yüksektir. Yerleşim yeri özelliklerinin, öğrencilerin ibadet tutumlarını etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

9. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile yaş düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır. 10 yaşındaki öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri 8 yaşında olan öğrencilerden önemli oranda yüksektir. Yaş değişkeninin, öğrencilerin ahlaki tutumlarını etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

10. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır. 4. sınıftaki öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri 3. sınıftaki öğrencilerden önemli oranda yüksektir. Sınıf değişkeninin, öğrencilerin ahlaki tutumlarını etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

11. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, anne babanın yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile anne babalarının yaş düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne baba yaş düzeyinin öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerini anlamlı şekilde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

12. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri, yerleşim yeri özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile yerleşim yeri özellikleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Yerleşim yeri özelliklerinin, öğrencilerin ahlaki tutumlarını anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

13. Denence:

Annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi, anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmamıştır.

Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Anne eğitim düzeyinin, çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinde anlamlı düzeyde etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

14. Denence:

Babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi, baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Üniversite mezunu olan babaların çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verme düzeyleri, ilkokul mezunu olanlara göre önemli oranda yüksektir. Baba eğitim düzeyinin, çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi üzerinde önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

15. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, anne çocuğuna ne kadar dini ve ahlaki eğitim verirse çocukların inanç tutum düzeyleri de o kadar yükselmekte ya da düşmektedir denilebilir.

16. Denence:

İlkokul öğrencilerinin inanç tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin inanç tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, baba çocuğuna ne kadar dini ve ahlaki eğitim verirse çocukların inanç tutum düzeyleri de o kadar yükselmekte ya da düşmektedir denilebilir.

17. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, annenin çocuğuna verdiği dini ve ahlaki eğitime göre yükselmekte ya da düşmektedir.

18. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ibadet tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, öğrencilerin ibadet tutum düzeyleri, babanın çocuğuna verdiği dini ve ahlaki eğitime göre yükselmekte ya da düşmektedir.

19. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, annenin çocuğuna verdiği dini ve ahlaki eğitime göre şekillenmektedir. Anne, çocuğunun dini ve ahlaki eğitimiyle ne kadar çok ilgilenirse çocuğun ahlaki tutum düzeyi de o kadar yükselmektedir.

20. Denence:

İlkokul öğrencilerinin ahlaki tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sonuç: Denencemiz doğrulanmıştır.

Öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, öğrencilerin ahlaki tutum düzeyleri, babanın çocuğuna verdiği dini ve ahlaki eğitime göre şekillenmektedir. Baba, çocuğunun dini ve ahlaki eğitimiyle ne kadar çok ilgilenirse çocuğun ahlaki tutum düzeyi de o kadar yükselmektedir.

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak şu öneriler geliştirilmiştir:

1- Sağlıklı bir eğitimin temel şartı muhatabı iyi tanımaktan geçer. Anne babanın çocuğuna iyi bir din eğitimi verebilmesi için öncelikle çocuğunun gelişim özelliklerini bilmeleri ve ona göre rehberlik etmeleri gerekir. Çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmesi; neyin, ne zaman, nasıl anlatılacağını kolaylaştırır. Bunun için çocukluk dönemi gelişim özelliklerini ortaya koyacak farklı çalışmalar, araştırmamızın bulgularını aydınlatmaya katkıda bulunacaktır.

2- Çocuğun ileride edineceği dini ve ahlaki yaşantının temelleri çocukluk döneminde atılmaktadır. Bu dönemde çocuk için en önemli model anne ve babasıdır. Çocuk, anne babasının yaptığı her türlü davranışı taklit etmeye çalışmaktadır. Dini ve ahlaki değerlerin ailede yaşatılması çocuk üzerinde derin etki bırakmaktadır. Aile ortamında yetişen çocuklar ile farklı çevre şartları altında büyüyen çocuklarla ilgili yapılacak bilimsel çalışmalar, araştırmamızın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abanoz, Süleyman, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babanın Rolü, İzmir ve Sakarya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- Acar, Hatice, *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi, Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.
- Adasal, Rasim, *Medikal Psikoloji*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.
- Akyürek, Süleyman, *Din Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.
- , *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.
- Akyüz, Ali, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (10), 2002, 83-88.
- Ahmet Albayrak, “Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku motifinin Etkinliği”, (Ed. Hayati Hökelekli), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (307-336), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Apaydın, Halil, *Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi*, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013, <http://www.google/akademik.com>.
- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- Arslan, Hasan, “Dindarlık Boyutları Algıları ve Uygulamaları”, *Hikmet Yurdu*, 4 (7), 2011, 39-61.
- Asımgil, Sevim, *Yaşamın Dört Kritik Dönemi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2010.
- Aslantürk, Zeki, *Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998.
- Aşıkkutlu, Fatih Mehmet, *Kur'an'da İbadet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Atamanalp, Celaleddin, *Ailede-Okulda Pratik Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi Rehberi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1999.
- Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Beyza Kitapevi, İstanbul 2009.

- , *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*, Gül Yurdu Yayınları, İzmir 2012.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Ahlak öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- , *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.
- Ayhan, Halis, "Çocuklara İbadet Eğitimi", (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*,(279-294), İsav Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- , *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- , *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1997.
- Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005.
- Berger, Peter L., *Kutsal Şemsiye*, (1990), (Çev.: Ali Coşkun), İstanbul 2000.
- Bilgili, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- , "Din Eğitiminde Çocuğun Tabiatından Kaynaklanan Bireysel Eğilimlerin ve İsteklerin Karşılanması Problemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 2005,163-186.
- Bilgin, Beyza, "Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları", (Ed.Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2, 1995, 69-78.
- , *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- , *İslam'da Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Bilgin, Beyza-Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 2000.
- Bovet, Pierre, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, (1925), (Çev. Selahattin Odabaş), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958.
- Büyükzötürk, Şener, *Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.
- Cevizci, Ahmet, *Etığe Giriş*, Pradigma Yayıncılık, İstanbul 2008.

- Clark, W. H. ,“Çocukluk Dönemi Dini”, (1947), (Çev. Neda Armaner), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1981, 175-185.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2013.
- Çağrı, Mustafa, *Ahlak*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, II, 1-9.
- , *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul 2012.
- Çamdibi, H. Mahmut, “Ailede Ahlak Terbiyesi”, (Ed. M. Faruk Bayraktar), *Aile ve Eğitim*,(97-122), Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Din Eğitime Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul 1989.
- , *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul 1994.
- Çapan, Aylin Sözer, *3-11 Yaş Çocuklarının Ahlaki Gelişimlerinin Piaget'in Ahlaki Gelişim Kuramı'na Göre İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Çapçioğlu, İhsan - Yürük, Tuğrul, “Modern Dünyada İnsanın Anlam Arayışına Teolojik Katkı: Hz. İbrahim Örneği”, (Elektronik Sürüm), *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2) Ankara 2010, 22-31.
- Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (1954), (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998.
- Çelik, Abbas, *Din Eğitimi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.
- , *Din Görevlilerinin Eğitim Etkinlikleri, Erzurum Örneği*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2010.
- Çelik, Kevser - Albayrak, Mevlüt, “Gazzali ve Tamamlayıcı Ahlak Felsefesi”, (Ed. Yüksel Salman), *Diyanet İlmî Dergisi*, 3, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2011), 71-92.
- Çimen, İsa Tekin, *İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersi Öğretim Programında Ahlak Öğretimi* (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007.

- Dam, Hasan, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, (Ed. Köylü, Mustafa), *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, (13-64.)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- , *İlköğretim I. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996.
- Dinç, Berrin, *Okul Öncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğun Sosyal gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2002.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Din Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Doğan, Cihangir, “Ailenin Önemi ve Vazgeçilmez Fonksiyonları”, (Ed. M. Faruk Bayraktar), *Aile ve Eğitim*, (19-29), Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2010.
- Erden, Münire-Akman, Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003.
- Gander, Mary J.- Gandiner, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Derleyen Bekir Onur), İmge Kitapevi, Ankara 2004.
- Gençtan, Engin, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Glock, Charles Y., *Dindarlığı Boyutları Üzerine*, (Derleyen Yasin Aktay-M. Emin Aktaş, Din Sosyolojisi İçinde), Ankara 2007, 250-272.
- Goldman, Ronald, “Düşünme ve Dine Tatbiki”, (1966). (Çev. Süleyman Akyürek), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 2011, 419-488.
- Gülçür, Musa Kazım, *Çocuğun Din Eğitimi*, Feza Gazetecilik Yayınları, İstanbul 2001.
- Gümüş, Esmanur, *7-12 Yaşları Arasında İnanç Gelişimi, (James W. Fowler'a Göre İnanç Gelişimi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Gün, Adem, *İbni Haldun'un Mukaddimedede'deki Din Eğitimiyle İlgili Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002.

- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 1997.
- Hökelekli, Hayati, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, (185-202)*, İsav Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- , *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- İyi, Sevgi-Tepe, Harun, *Etik*, (Ed. İoanna Kuçuradi-Demet Taşdelen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Kanad, H. Fikret, *Pedagoji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- Karaca, Faruk, *Dini Gelişim Teorileri*, Dem Yayınları, İstanbul 2007.
- Karakaya, Semra, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013.
- Kartopu, Saffet, *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006.
- Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998.
- , “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, (Ed. Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 1997, 185-200.
- Kaya, Zeki, “Eğitimin Psikolojik Temelleri” (Ed. Özcan Demirel-Zeki Kaya), *Eğitim Bilimine Giriş*, (95-127), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010.
- Kılavuz, M. Akif, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 1998, 379-382.
- , *Kuşaklararası Din Eğitimi*, Düşünce Kitap Yayın Dağıtım, İstanbul 2011.
- Koyuncu, Ayşe, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2008.

- Köse, Ali - Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 3013,
- Köylü, Mustafa, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”, (Ed. Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 2003, 69-87.
- , “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2004), 137-154.
- , “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”, (Ed. M Faruk Bayraktar), *Aile ve Eğitim*, (227-260), İsav Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- , *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.
- Mehmedoğlu, Yurdağül, *Ahlakî ve Dinî Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- , “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, (107-126), İsav Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, 107-156.
- Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirilmesi Projesi (M.E.G.E.P), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, “Ahlaki Gelişim”, Ankara 2007.
- Oktaylar, Hasan Can, *Gelişim Psikolojisi*, Yargı Yayınları, Ankara 2014.
- Oluğ, Fatma, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar*, Sakarya Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitapevi, İstanbul 2011.
- Oruç, Cemil, *İmam-ı Gazzalının Eğitim Anlayışı*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Öcal, Mustafa, “Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, (Ed. Bayraktar Bayraklı), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1996, 187-206.

- , “Çocukta Sosyal Gelişim”, (Ed. Halis Ayan), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, (135-157), İsvaç Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- , *İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Özen, Yener, “Etik mi Ahlak mı Modernite mi Medeniyet mi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III(5), Nisan 2011. s.63-87.
- Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.
- Öztürk, Orhan, *Pisikanaliz ve Psikoterapi*, Evrim Kitapevi, İstanbul 1989.
- Özyurt, Berrin Eylen, “Gelişim Konularına Genel Bakış”, (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- Pazarlı, Osman, *İslamda Ahlak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1980.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2010.
- Piaget, Jean, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, (1947), (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2010.
- Sağlam, İsmail, *Okul Öncesi Eğitimi, Hedef ve Etkinlikler Açısından, Batı ve İslam Eğitiminin Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995.
- Samur, Ayşe Öztürk, *Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duyusal Gelişimlerine Etkisi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Sardoğan, Mehmet E. – Karahan, Tefik Fikret, “Kişilik Gelişimi”, (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, (113-137), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Semenoğlu, Nuray, “Çocuk hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları,” *Milli Eğitim Dergisi*, 151, Temmuz-Ağustos-Eylül 2011.
- , *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010.

- Siyez, Didem Müge, “Fiziksel Gelişim”, (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, (39-66), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- Straughan, Roger, “Ahlaki Gelişim Dini Düşünce ve Davranışlar”, (1989), (Çev. Abdulvahit İmamoğlu-Tuncay Aksöz), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 1998, 17-24.
- Şimşek, Eyup, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2004, 207-220.
- , *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Turan, İbrahim, “Bazı Batı ve Türk Klasiklerinde Dini ve Ahlaki Değerler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2010, 171-194.
- Türküz, Rukiye, *Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi*, James W. Fowler’ın *İnanç Gelişimi Bağlamında Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Ural, Ayhan- Kılıç, İbrahim, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Detay Yayınları, Ankara 2013.
- Ünal, Dilek, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini, Bilecik Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- Varış, Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme*, Alkım Yayıncılık, Ankara 1997.
- Vianello Renzo- Taminen Kalevi - Ratcliff Donald, “Çocukların Dini Kavramları”, (1986), (Çev. İlhan Yıldız), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 2000, 403-444.
- Yaparel, Recep, *Yirmili ve kırklı yaşlar arası kişilerde dini hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.
- Yavuz, Kerim, “*Dini İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi*”, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013, <http://www.google/akademik.com>
- , *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2010.
- Yıldız, Halil, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatının Dini Sosyalleşme Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Yıldız, Mualla, “İlköğretim Öğrencilerinin (4-7. Sınıflar) Tanrı İmgesi ile İlişkili Bazı Faktörlerin İncelenmesi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (11), 2006, 58-68.
- Yılmaz, Fatma, *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler*, Cihan Yayınları, İstanbul 2008.
- Yöndem, Zeynep Deniz- Taylı, Aslı, “Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, (Ed. Âlim Kaya), *Eğitim Psikolojisi*, (71-109), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 1998.
- Yücedoğru, Tefik, (Ed. Mehmet Sait Özervarlı), *İslamın İnanç Esasları*, Web-Ofset Yayınları, Eskişehir 2012.
- Zengin, Halise Kader, “Almanyadaki Müslüman Çocuklarda Allah Kavramının Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 2010, 213-248.
- Ziegler, Jesse H. “Din Psikolojisi ve Din Eğitimi”, (1960), (Çev. Hüseyin Yılmaz), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1), 2003, 417-429.

EKLER**EK 1. Anket Formu**

Bu çalışmada elde edilen veriler sadece “İlkokul dönemi çocuklarının dini ve ahlaki tutumlarının oluşmasında anne ve babanın rolü” konulu yüksek lisans tez çalışmasında kullanılacaktır. Elde edilen veriler hiçbir kurum ya da kuruluşla paylaşılmayacaktır. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır.

1-Kişisel Bilgiler

1- Yaş:

2- Sınıf:

3- Cinsiyet: Erkek Kız

4- Annenin yaşı:

5- Babanın yaşı:

6- Oturduğunuz yer: Şehir Köy

7- Kaç kardeşsiniz:

8- Sen kaçıncısın:

9- Annenin eğitim durumu:

Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
☐	☐	☐	☐	☐

10- Babanın eğitim durumu:

Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
☐	☐	☐	☐	☐

11- Evde annen baban ve kardeşlerin dışında sürekli kalan yakının var mı?

Var Yok

Varsa kimler:

12- Dini bilgilerin çoğunu kimden öğrendin?

Anne Baba Dede Nine İmam Öğretmen

	Tamamen katılıyorum	Oldukça katılıyorum	Kararsızım	Pek katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
13-Allah birdir, O'ndan başka tanrı yoktur.					
14-Başkasının bahçesinden izinsiz meyve almak yanlıştır.					
15-Annem her zaman Allah'a dua eder.					
16-Babam her zaman Allah'a dua eder.					
17-Annem iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.					
18-Babam iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.					
19-Namaz kılmak insana huzur verir.					
20-Her işe başlarken 'besmele' çekilmelidir.					
21-Günlük hayatımda Allah'ın beğeneceği davranışları yapmaya çalışırım.					
22-Öfkelendiğimiz zaman, öfkemize hakim olmamız gerekir.					
23-Allah her şeyi işitir, bilir ve görür.					

24-Allah bizi (insanları) sever.					
25-Annem peygamberimizin davranışlarını örnek almamız gerektiğini söylüyor.					
26-Babam peygamberimizin davranışlarını örnek almamız gerektiğini söylüyor.					
27-İbadetler insanlar için yararlıdır.					
28-Bazı dua ve ibadetleri yapmayı seviyorum.					
29-Annem bana dini bilgiler öğretir.					
30-Babam bana dini bilgiler öğretir.					
31-İnsanlara hoşlanmayacağı lakaplar takmak doğru değildir.					
32-Büyüyünce oruç tutmayı istiyorum.					
33-Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir(elçisidir).					
34-Annem yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.					
35-Babam yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.					
36-Annem çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.					
37-Babam çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.					

38-Sadece başımıza kötü bir şey geldiğinde Allah'a dua etmemiz gerekir.					
39-Her müslümanın ibadet etmesi gerekir.					
40-İyi malı öne koyup göstererek arkasından kötü mal satmak yanlış değildir.					
41-Birisinin arkasından hoşlanmayacağı şekilde konuşmak kesinlikle doğru değildir.					
42-Her zaman Allah'a dua edilebilir.					
43-Allah'a her zaman şükür(teşekkür) etmek gerekir.					
44-Allah doğmamış ve doğurmamıştır, eşi ve benzeri yoktur.					
45-İnsan zor bir durumdan kurtulmak için yalan söyleyebilir.					
46-Kur'an'da yazan her şey doğrudur.					
47-Annem benim namaz kılmamı ister.					
48-Babam benim namaz kılmamı ister.					
49-Annem küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.					
50-Babam küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.					

51-Annem Allah'ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.					
52-Babam Allah'ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.					
53-Birine yardım etmek beni mutlu eder.					
54-Annem ibadetlerini (namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.					
55-Babam ibadetlerini (namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.					
56-Dualarımın bir gün kabul edileceğine inanıyorum.					
57-Hata yapan birini gördüğümde onu kırmadan uyarmak gerektiğini düşünüyorum.					
58-Babam ara sıra içki içiyor.					
59-Bütün insanlar öldükten sonra kıyamet günü tekrar dirileceklerdir.					
60-İbadetlerin (namaz, oruç, zekat) nasıl yapılacağını biliyorum.					
61-Annem her zaman Allah'a şükür (teşekkür) eder.					
62-Babam her zaman Allah'a şükür (teşekkür) eder.					

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhyettin ÖZEN
Doğum Yeri ve Tarihi	Şırnak/Merkez 01.01.1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	1-Vakıf İlköğretim Okulu Şırnak 2006-2012 2-Anadolu Öğretmen Lisesi Şırnak 2012-2013 3-Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2013-2014
İletişim	
E-Posta Adresi	yunus-muhittin@hotmail.com
Tarih	08.02.2014